

ARKPRIJS VAN
HET VRIJE WOORD

2018

PEN
VLAANDEREN

PEN

Vlaanderen

Het gebroken potlood

68ste Arkprijs van het Vrije Woord

Redactie Lukas De Vos

Antwerpen
De Vrienden van de Zwarte Panter
2018

UIT HET JURYVERSLAG

PEN Vlaanderen, onderafdeling van de wereldwijde auteursvereniging PEN International, krijgt de Arkprijs 2018 voor haar niet aflatende inzet voor de vrije meningsuiting en voor auteurs die omwille daarvan worden vervolgd. In een tijdsgewricht, waarin censuur en nepnieuws de toon zetten en het vrije woord wordt belaagd, is die werking belangrijker dan ooit.

PEN Vlaanderen doet er alles aan om op vreedzame wijze de culturele uitwisseling te bevorderen en de internationale verstandhouding te vrijwaren van de toenemende druk op de informatiestromen.

Het biedt gevluchte, verbannen of getergde buitenlandse auteurs de kans om met financiële steun en promotie hun werk uit te geven of te vertalen.

Al vijftien jaar stelt het in Antwerpen een Schrijversflat ter beschikking van buitenlandse auteurs om er in alle vrijheid te werken. Intussen trad de vereniging ook toe tot ICORN, het Netwerk van Internationale Opvangsteden. Daarnaast geeft PEN Polyfoon met het programma Oorden & Woorden een podium aan allochtone auteurs, aangevuld met hun Vlaamse collega's.

PEN werd gesticht in 1921, de Vlaamse onderafdeling in 1927. De verenigende illustere voorzitters: Stijn Streuvels, Albert Bontridder, Monika Van Paemel, Paul Koeck, Geert Van Istendael, Stefan Van den Brecht, David Van Reybrouck. Op 10 maart werd na vier jaar dichteres Joke Van Leeuwen opgevolgd door Erik Vlamincx.

Het Arkcomité van het Vrije Woord stelt met bezorgdheid vast dat de vrije uitdrukking, de creativiteit en de nieuwsgaring in toenemende mate wereldwijd in het gedrang komen. Het roept alle gelijkgezinden op om cultureel weerwerk te bieden en mee in de bres te springen voor vreedzame samenwerking en internationale uitwisseling. Alleen zo wordt blok gevormd tegen onderdrukking en gelijkschaving.

De Arkprijs van het Vrije Woord werd in 1951 gesticht door Herman Teirlinck en *Het Nieuw Vlaams Tijdschrift (NVT)*. Sinds 1983 heeft een onafhankelijke stichting de fakkel overgenomen. De prijs wordt traditiegetrouw uitgereikt op de vooravond van Hemelvaartsdag, op woensdag 9 mei, in Galerie De Zwarte Panter, Hoogstraat 70-72, Antwerpen om 18.30 u.

ZAK: Eigenlijk Jacques Moeraert, cartoonist. Begon in *De Zwijger*. Nu verschijnt zijn werk in *De Morgen*, *De Tijd*, *De Volkskrant*, *De Groene Amsterdammer*, *De Limburger*. Arkprijs van het Vrije Woord 2000. Recente publicaties: *Jaarlijkse ZAK-Agenda*. *Café 't Wereldje* (2011). *Eredocoraat VUB* (2009).

WAARHEID KAN NOOIT GEBOEID ZIJN

JOSEPH ASSELBERGH

Geëerd publiek,

Vandaag is het de 29e keer dat de Ark, juweel van een onberaamd verbond van schrijvers, kunstenaars en andere liefhebbers van de schoonheid, hier aan u geopenbaard wordt. Met dank aan het Lettenhuis dat dit sieraad in zijn schatkamers koestert. Met dank aan Adriaan Raemdonck en de Galerie De Zwarte Panter, sinds 1990 – door tussenkomst van Michel Oukhow – gastheer van datzelfde verbond. Met dank aan Philippe Lemahieu, die al vijftien jaar zorgt voor de receptie in afwachting waarvan u eerst nog uw aandacht en stilte moet lenen en aan Peter De Greef die sinds 1999 er voor zorgt dat u al wat hier gezegd wordt nog eens kan nalezen.

De geplogenheden van deze bijeenkomst voorzien in enkele lezingen over en door de laureaat vanwege dames of heren die een vast onderwerp hebben en daarover met een algemeen en geruisloos aanvaard gezag kunnen spreken. De voorzitter, voor wie het voorwerp van de keuze verboden terrein is, blijven dan niet veel andere mogelijkheden dan het kronkelige pad te bespreken aan het einde waarvan de uitverkorene gevonden werd. Hij kan ook een ander onderwerp aansnijden, liefst in relatie tot die keuze want de hoofddoek hebben we al eens gehad, over de files leest u alles al in de kranten en de problematiek van de bedrijfswagens is zichtbaar aan weinigen onder u besteed.

De aanleiding tot het instellen van de Arkprijs, die wij nu voor de 68e keer toegekend hebben, is u bekend. Bij de oprichtingsverklaring die in 1951 in het Nieuw Vlaams Tijdschrift gepubliceerd werd was het niet de term ARK die rimpels veroorzaakte in het Vlaamse literaire wereldje. Daar had de aanleiding voor gezorgd: een hilarische beslissing van de Provinciale Commissie voor Openbare Bibliotheken en Vlaamse Letterkunde om op dwingend verzoek van een onderpastoor-bibliothecaris een jurybeslissing voor de Prijs van de Provincie Antwerpen terug te draaien. Het was de tijd dat in de kerkportalen nog lijsten hingen met

de titels van kranten en weekbladen die wel of niet mochten gelezen worden, de tijd van een film – en boekenkeuring naar kerkelijke morele criteria. Deze onderpastoor publiceerde een overigens verdienstelijk lektuurrepertorium met voor de Vlaamse katholieke bibliotheken aanwijzingen over het al dan niet moreel geschikte karakter van de literatuur. Recensenten van dat repertorium moesten alvorens hun arbeid te beginnen voor sommige te beoordelen boeken een toelating vragen aan hun bisschop, toelating die slechts drie maand geldig was. Een beperking die waarschijnlijk bedoeld was om herhaaldelijk lezen te voorkomen. Voor wie denkt dat het buiten de kerk er beter aan toe ging, vrouwen hadden net stemrecht en dus stemplicht gekregen maar om een rekening te openen moesten zij nog tot 1976 wachten. De index van verboden boeken daarentegen werd tien jaar eerder, in 1966, afgeschaft. Het initiatief van Herman Teirlinck met de proclamatie over de Ark is blijkbaar niet alleen van belang geweest voor de Vlaamse literaire wereld, het is ook een van de vele breekijzers geweest om de muren van een vijf eeuwen oud instituut te slopen.

De begrippen Ark, Arkprijs, zijn u bekend, anders stond u hier niet. De inhoud van het stichtingsmanifest is dat veel minder en verdient vooral vandaag omwille van zijn actualiteit een vernieuwde aandacht. Het anekdotische, een neus zetten naar een onderpastoor die buiten de lijnen van zijn geloof en ambt gaat kleuren, kent iedereen nog en heeft de prijs in Vlaanderen ten onrechte een onuitwisbare stempel van anti-klerikalisme gegeven. Onuitwisbaar omdat je in Vlaanderen niet zonder gevolg kritiek kan hebben op een vertegenwoordiger van het katholieke geloof. Ten onrechte, daarvan getuigen nogal wat namen van laureaten.

Het principiële uit de proclamatie van 1951 is belangrijker, daarin wordt het Vrije Woord geheiligd, de aanmatiging bestreden vanwege elke opgedrongen leer, van elke politieke leer, elke esthetische leer, elke zedenleer. Deze stellingname blijft actueel, is opnieuw actueel als men in naam van de vrijheid het recht opeist de vrijheid in te perken van anderen, vrouwen, kunstenaars, ongelovigen, andersgelovigen, andersdenkenden allerhande.

PEN Polygoon in actie bij Tutti Fratelli.

“De waarheid zoeken we in ons”, gaat de tekst verder, “geboeide waarheid erkennen we niet”. Deze vermelding van het vrije woord en de waarheid in één redenering is belangrijk. Zoals artistieke vrijheid geen waarborg is om een waardevol kunstwerk te scheppen biedt de vrijheid van het woord geen waarborg op betrouwbaarheid. Lang voor onze tijd leerde Francis Bacon ons dat van leugens en laster steeds wat blijft kleven en Julius Caesar was hem al voorgegaan met het lanceren van fake news. Met de nieuwe technologieën verspreiden leugen, onzin en andere bagger zich alleen sneller en breder maar de kans om de onwaarheid als een boemerang terug te krijgen is ook toegenomen. Het woord beperken, belemmeren, verbieden blijft een populair middel voor wie zijn waarheid wil beschermen of die van de ander bestrijden. De gebruikelijke en zwakste slachtoffers zijn gekend: journalisten en schrijvers, de ambachtslui van het woord. Dat thema raakt ons en op nationaal en internationaal vlak is het de kernactiviteit van PEN Club. Hier verwijs ik naar de laudatio die volgt en die Ingrid Vander Veken zal uitspreken. De toekenning van de prijs dit jaar aan PEN is zo evident dat u zich afvraagt: waarom niet eerder, waarom nu? Terechte vraag, het had eerder gekund, het had

Vergadering PEN International Göttingen, 1948. © Deutsches Bundesarchiv

elk jaar gekund. Laureaat Fernand Auwera heeft de suggestie ooit geopperd in zijn dankwoord. Later had ook nog gekund... want ook met deze lauwing is de strijd niet gestreden.

De motivatie van de Provinciale Commissie van Openbare Bibliotheken om 68 jaar geleden de toekenning van de literaire prijs aan Marnix Gijsen terug te draaien werd als volgt gemotiveerd: “Het [werk van Marnix Gijsen] geeft aanstoot aan de gevoelens van de bevolking”. Vergelijkbare argumenten om op te roepen tot een of ander verbod op grond van een aan leer of doctrine of botte macht ontleend gezag, al dan niet verhuuld achter een scherm van gekwetste gevoelens en tradities komen dichterbij, worden talrijker, ontvangen meer begrip dan tegenpraak. De prijs wordt nu toegekend omdat nu beter is dan achteraf.

Jef Asselbergh (°1940). Financieel econoom, gewezen bankier en bestuurder van vennootschappen in binnen- en buitenland, medestichter van de Universiteit Antwerpen, gewezen grootmeester van het Grootoosten van België. Mede-auteur van Herinnering aan Michel Oukhow (1998)

MEER DAN OOIT
Over de kracht en de noodzaak van PEN Vlaanderen
INGRID VANDER VEKEN

Dames en heren,

Misschien moet ik u, geheel gendercorrect, ‘mensen’ noemen.

Maar liever nog spreek ik u aan met vrienden. Vrienden van het vrije woord, vrienden van PEN. En wat fijn dat die twee vandaag samenvallen.

Ik sta hier voor u in een dubbele hoedanigheid, dat stemt me blij en trots.

Blij omdat de jury van de Arkprijs, waarin ik zetel, een zo sterke laureaat als PEN Vlaanderen heeft gekozen. Trots omdat ik van datzelfde PEN Vlaanderen jarenlang bestuurslid was en werkend lid blijf. Als ik tot u spreek, is dat dus vanuit een zekere partijdigheid, maar ook met kennis van zaken. Tel uit uw winst.

Laat ik beginnen met wat ik heb van horen zeggen. Geen fake news, wees gerust, maar die feiten die wij geschiedenis noemen. *Ze* zijn niet onbelangrijk, ze bieden u een kader. Misschien ook een vraag. PEN International werd opgericht in 1921. PEN stond voor *poets essayists novelists*. Sindsdien is de p verruimd naar *playwrights*, de e naar *editorialists*, de n naar *non-fiction*. Het is een wereldwijde vereniging: vijf continenten, meer dan honderd landen, nog veel meer talen. Aan die talen, niet aan grenzen of nationaliteiten, ontlenen de onderafdelingen hun bestaansrecht. U hoort het: bij PEN regeert het woord.

In België wordt dat woord al gauw een mondvul. Dan krijg je een Belgian Dutch-Speaking Centre of PEN International, vertaald als Belgisch Nederlands Sprekend Centrum van PEN Internationaal. Door ons afgekort tot PEN Vlaanderen, om praktische redenen en zonder enige politieke bijbedoeling. Ook hier: tel uit uw winst. En dan nu die vraag van u: zo oud, zo groot, en nu pas die Arkprijs, en dan nog wel voor een klein Vlaams broertje? Dat heeft zo zijn redenen, zowel het lang duren, als het nu pas. U verneemt ze zo meteen.

Maar laat me eerst, na wat ik weet van horen zeggen, vertellen wat ik weet vanop de eerste rij. Ergens op de grens tussen deze en vorige eeuw werd ik aan boord van het bestuur gehesen. Het waren de nadagen van de *fatwah* tegen Salman Rushdie, PEN International had de belaagde schrijver in het heetst van de strijd onderdak geboden. Monika van Paemel, die net de voorzittersfakkel van PEN Vlaanderen had doorgegeven aan Paul Koeck, kende Salman en had het allemaal meegemaakt. Wat wij eigenlijk zouden moeten hebben, vond ze, is een plek waar zulke schrijvers op de vlucht terecht kunnen. De daadkracht, waaraan het PEN Vlaanderen nooit heeft ontbroken, vind je terug in het bestuursverslag van 22 augustus 2001: “Hoe beginnen we daaraan?”

Een jaar later opende de PEN-Schrijversflat haar deuren, met steun van de stad, de provincie en de universiteit Antwerpen, en met als eregast de Frans-Marokkaanse schrijver Tahar Ben Jelloun. Toen ze vijf jaar later haar eerste jubileum vierde, waren auteurs van over de hele wereld toegestroomd. Een Algerijnse romancier, op de loop voor het religieus fundamentalisme. Een Columbiaanse schrijfster, die aan de telefoon te horen kreeg: zopas hebben we uw auto opgeblazen, de volgende keer bent u het. Een Iraaks asielzoeker die zichzelf Nederlands had geleerd en publiceerde bij notoire Nederlandse uitgeverijen, maar desondanks in het gidsland niet welkom was. Maar er waren er ook schrijvers bij die gewoon op zoek waren naar uitwisseling, informatie, rust. Vervolgde schrijvers hier krijgen bleek namelijk geen sinecure. En zo'n flat kon je toch niet laten leeg staan.

Vorig jaar vierde de Schrijversflat haar vijftiende verjaardag. Dat Antwerpen intussen toetrad tot ICORN, het International Cities of Refuge Network, maakte de weg vrij om ze een groot deel van de tijd voor te behouden voor diegenen voor wie ze in oorsprong was bedoeld. De Salman Rushdies van deze tijd, en helaas, ze zijn talrijker dan ooit. Dat is slechts één verwezenlijking. Er gebeurde de voorbije tijd veel, zoveel meer. Er gebeurt nog altijd zoveel meer.

PEN Polyfoon geeft een stem aan naar België geëmigreerde auteurs. Mensen die, veelal noodgedwongen, hun land, hun familie en hun taal achterlieten. Het zorgt ervoor dat ze gehoord, gelezen,

vertaald, gepubliceerd worden. De voorstelling ‘Oorden&Woorden’ biedt ze, samen met Nederlandstalige collega’s, een podium. Gaat u vooral kijken, het is ontroerend, het is sterk.

De actie **Koop Censuur** was en is erop gericht titels onder de aandacht te brengen, die op de lijst van verboden boeken zijn beland. Boeken uit Iran, Syrië of Marokko, boeken van een Amerikaans-Indiaanse auteur, van een gevangen Nobelprijswinnaar.

Wat me naadloos brengt bij het **Writers in Prison Committee**. In de schoot van PEN Vlaanderen volgt dat het lot van gevangen schrijvers op. Het probeert ze materieel te steunen, een hart onder de riem te steken, iets te vernemen over hun lot. Wetend hoe belangrijk het voor hen is dat ze niet, verlaten en vergeten door de wereld, beschimmelen in een cel.

Nadat PEN Vlaanderen eerder al auteurs adopteerde uit China of de Magreb, is er nu de campagne **Een meervoud van stemmen voor Turkije**. Omwille van de actualiteit, de nabijheid, de banden met ons land en Europa.

En omdat bewustwording van dit alles zo belangrijk is, en het onderwijs daar een voorname rol bij kan spelen, trok en trekt PEN ook nog eens met zijn boodschap naar **scholen**.

Wat PEN Vlaanderen doet, dames en heren – en dat zeg ik niet enkel als betrokkene, maar ook als objectieve observator – is ronduit indrukwekkend. Uw vraag wordt er enkel legitiemer door: waarom nu pas de Arkprijs? Hier volgt het antwoord.

Eén. Een zo indrukwekkende werking bouw je niet op van de ene dag op de andere. In moeilijke tijden heb je stuurlied nodig die het schip varend houden. Wanneer het de wind in de zeilen heeft, heb je er nodig die de grote oversteek wagen. PEN heeft ze allebei gehad.

Ik wil ze als ervaringsdeskundige graag zonder onderscheid huldrengen, inclusief de kraakverse stuurman die zo meteen tot u zal spreken. Dank Monika, Paul, Stefan, Geert, David, Joke, Eric. Dankzij jullie stàat PEN Vlaanderen er als nooit tevoren.

Maar ik ken jullie voldoende om te weten, dat jullie het me niet kwalijk zullen nemen dat ik die andere Arkprijs-laureaat, Wannes Van de Velde, citeer. “Ne zanger is ne groep”. Bij PEN bestaat die groep, behalve uit een stijgend aantal leden, uit een bestuur dat ideeën

Bestuur PEN Vlaanderen in 2013.

schraagt, uitvoert, aanbrengt. Als ik die bestuursleden allemaal moet noemen, staan we hier morgen nog. In de plaats daarvan zal ik me beperken tot een vaststelling. Het PEN bestuur is op dit ogenblik groter dan ik het ooit heb gekend, maar zijn activiteit is dan ook exponentieel gegroeid. Het woord 'groter' dient u trouwens in de meest relatieve betekenis te begrijpen, want in de schoot van PEN International vraagt men zich tot op heden af hoe het mogelijk is dat een zo kleine onderafdeling tot zoveel in staat is.

Ik zal het u vertellen. Omdat werken voor PEN Vlaanderen hard, heel hard werken is. Wie daar niet toe bereid is, en het enkel doet voor de eer, houdt een bestuurszitje al snel voor bekeken. Ook hier zal ik geen namen noemen. Werken voor PEN betekent lobbyen om gehoord te worden. Je eigen bekendheid inzetten om leden te werven, of deuren te openen. Op tafel slaan als iemand meent dat PEN een dorpsclubje is dat geen steun behoeft. En als die steun er is, er zorgvuldig mee omspringen, hem vertalen in verslagen, in boekhouding. Ja, ook zoiets prozaïsch hoort erbij. Werken voor PEN Vlaanderen betekent dagen en nachten aan een stuk faxen en telefoneren om een bedreigd auteur uit zijn land te halen. Maar ook: verhuizen, IKEA meubelen in elkaar knutselen, uitrukken als op oudejaarsavond de waterleiding in de Schrijversflat het begeeft. Het betekent, nu PEN van Turkije zijn speerpunt heeft gemaakt, de processen in Istanboel bijwonen, zelfs als die op kerstdag vallen.

Veel van dat omvangrijk maar o zo noodzakelijk werk gebeurt in de luwte, moet ook gebeuren in de luwte. Het vrije woord verdedigen is niet louter een kwestie van luid en kordaat protest – iets waar PEN overigens niet te beroerd voor is. Het vraagt ook geduld, discretie, voorzichtigheid – er zijn mensenlevens mee gemoeid.

Alleen, tot de buitenwereld dringt luwte minder snel door dan lawaai: zou ook dat geen verklaring kunnen zijn voor het "nu pas"?

Maar voor of achter de schermen, werken voor PEN betekent onveranderlijk: bezuinigen op je eigen creatieve tijd. Een boek minder, misschien is dat voor schrijvers wel de grootste opoffering. Als het die waard is, komt dat omdat je weet waarvoor je het doet.

Je doet het voor die Chinese auteur, die na jaren uit de gevangenis komt met een nieuwe dichtbundel, geschreven en opgeslagen in zijn hoofd, omdat hij geen pen en papier kreeg. Je doet het voor Hrant

Dink, de Armeens-Turkse auteur die enkele dagen nadat PEN hem op aanraden van Orham Pamuk adopteerde, voor de deur van zijn krant werd neergeschoten. Je doet het voor al die andere moedige voorvechters van het woord, van wie je de vaak bloedstollende verhalen hoort.

Het zijn zeer uiteenlopende vrijheidsstrijders. Even uiteenlopend als de meningen en overtuigingen binnen een internationale gemeenschap als PEN. Maar juist daarom leert deze door het vrije woord gesmede broederband hoe belangrijk het is deze vrijheid juist te vertalen.

Dat, zoals Arnon Grunberg onlangs schreef, onwenselijk en strafbaar niet hetzelfde zijn. Dat woorden scherp mogen zijn, heel scherp zelfs, omdat ze alleen dan echt vrij zijn. Maar ook dat diezelfde scherpte zich niet, nooit mag vertalen in een kogel, een gevangenis, een verboden boek.

Dat het vrije woord dat wij allen koesteren niet alleen kan verdeelen maar ook verbinden, dat is wat de werking van PEN aantoonst. Stond die P ook maar voor politiek denk ik daar dan stiekem, maar helaas zonder veel hoop bij.

Mocht u na dit alles nog een reden zoeken voor het “nu pas” van deze bekroning, laat me dan nog dit toevoegen. Elk jaar publiceert het Writers in Prison Committee een lijst van bedreigde schrijvers en journalisten. Jaar na jaar heb ik dat boekje dikker zien worden.

Een kleine staalkaart. In 2011 verbleef Luz, de topcartoonist van *Charlie Hebdo*, in de PEN Schrijversflat. Vier jaar later sloeg op het hoofdkantoor van het tijdschrift de terreur toe. In hartje Istanboel vond in 2007 de moordaanslag op Hrant Dink plaats. Kijkt u naar wat er vandaag in Turkije gebeurt.

PEN heeft tragische verhalen, het heeft ook mooie tradities. Zoals de lege stoel hier naast mij. Hij symboliseert de gekooide schrijvers die niet aanwezig kunnen zijn. Schrijvers als Liu Xiabo, de bij PEN aangesloten Chinese dichter, die in de gevangenis zat toen hij de Nobelprijs kreeg en die vorig jaar, eveneens in hechtenis, overleed.

Eerder al besloot ik mijn Nottebohmlezing met een gedicht van hem, geschreven in de cel voor zijn vrouw. Ik wil het hier vanavond

graag herhalen, als hulde aan hem en wat hem zo dierbaar was. Ervan uitgaand dat Arkprijs van dit jaar er ook is een voor schrijvers als hij, voor woorden als deze.

*Geef me één druppel regen
die de betonnen vloer laat glanzen
geef me één straal licht
die laat zien wat de bliksem wil
Zeg me één woord
en je opent deze deur
waardoor de nacht naar huis kan gaan.*

Ik noemde u vrienden van het vrije woord, vrienden van PEN. Weet dat er ook écht zoiets bestaat als Vrienden van PEN. Sluit u daarbij aan, en steun PEN Vlaanderen. Omdat het er staat als nooit tevoren, maar ook omdat het er ook moet staan als nooit tevoren. Om ze open te houden, die deur waardoor de nacht naar huis kan gaan. Als dat geen Arkprijs verdient, dan weet ik het niet.

Ingrid Vander Veken is auteur en gewezen journaliste. Ze publiceerde romans – recent nog Zwijgen (2016) en De Ogen van een Kind (2017) –, verhalen, kinderboeken en een dagboek. Ze gaf les aan de afdeling Woord van het Conservatorium en is nu docente bij Creatief Schrijven. Bij PEN Vlaanderen was zij vicevoorzitter en verantwoordelijke voor de Schrijversflat.

AMNESTY
INTERNATIONAL

SCHRIJVEN IS
SLECHT
VOOR JE RUG

DANKBAAR, TROTS EN VERBOLGEN
PEN-Vlaanderen aanvaardt de Arkprijs van het Vrije Woord
ERIK VLAMINCK

Ashraf Fayadh is een dichter die in Saoedi-Arabië woont, dat florisante koninkrijk op het Arabische schiereiland waar ons vrolijke landje van melk en honing graag en trouw zaken mee doet. We kopen er olie en we leveren er wapengerief, want blijkbaar is dat onmisbaar goed voor alle partijen. Saoedi-Arabië was recent ook nog sparring-partner voor onze Rode Duivels in hun voorbereiding op biergekte en wereldroem. Kortom, gezien de hoogstaande normen die ons Belgenlandje zichzelf oplegt, moet Saoedi-Arabië een natie zijn waar orde en beschaving heersen.

Wellicht daarom werd Ashraf Fayadh er in 2015 ter dood veroordeeld. In Saoedi-Arabië betekent zoiets doorgaans onthoofding met het zwaard. Fayadh had deze straf verdiend omdat hij, godbetert, 'geloofsafvallige verzen' had geschreven.

De veroordeling van Ashraf Fayadh leidde, buiten Saoedi-Arabië, tot protestacties. PEN-Vlaanderen sloot zich daarbij aan. Blijkbaar veroorzaakte het protest toch voldoende deining want in februari 2016 werd Ashrafs doodstraf omgezet in een gevangenisstraf van acht jaar. Detail in de marge: onderdeel van de strafmaat is dat Ashraf om het half jaar vijftig zweepslagen hoort te krijgen. Zestien maal vijftig zweepslagen.

PEN-Vlaanderen vroeg zestien dichters om elk een gedicht van vijftig woorden te schrijven. Ik bezorg hier het prachtige en bijtende gedicht waarmee Peter Theunynck, mocht zulks nog nodig zijn, de relevantie van poëzie aantoonde:

*Een vink blijft zingen
achter tralies.*

LINKS Ashraf-actie van PEN Vlaanderen, Amnesty International en Hart Boven Hard voor de Saoedische ambassade (2017).

*Een vink blijft zingen
met een kap op de kooi.*

*Een vink blijft zingen
op water en brood.*

*In het holst van de winter
blijft de vink zingen.*

*Schroei haar ogen dicht
en zingen doet de vink.*

*God schiep de vink
om te zingen.*

Woorden als zweepslagen en taal als verweer; het zijn wapens die PEN-Vlaanderen hanteert om onrecht aan de kaak te stellen.

PEN-Vlaanderen is de Vlaamse afdeling van PEN-International. Deze wereldwijde auteursvereniging ijvert voor vrije meningsuiting, vrede en internationale verstandhouding. Ze zet zich in voor vervolgte auteurs en verzet zich tegen elke vorm van censuur.

PEN-Vlaanderen steunt op de vrijwillige en belangeloze inzet van haar leden en ontwikkelt een waaier van activiteiten:

- Ingebed in het wereldwijde ICORN-netwerk (*International Cities of Refuge Network*) biedt de PEN-flat tijdelijk asiel en werkplek aan schrijvers die in hun thuisland vaak met de dood bedreigd worden.
- PEN-Polyfoon staat gevluchte schrijvers met raad en daad bij om hun weg te vinden in het Vlaamse Literaire landschap. Het zorgt voor proefvertalingen, podiumkansen en publicatieopstapjes.
- Het *Writers in Prison Comité* voert permanent acties voor bedreigde, gevangen en vermoorde schrijvers. Het is schrijnend hoe onwerkelijk groot hun aantal is.
- Recent was en is PEN-Vlaanderen ook geëngageerd in een Turkije-project, o.a. als waarnemer bij de zittingen van het zgn. Cumhuriyetproces in Istanboel waar een aantal journalisten terecht-

staan omdat ze naar eer en geweten hun werk uitoefenden. Hier wordt duidelijk hoe een regime een schijnproces voert om vrije meningsuiting aan banden te leggen.

De activiteiten die PEN-Vlaanderen ontwikkelt zijn niet vanzelfsprekend. De inzet om op elke zittingsdag van het Cumhuriyetproces – tot op kerstdag toe – aanwezig te zijn is slopend, te meer omdat intimidatie en administratieve obstructie telkens weer om de hoek loeren.

Dat laatste geldt trouwens bij uitbreiding voor alle PEN-activiteiten. De recente recalcitrante visumweigering die een Palestijns auteur ontving en hem belette om enkele maanden in de PEN-flat te werken is er een voorbeeld van.

Het is voor PEN ook niet gemakkelijk om de schanddaden waarmee buitenlandse auteurs geconfronteerd worden in de Vlaamse pers vermeld te krijgen. BV-schandaaltjes, wielerverhalen en slankheidstips lijken gewilder om televisieprogramma's en krantenpagina's te vullen. Open vraag daarbij is of mercantiele kijk- en leescijferdwang geen sluipende vorm van censuur worden.

Als het antwoord bevestigend is, is er voor PEN ook met betrekking tot de West-Europese vrije meningsuiting veel werk aan de winkel.

Dat PEN-Vlaanderen de Arkprijs van het Vrije Woord krijgt is alleen daarom al verheugend, want de prijs geeft forum en spreekkans die bij dezen aangegrepen wordt. PEN-Vlaanderen is trots en dankbaar dat de jury van een gerenommeerde prijs haar werk honoreert. PEN-Vlaanderen is en blijft verbolgen over veel te veel stilzwijgen over veel te veel onrecht.

Het was correcter geweest indien Joke Van Leeuwen hier had gestaan om deze prijs in ontvangst te nemen. Ik ben pas aan boord als voorzitter en mijn verdienste voor PEN is dan ook gering. De voorbije vier jaar was Joke de enthousiaste, innoverende en enthousiasmerende roergangster. Mocht zij nu niet in het verre Montréal aan het werk zijn, had ik haar alsnog gevorderd om hier het podium te beklimmen. Ik dank haar, wreed gemeend, van hier tot ginder.

Ik dank vice-voorzitster Isabelle Rossaert voor veel, niet het minst om mij te gidsen als kersvers *boardmember*.

Woorden van dank schieten te kort voor alle PEN-bestuursleden en vrijwilligers die de voorbije jaren vaak ondankbare taken op zich namen. Hun stille werk -zoals brieven schrijven, moed inpraten, tot en met het zorgen voor toiletpapier en vuilniszakken voor de gast die in de PEN-flat verblijft- vormt de kern en bepaalt de kracht van wat de organisatie vermag.

Ik dank open en bloot de partners die voor PEN permanent deuren openen: in de eerste plaats het Vlaams Fonds voor de Letteren, maar ook de Universiteit Antwerpen, Antwerpen Boekenstad, Boekhandel De Groene Waterman en Passa Porta.

Ik dank met diepe buiging de wijze jury van de Arkprijs.

Ik betoon het grootste respect voor de honderden collega's die, vandaag 9 mei, schandelijk en in mensonterende omstandigheden gemuilkorfd worden om wat ze schreven.

Tot slot, nog een akkefietje. Ashraf Fayad moet nog 3 jaar en 8 maanden in de gevangenis blijven. Hoeveel zweepslagen hij nog te verwachten heeft, weet ik niet. *Wir haben es nicht gewusst.*

Erik Vlamincq is schrijver en welzijnswerker. Hij is mede-oprichter van het Seeftheater (1980-1984). Bekend zijn een zesdelige familieroman (1992-2005), de columns Brieven van Dikke Freddy (2000-2016), en de romans Suikerspin (2008), Brandlucht (2011) en De Zwarte Brug (2016). Hij is lid van de Koninklijke Academie voor Taal en Letterkunde en voorzitter van PEN-Vlaanderen.

PEN-CHARTER

PEN *verklaart dat:*

1. Literatuur, hoewel nationaal van oorsprong, geen grenzen kent en uitwisselbaar moet blijven tussen naties, ondanks politieke of internationale beroering.
2. In alle omstandigheden en zeker in oorlogstijd, kunstwerken en het patrimonium van de mensheid in de meest brede betekenis, gevrijwaard moeten blijven van nationale en politieke passie.
3. Leden van PEN te allen tijde al hun invloed moeten aanwenden ten bate van de goede verstandhouding en het wederzijds respect tussen naties; zij er zich toe verbinden hun uiterste best te doen om rassen-, klassen- en volkshaat onmogelijk te maken en het ideaal te verdedigen van één mensheid die in vrede leeft in één wereld.
4. PEN staat voor het principe van de ongehinderde doorstroming van het gedachtegoed binnen elk land en tussen alle landen; dat haar leden zich ertoe verbinden om elke vorm van beknutting van de vrije meningsuiting te bestrijden in het land en de gemeenschap waartoe ze behoren en overal elders in de wereld waar dat mogelijk is. PEN is voorvechter van een vrije pers en bestrijdt willekeurige censuur in vreedstijd. Ze gelooft dat de noodzakelijke evolutie van de wereldbevolking naar een beter georganiseerde politieke en economische orde onmogelijk is zonder het recht van kritiek op regeringen, administraties en bestuurders. En omdat vrijheid ook de vrijwillige beperking ervan impliceert, verbinden de leden zich ertoe om zich te verzetten tegen de uitwassen van een vrije pers, zoals leugenachtige artikels, opzettelijk valse verklaringen en de verdraaiing van feiten teneinde er politiek of persoonlijk voordeel mee te halen.

AUTEURS AAN HET WOORD

De kat

Een glaasje tijdloosheid?
Het is onze specialiteit, mevrouw.
Op kamertemperatuur of lichtjes gekoeld
kunt u hier rustig zitten sippen van ogenblikken.
Hier verandert er niets, tafels noch tegels,
de norske waard niet die het toch goed bedoelt.
Hier zitten altijd dezelfde gasten,
vieren hun feesten, lezen in kranten,
of dragen zwijgzaam hun levenslasten.
Dronkaards en wijzen hebben het allang door
dat de sinksenfoor van ijdelheid en waan
enkel in kroegen eventjes stil kan staan.

*Jelica Novakovic (Servië),
PEN-flatbewoner*

Negenhonderd negen en negentig

Elke dag als ik klaar ben met schrijven, loop ik een stukje door de stad. Dan loop ik langs een heel kleine kledingwinkel. Achter een groot raam staat een lange, slanke vrouwelijke etalagepop in mooie kleren. Naast haar een mannelijke schoen met een bordje: *Negenhonderd negen en negentig euro*. De eerste keer keek ik naar de schoen en liep verder. De tweede keer keek ik naar de schoen en het prijskaartje en liep verder. De derde keer keek ik naar de schoen en naar het prijskaartje en daarna van de schoen naar het prijskaartje. Ik ontdekte dat de schoen en het prijskaartje ook naar mij keken. Vanaf die dag sta ik er langer en kijk ik naar de prijs en de schoenen. Van één euro kan in Irak een hele familie een dag eten en drinken. Die schoenen kunnen een familie daar dus negenhonderd negen en negentig dagen voeden. Nog twee euro erbij en het wordt duizend en één nacht, het aantal nachten waarin Sheherazade al haar verhalen vertelde.

Die schoenen kunnen dus het leven van een familie negenhonderd negen en negentig dagen gaande houden. Schoenen, die hier werken als omslag voor voeten kunnen daar werken als leven voor een familie met veel kinderen en oude mensen. Die schoenen zorgen er daar voor dat er heerlijke geuren uit keukens opstijgen, ramen licht en schaduw geven, kinderen naar school gaan en ouders televisie kijken met rust, zonder te denken aan morgen, die daar in vele huizen soms komt zonder iets om te eten mee te nemen. Die schoenen kunnen het leven negenhonderd negen en negentig dagen voorbij laten komen zonder angst voor honger.

Hoeveel verhalen worden er verteld in die negenhonderd negen en negentig dagen? Hoeveel kinderen worden geboren? Hoeveel mensen worden uitgenodigd om mee te eten? Ik heb hier zelf vijf euro per dag nodig om van te leven. Ik dacht eraan hoeveel vijf euro's er in die schoenen zitten. Hoe lang kunnen die schoenen mijn kamertje redden met kabeltjes, één voor de televisie, één voor elektriciteit en één voor gas. Ik dacht eraan van welk soort huid die schoenen gemaakt zijn. De huid van een koning of een president? Van een kunstenaar of een acteur? Van uitstervende dieren of van engelen? Lopen die schoenen op de aarde of zou de aarde zichzelf onder hen door bewegen en de plekken dichterbij of verder weg laten gaan bij hun aan-

raking? Hoe durfden stof en regen op hen te slapen? En als ze op straat lopen, is er een alarm om niet in hondenpoep te trappen? Hoe vaak gaat dat alarm af, als die schoenen de Nederlandse bodem bereiken?

Voor ik in slaap val, denk ik vaak aan die wonderlijke schoenen. Soms zie ik ze in mijn dromen vliegen over een rustige oceaan of skiën op slapende sneeuw. Soms zie ik ze lopen zonder voeten. Soms droom ik dat ik met ze praat over het leven, het universum, de kunst. Over de economie van de wereld. Soms droom ik dat ik in ze sta en door de NASA naar het universum word gestuurd. Voor de zon opkomt, zijn we weer terug in Antwerpen. Soms droom ik dat de aarde eindelijk verdwijnt en die schoenen om de zon draaien. De rechter-schoen met mensen die van problemen houden en de linker met de mensen die niet van problemen houden. Soms droom ik dat die schoenen een schip zijn en mijn voeten het zeil. Mijn hersenen zeilend over een oceaan van rustige ideeën. Soms droom ik dat die schoenen mijn huis zijn, waar warmte is. Soms droom ik dat die schoenen mijn vaderland zijn. “Waar kom jij vandaan?” “Uit de schoenen.” “Waar woon jij?” “In de schoenen.” “Wat is je adres?” “Mijn schoenen.”

Laatst droomde ik een lange droom. Ik droomde dat ik in een stad was waar iedereen een toekomst had. Niemand kon de gebouwen binnen zonder een toekomst te hebben. Alle huizen, alle treinen en bussen waren niet toegankelijk zonder toekomst. De toekomst was het enige identiteitsbewijs en entree- of vervoerskaartje. Ik was de enige die geen toekomst had. Het was koud. Misschien de januari van mijn dromen. Ik was op zoek naar een dak, maar kon nergens zonder toekomst naar binnen. Alle muren waren zacht. Je kon ze niet beklimmen. Alle ramen waren te klein om er door naar binnen te gaan. Ik liep de hele nacht. Toen ik moe werd, ging ik naar de kledingwinkel. Ik brak het glas van de etalage en trok de schoenen aan. Meteen werden alle deuren van alle gebouwen voor mij geopend. De droom dat die schoenen mijn toekomst waren, was de mooiste droom.

Op een nacht droomde ik dat ik verliefd was op die schoenen. In het begin durfde ik het niemand te vertellen, omdat ik bang was dat de mensen naar mij zouden kijken als iets heel laags. Iets zo laag, dat het verliefd was geworden op schoenen. Nadat ik heel veel rode wijn had gedronken, had ik het lef een vriend over mijn grote liefde voor

de schoenen te vertellen. Ik was verbaasd toen hij mij zei dat ik het niet waard was om schoenen van negenhonderd negen en negentig euro te beminnen. Hij vertelde mij dat ik best verliefd kon worden op een West-Europese vrouw met een prijs van veertig euro, een Oost-Europese vrouw met een prijs van twintig euro, een oosterse vrouw met een prijs van anderhalve euro of een Zuid-Aziatische vrouw van twintig cent. Ik was verdrietig en teleurgesteld omdat het kopen van de schoenen waar ik van hield veel duurder was dan het kopen van een vrouw. Maar mijn teleurstelling duurde niet lang, want de schoenen waren barmhartiger dan een vrouw. Toen de schoenen wisten dat ik van ze hield, vroegen ze of ik met ze wilde trouwen. Ik knikte meteen en vond het een grote eer. Ze wisten dat ik veel andere schoenen had gehad, maar ze accepteerden dat zij niet de enige aan mijn voeten waren. Een vrouw zou het niet accepteren dat er veel vrouwen in mijn hart waren, zij wil de enige in mijn hart zijn. Toen ik in mijn droom met de schoenen trouwde, kregen we vele kinderen. Ze waren allemaal half schoen en half mens en ze verdwenen allemaal. Verbaasd hoorde ik één van mijn kinderen op een dag tegen één van zijn vrienden zeggen dat hij een schoen was. “Maar mijn vader was een mens.” Eén van mijn dochters onderging een operatie. Ze haalden de halve mens uit haar en transplanteerden een andere halve schoen in haar. Eén van mijn zonen deed iets wat ik niet begreep. Hij poetste zijn helft die schoen was tot ze glansde als een spiegel, maar verzorgde zijn helft die mens was niet. “Ik zou een blijde schoen zijn, als ik die halve mens niet had”, hoorde ik één van mijn zonen zeggen. “Zonder die halve mens vol angst, zorgen en agressie die ik van mijn vader heb gekregen had ik een paar blijde, dure schoenen kunnen zijn, net als mijn moeder.”

“Alleen de helft die ik van jou gekregen heb kunnen ze bang maken, verwonden, controleren en met angst vullen”, zei hij tegen mij.

“Vader”, vroeg één van mijn dochters mij. “Waarom wordt de helft die ik van jou heb gekregen oud en de helft van mijn moeder niet?”

“Vader”, vroeg ze maanden later. “Waarom heeft de helft die we van jou hebben gekregen een paspoort, een identiteitsbewijs, een verzekering en leiders nodig en de helft die we van onze moeder hebben gekregen niet?”

“Vader”, vroeg ze voor ze zelfmoord pleegde. “Waarom is de helft die ik van jou gekregen heb altijd ziek?” Jaren later hadden mijn vrouw en ik geen kinderen meer. Allemaal verdwenen ze. Ze verbrandden zichzelf levend, emigreerden zonder te vertellen waarheen, stierven of belandden in de gevangenis. Dat alles kwam door de helft, die ze van mij hadden gekregen. Mijn vrouw de schoenen troostte mij toen wij uiteindelijk alleen waren.

“Als onze kinderen door een half mens niet door kunnen gaan, hoe kan jij dan doorgaan met twee halve mensen?” Elke keer als ik droom dat ik met die schoenen trouw, word ik verdrietig wakker, omdat dan altijd het beeld van mijn opgehangen zoon op mijn netvlies staat. Op zijn helft mens *nee* geschreven, op zijn helft schoen *ja*. Iedereen die mij kent en mij 's ochtends vroeg bleek ziet staan, vraagt of ik gedroomd heb dat ik met die dure schoenen ben getrouwd. Daarom bekijk ik voor ik in slaap val mooie, naakte vrouwen met warme gezichten, zodat ik me niet zo alleen voel dat ik met schoenen trouw.

In de kledingwinkel werkt een Vlaamse vrouw. Soms rookt ze buiten. De rook uit haar neus heeft een Vlaams accent. Ze kent mijn lange dagelijkse blik naar die schoenen en misschien weet ze van hoe ik eruit zie dat ik zulke schoenen niet kan kopen.

“Mooie schoenen, hè?”, zei ze op een dag.

“Zeker”, zei ik. Opeens rook ik de rook. Ik draaide me om en zag haar naast me staan.

“Wil je ze passen?” Ik vertelde haar dat zij wel bij mij pasten zonder dat ik ze probeerde, maar dat ik niet bij hen paste. Toch mocht ik ze aanpassen. Ik vroeg haar of ik over vijf minuten terug mocht komen om nieuwe sokken aan te trekken. Niet omdat ik verlegen was voor haar, maar voor de schoenen. Zij zei dat dat niet nodig was. Ik ging de winkel binnen, deed mijn schoenen uit, nam de dure schoenen uit haar hand en trok ze aan. “Kijk in de spiegel”, zei ze. Mijn gezicht was veranderd. Mooier, mijn neus kleiner, mijn ogen blauw en ik had prachtig gouden haar. Het vet verdween uit mijn nek, van mijn buik en mijn billen. Toen ik eraan dacht te gaan lopen, bewogen de schoenen mijn voeten. “Ze bewegen!”, riep ik.

“Ik weet het”, zei de vrouw. Ik dacht eraan te staan en de schoenen stonden meteen stil. Voor het duiveltje in mij eraan dacht om heel

hard uit de winkel te rennen en nooit meer terug te komen, haalde ik de magische schoenen van mijn voeten.

“Wat?”, vroeg de vrouw. “Zitten ze niet fijn?”

“Jawel, maar het is goed zo.” Toen ik uit de winkel liep, bedacht ik me hoe het mogelijk was dat zulke magische schoenen zo goedkoop konden zijn.

*Rodaan Al Galidi (Nederland/Irak),
PEN-flatgast*

*Luz (Frankrijk),
PEN-flatgast*

Dear Hilde Keteleer

12.1.2012

Thank you post card. I'm 750 Day
not Freedom.

I'm not terrorist, I'm only

Writer, Lawyer
Human Right Pleasent
Bianc of Diyorbakur,
Father, Husband

Happy new year!
Sersala we piroz be!

Help, help, help, help? Muharrem Erbey

Muharrem Erbey (Turkije),
in gevangenschap

Als ambassades ons enkel als vluchtelingen zien

De Belgische ambassade in Beiroet heeft me een visum geweigerd. Ze belden me met de woorden: “Kom naar Beiroet en we vertellen je waarom je werd geweigerd.” Ik ben echter zeker dat ze m'n aanvraag hebben verworpen omdat ze me niet als een Syrisch auteur, maar enkel als Syriër zagen. Ze miskennen op die manier mijn beroep. Het is omdat ik een schrijver ben dat ik werd uitgenodigd door de bekende en gerespecteerde organisatie PEN Vlaanderen, om drie maanden in België te verblijven als schrijver-in-residentie. Omdat ik houder ben van een Syrisch paspoort, is de Belgische overheid bang dat ik, wanneer ik een visum zou krijgen en België zou betreden, hen in verlegenheid zou brengen door asiel aan te vragen.

Neen! Ik kan niet aanvaarden dat u me enkel beschouwt als een potentieel vluchtelingenproject. Dit is bijzonder beschamend. Ik werd uitgenodigd om naar uw land te komen als een Syrisch schrijver. Om eerlijk te zijn ben ik trots op de twee omschrijvingen: enerzijds een schrijver en een romancier, anderzijds een Syriër die niet wenst zijn land te verlaten om elders te gaan wonen – met alle respect voor de andere landen op deze planeet.

Ik zou graag willen zeggen tegen de persoon die m'n aanvraag weigerde en mijn Syrische naam tegenhield: ik kan en wil nooit mijn positie als schrijver gebruiken in mijn persoonlijk voordeel; het zou ongepast zijn voor iemand die wordt uitgenodigd voor een dergelijk auteursverblijf.

Ik vind het erg wat deze ambassades doen. Ze zien Syriërs slechts als ingevulde documenten voor een vluchtelingenstatuut. En ik veroordeel deze visie die schrijvers van overal ter wereld verhindert met elkaar te communiceren omwille van ongegronde bureaucratische angst.

Tenslotte wil ik m'n vriendin, de Libanese schrijfster Iman Humaydan van PEN Libanon, danken en ook Sven Peeters, een vriend van PEN Vlaanderen die ik nog moet ontmoeten.

*Mamdouh Azzam (Syrië),
die nooit in de PEN-flat raakte*

AUTEURS IN BEELD

Oog in oog met helden

Het Vrije Woord: in ons al bij al gezapige Vlaanderen blijft een wat abstract begrip. Vechten voor het vrije woord is dat ook, tot je wordt geconfronteerd met mensen die echt de mond worden gesnoerd en die blijven vechten. Als PEN-vrijwilligers hebben we het ongelofelijke privilege zulke mensen te ontmoeten.

Het is een mooie traditie op PEN-congressen: de traditie van de lege stoel. Op elke bijeenkomst, tijdens elke zitting staat vooraan een stoel met daarop het portret van een gevangen schrijver. De stoelen herinneren ons eraan voor wie we ons inzetten. Maar ook die lege stoelen blijven op een bepaalde manier iets abstracts. Schrijvers die gearresteerd of ontvoerd worden en van wie we jaren niets meer horen, die gemarteld worden, die jarenlang in eenzame opsluiting zitten... Ons een beeld vormen van hen als mensen van vlees en bloed is moeilijk, omdat het te pijnlijk is, te hard, omdat wij ons, gelukkig maar, niet kunnen inbeelden wat het is om alleen in een vieze duistere cel te zitten en niet te weten wat je te wachten staat, of op te moeten dagen voor de zoveelste uitvoering van een straf van zoveel keer vijftig stokslagen.

Maar dan zijn er de mensen die we zelf ontmoeten, mensen die ons de hand schudden en die glimlachen, die erge dingen hebben meegemaakt en ondanks alles veerkrachtig blijven. Mensen die tonen dat creativiteit en verbeeldingskracht uiteindelijk overwinnen.

Iron fingers, dat is de eretitel die ze sinds juli 2017 draagt. Omdat ze uren aan een stuk onvermoeibaar op haar zilverkleurige smartphone tikt. Op sommige dagen tot elf uur 's nachts. Ze is 46, heeft een zoon-tje van twee jaar oud die ze in de zomer nog de borst gaf. Dan liet ze zich even aflossen door een vriendin. Sebnem Arsu is freelance journaliste voor onder andere de New York Times. Toen Ahmet Şık, een goede vriend van haar, werd gearresteerd en zijn case werd toegevoegd aan het proces tegen de krant Cumhuriyet, wou ze iets doen. 'Ahmet is zo gedreven, hij doet zijn job als onderzoeksjournalist zo

graag, het is zo onrechtvaardig', zegt ze daarover. 'Hebben we geen vertaler nodig voor tijdens het proces? Ik ben kandidaat!' In juli stuurden familieleden van de gearresteerden uitnodigingen naar PEN en tal van andere mensenrechtenorganisaties om te komen waarnemen op het proces. Sebnem vertaalde alles wat er op de zittingen werd gezegd naar het Engels, op haar telefoontje, zodat we met z'n allen via een app konden volgen. In de zwaarbewaakte Silivrigevangenis zorgde haar charmeoffensief ervoor dat waarnemers tegen de regels in hun smartphone mee in de rechtszaal konden nemen. Wie niet daar kon zijn, volgde elders in Europa de zittingen op de voet. Met gemak 500 boodschappen per dag tikte ze in, simultaanvertalingen van wat de getuigen zeiden, samenvattingen van ingewikkelde pleidooien van de advocaten. Ze had die dagen ook gewoon geld kunnen verdienen. Maar dan had het ruime internationale waarnemersnetwerk rond het Cumhuriyetproces eenvoudigweg niet bestaan.

Isabelle Rossaert

Kaiser Özhun

Oeigoers-Chinese banneling, bestuurslid Oeigoerse PEN

Een joviale man was hij. Groot, wat kalend, met de donkere ogen, de olijfkleurige huid en de hoge, brede jukbeenderen van mensen die van de steppe komen. Zijn naamkaartje las Kaiser Özhun, Uyghur PEN. Dat hij zijn zoon Atilla had genoemd, vertelde hij tijdens een pauze van het WIPC congres. 'Omdat ik hoop dat hij even sterk zal worden, maar dan op een goede manier.'

Op de laatste dag van het congres zouden we beslissen over een nieuwe naam voor het Writers in Prison Committee. We voerden er lange discussies over, wogen woorden en hun connotaties. Toen we gingen stemmen stond Kaiser Özhun op, rechte zijn rug zodat hij nog imposanter leek en hield een beheerst betoog. 'Writers in Prison Committee is en blijft de beste naam,' zei hij. 'Prison, dat is een ruim begrip. Ook de open lucht kan een gevangenis zijn. Als je al vijftien jaar je land niet meer in kan. Als je moeder oud wordt en je weet niet of je haar nog kan zien voor ze sterft. Als je zoon twintig is en je hem

al die vijftien jaar niet hebt zien opgroeien: dat is ook een gevangenis. Dat is mijn verhaal.' Het was stil in de volle zaal. Toen stemden we, bijna unaniem, voor het behoud van de naam Writers in Prison Committee. Met zijn eenvoudige verhaal, over een zoon die hij niet had zien opgroeien, veegde Kaiser Özhun maanden van discussies van tafel.

Isabelle Rossaert

Mirza Sakit

De eerste ICORN-resident van PEN-Vlaanderen

Drie jaar cachot. Zo luidde het vonnis dat Mirza Sakit in 2006 monddood moest maken. De journalist nam een taxi naar de redactie van *Azadlig*, een oppositiekraant, toen hij plots gearresteerd werd. 'Ze stopten drugs in mijn zakken, zo hadden ze een reden om mij aan te houden', zegt Sakit. De échte reden voor zijn arrestatie: Sakits vlijmscherpe kritiek – nu eens in een satirisch gedicht, dan in een krantenartikel – aan het adres van de machthebbers in Azerbeidzjan, de elite rond president Ilham Aliyev.

In 2009 sloeg Sakit de gevangenispoort achter zich dicht en spande een zaak in tegen de Azerbeidzjaanse overheid voor het Europees Hof voor Rechten van de Mens in Straatsburg. Monddood liet hij zich niet maken. Al viel het niet mee om professioneel opnieuw aan de bak te komen. 'Toen ik vrij kwam, had zelfs de oppositiekraant schrik om mij opnieuw aan te nemen als journalist. Mijn vrienden boden me een baan aan maar vroegen me om mij stil te houden. Maar dat kan ik niet. Ik kan niet zwijgen.'

'In de zomer van 2011 heeft Khural, een andere oppositiekraant, mij dan aangenomen. De hoofdredacteur, *Evez Zeynalli*, kreeg daarop een telefoontje van de overheid: "Mirza moet ontslagen worden". Omdat hij niet gehoorzaamde, belandde de hoofdredacteur uiteindelijk zelf achter de tralies – hij heeft vijf jaar gekregen.'

Sakit bleef werkloos achter. 'En dat met vijf kinderen en een zieke vrouw. Gelukkig volgde de uitnodiging van Pen Vlaanderen om naar België te komen. Maar na vier maanden in hun schrijversflat zat

mijn tijd erop. De journalist vroeg asiel aan in België en verblijft sinds eind april 2012 in België, samen met zijn vijftienjarige zoon Candahar.

*Kristof Clerix, MO**

Mohamedou Ould Slahi
Ex-gevangene Guantanamo Bay

Mohamedou Ould Slahi is een zevenenveertigjarige Mauretaniër die van 2002 tot 2016 werd vastgehouden in Guantánamo Bay. In 2005 hield hij dagboekantekeningen bij die zijn advocaten in stukken en brokken naar buiten smokkelden en later door de Amerikaanse regering werden vrijgegeven, zij het *heavily redacted*. Het dagboek werd in 2015 gepubliceerd en haalde de bestsellerlijsten.

Namens PEN Vlaanderen zette Annelies Verbeke *Guantánamo Diary* in het voetlicht op het *Mind the Book*-festival, editie 2016. Een jaar later woonde ik een interview met de Mauretaniër bij. Het gesprek verliep via een Skypevenster – voorlopig beschikt Mohamedou niet over de papieren om zijn thuisland te kunnen verlaten. Ik had het boek gelezen maar kende de mens achter het verhaal natuurlijk niet, en – mijn god! – zelden iemand ontmoet die zo genadig, zo geestdriftig, zo lúimig in het leven staat.

Enkele citaten:

“Ik dacht aan al die mensen die televisie konden kijken wanneer ze dat maar wilden en ik niet. Wist ik veel dat er in deze tablettijden geen hond meer naar de tv keek.”

“Advocaten zijn de laatste die van iets weten op Guantanamo.”

“Aanvankelijk wilde ik het bericht over mijn vrijlating niet geloven. Ze maken gevangenen zo vaak iets wijs. Dat ik plots malariapillen diende te slikken, besloot ik als een goed teken te beschouwen.”

Weet tenslotte dat Mohamedou thans Facebook-bevriend is met zijn bewakers én met de officier die de folteringën leidde.

Dimitri Bontenakel

Burhan Sonmez

Turks schrijver, bestuurslid PEN Turkije

Hij heeft een zoontje van twee, zijn grootste bron van geluk, vertelt hij op een terras in Istanboel met zicht op de blauwige contouren van de prinseneilanden. In zijn recentste roman, *Istanbul, Istanbul*, staan scènes uit een ondergrondse martelgevangenis die hij zelf als student heeft meegemaakt. 'Je bent in Turkije geen echte schrijver als je niet in de gevangenis hebt gezeten', zegt hij daarover. Als mensenrechtenadvocaat werd hij in de jaren 90 in Ankara midden op straat in elkaar geslagen door de geheime politie en voor dood achtergelaten. Hij overleefde, werd naar Groot-Brittannië geëvacueerd, waar hij maanden moest revalideren. Hij heeft de dubbele Turks-Britse nationaliteit en had zonder problemen in Groot-Brittannië kunnen blijven wonen maar: 'Elke dag dat ik op televisie het nieuws over Turkije zag, dacht ik: ik zou daar moeten zijn.' Enkele jaren geleden keerde hij terug naar zijn land. Hij is bestuurslid van PEN International. Directeur van een uitgeverij. Is zoveel mogelijk aanwezig op de processen tegen journalisten. Schrijft 's nachts zijn boeken. Hij weet dat zijn telefoon wordt afgetapt, zijn mails worden gehackt, hij weet dat hij het risico loopt gearresteerd te worden. Maar hij blijft met zijn jonge gezin in Istanboel wonen. 'Ons land heeft mensen zoals ik nodig'.

Isabelle Rossaert

Ma Thida

Politiek commentator, bestuurslid PEN Myanmar

Een gedicht schrijven over het idee 'Thuis', dat was de opdracht tijdens een van de workshops op het recentste Writers In Prison Congres in Lillehammer. Een gedicht voor op de website van de PEN-Campagne *Make space – celebrating displaced writers*.

Een kleine, onopvallende Aziatische vrouw van rond de vijftig las met zachte, ritmische stem haar gedicht voor. Het klonk als wiegen. Als de malse armen van haar moeder.

Toen vertaalde ze wat ze geschreven had in het Engels. Het ging over vlammen. Over bloed op de lippen van een klein meisje. Het refrein: Ik loop. Loop ik naar huis of weg van huis? Is het lopen mijn thuis geworden?

De vrouw was Ma Thida. Een arts, schrijfster en politiek commentator uit Myanmar. In oktober 1993 – 27 was ze toen – werd ze veroordeeld tot twintig jaar gevangenschap omdat ze een actieve verdedigster was van Aung San Su Kyi, of zoals het dan volgens de aanklacht heet omdat ze: “de openbare vrede in gevaar bracht, contact had met illegale organisaties en onwettige literatuur verspreidde.”

Ze werd eenzaam opgesloten. Ze kreeg tuberculose en geen adequate medische hulp. Ze overleefde dankzij *vipassana*-meditatie. Na vijf jaar en zes maanden werd ze vrijgelaten na politieke druk en acties van Amnesty International en PEN. Vandaag is ze bestuurslid van PEN International en voorzitter van PEN Myanmar. Maar wat ik zal blijven onthouden is haar bescheiden, zachte aanwezigheid en de haast wiegende stem waarmee ze als een mantra dat ene gedicht voorlas.

Isabelle Rossaert

AUTEURS VOOR AUTEURS

*Waar woorden welkom zijn
15 jaar PEN-schrijversflat*

“Une maison est un livre ouvert. Faisons de ce livre une maison d’hospitalité et de liberté.” Vijftien jaar geleden schreef Tahar Ben Jelloun deze woorden op pagina één van het gastenboek. Sindsdien heeft onze schrijversflat honderdtwintig auteurs uit drieënveertig verschillende landen mogen verwelkomen. Uit alle windstreken kwamen ze, en ze streken om uiteenlopende redenen in de PEN-flat neer. Mensen als de Britse Will Stone bijvoorbeeld, die in Antwerpen aan een reeks essays over Belgische steden kwam werken. Mensen als Dodojon Atovulloev, de Tadzjiekse balling die een aanslag overleefde en rust vond in de PEN-flat, of de gevluchte Russische journalist Mikhail Zygar die de flat als uitvalsbasis gebruikte om zijn kritisch boek over Vladimir Poetin wereldwijd onder de aandacht te brengen.

De man die mee aan de wieg van de Antwerpse PEN-flat stond, was Salman Rushdie. Het was in de nasleep van de over hem uitgesproken fatwa dat de idee rijpte: het woord onderdak bieden. Tussen droom en daad stonden ditmaal geen wetten en praktische bezwaren: met de steun van de Stad, de Provincie en de Universiteit Antwerpen werd de flat een feit en overhandigde PENflat-meter Ingrid Vander Veken in 2002 de voordeursleutel aan haar eerste bewoner. Mettertijd verhuisde de flat van de Keizerstraat naar het Antwerpse Zuid om later naar de historische binnenstad te verkassen. Wat mee verhuisde, was niet alleen het allegaartje aan meubels, de geblakerde kookpotten en -pannen of de verzameling klavieren – Cyrillische en andere –, maar ook de boeken, exotische kruidenbultjes en theebladeren, en natuurlijk de vele verhalen die zich in hoeken en kieren hadden genesteld.

De honderdtwintig bewoners lieten een schat aan verhalen achter, maar in hun koffers reisden ook nieuwe verhalen mee terug naar hun thuisland. Ten slotte speelt een verblijf in de schrijversflat zich zelden tussen vier muren af. Vroeg of laat verlaat een schrijver zijn schrijftafel. Om in straten te verdwalen en dokken af te schuimen, om het glas te heffen in kroegen als De Kat of Den Engel, om een publiek toe te spreken in de catacomben van De Groene Waterman of voor de lens van een camera, om verhalen met verwante zielen uit te wisselen.

En soms vinden die verhalen hun weg naar een notitieboekje, een dagboekbericht, een roman.

Het zijn verhalen over hoe een Zuid-Amerikaanse dichteres in een nachtelijke taxi verdwaalde in de stad; de chauffeur heeft ons na lang zoeken opgebeld om te vragen waar hij de dame moest afzetten. Of over hoe een jonge auteur met een Staatsprijs literatuur op zak – na een maand onzichtbaar te hebben geschreven – plots zijn ziel gedrenkt in een halve fles porto op het terrastafeltje wierp. Over een schrijfster die de flat zo leuk vond dat ze de sleutels meenam in haar bagage; ze stuurde ze terug, stevig vastgekleefd op een stapeltje Russische lectuur. Of wat te denken van de zelfbewuste schrijver die in zijn verhaal de PEN-flatverantwoordelijke in hoogsteigen persoon op de fiets zette en bijna liet verongelukken onder tram 3 die net het Sportpaleis was gepasseerd?

Het verhaal van de PEN-flat werd en wordt door vele zielen geschreven, en dan spreken we niet alleen over de flatgasten zelf, maar ook over de tolken wier hulp we hebben moeten invoeren, de gidsen die onze gasten hebben rondgeleid in het Letterenhuis en het Red Star Line Museum, de gastsprekers die gasten hebben ingeleid of geïnterviewd, de mensen van boekhandel De Groene Waterman die ons van meet af aan hartelijk hebben verwelkomd. Het vrije woord heeft vele voorvechters en we zijn hen allemaal even dankbaar.

Aan dat verhaal wordt thans een nieuw hoofdstuk toegevoegd. In 2018 treedt de stad Antwerpen officieel toe tot het internationale vluchtstedennetwerk ICORN. Het Internationale Cities of Refuge Network zorgt voor acute en langdurige opvang van schrijvers in nood en PEN Vlaanderen droeg al enige jaren haar parttime-steentje bij. Met Antwerpen als vluchtstad wordt de schrijversflat voortaan een officiële ICORN-residentie.

Het eerste gastenboek staat intussen vol met woorden die het letterlijk uit zijn voegen hebben doen barsten, en ook het tweede is voor een derde gevuld. Dat het pionierswerk van Ingrid Vander Veken nog lang mag worden verdergezet en de gastenboeken ooit een kamer mogen vullen in de flat waar het vrije woord welkom wordt geheten.

Sven Peeters en Dimitri Bontenakel

Het Turkije waar we van houden

Sinds 2017 focust PEN Vlaanderen met een sterke campagne op Turkije, een scharnierland tussen Europa en het Midden-Oosten en een land waar de democratie in vrije val is. Het was en is nog steeds een les in het belang van het vrije woord, én een les in nederigheid.

‘Heeft Turkije internationale betweters nodig?’ Met die vraag opende MO*journaliste Tine Danckaers een commentaarstuk over het land op 20 september 2017. Eerder in de maand, op 11 september, was ze op uitnodiging van PEN Vlaanderen naar Istanboel gegaan om een van de vele zittingen in het Cumhuriyetproces bij te wonen. PEN Vlaanderen stuurde waarnemers naar op één na elke zitting van dit mediaproces.

We waren al eerder rond Turkije beginnen werken. Met de campagne *Een meervoud van stemmen voor Turkije* wilden we een positieve boodschap uitdragen. We nodigden een selectie van schrijvers uit om een mini-essay te schrijven over ‘Het Turkije waar ik van hou’. Uiteindelijk zouden 11 Turkse auteurs van diverse achtergrond meewerken en hun stukken werden rond de verjaardag van de coup poging van juli 2016 gepubliceerd in De Standaard, op de website van MO* en later ook in Le Soir.

Toen Elif Gunay, dochter van de gearresteerde chef boeken van Cumhuriyet een uitnodiging naar diverse ngo’s stuurde om als waarnemer aanwezig te zijn op het proces tegen deze krant, leek het ons vanzelfsprekend dat we mee zouden doen.

In de negen maanden dat we het proces nu volgen, een schijnproces, een erg lelijke vaudeville die enkel tot nut heeft de krant te onthoofden en journalisten het zwijgen op te leggen, hebben we de democratische waarden in het land in een ijltempo zien verdwijnen.

Het is een eyeopener: hoe snel een land, en ja ook een land als het onze, uit de democratie kan tuimelen. Hoe belangrijk de media zijn en hoe gemakkelijk ze kunnen worden ingekocht, ja ook de onze, voor andere doelen dan het informeren van de burger. Het deed ons inzien dat wij hier in onze gezapigheid in slaap aan het vallen zijn. Het deed ons vragen stellen over wat die democratische waarden precies zijn, waarom ze zo belangrijk zijn en hoe ver je gaat in het verdedigen van het vrije woord. Verdedig je die vrijheid ook voor

schrijvers en journalisten die andere schrijvers en journalisten de gevangenis in hebben geschreven?

Maar meer nog dan dat was het een privilege om mensen van de Turkse civiele samenleving te kunnen bijstaan in hun strijd. Wij uit het zogenaamde democratische Europa hebben deze mensen niets te leren. Wij hebben van hen iets te leren. 'Wij Turken hebben ervaring in het omgaan met autoritaire regimes', zei de ex-hoofdredacteur van Cumhuriyet, Can Dündar, onlangs daarover tijdens zijn bezoek aan ons land.

In Turkije hebben we het privilege schouder aan schouder te staan met mensen die niet alleen hun tijd, maar ook hun persoonlijke veiligheid opofferen aan de strijd voor een democratische samenleving. Warme, enthousiaste mensen, met een ongelofelijke inzet, creativiteit, vastberadenheid, met humor en met tonnen veerkracht. Ze riskeren opgepakt en gevangengezet te worden, in sommige gevallen zelfs vermoord te worden, maar ze blijven er op een onvoorstelbare wijze de moed in houden.

Tine Danckaers besloot haar commentaarstuk met dezelfde vaststelling: 'Hier aanwezig zijn, dwingt tot kijken, letterlijk zien dat de Turkse democratische krachten nog niet murw zijn geslagen, dat ze nog steeds een professioneel middenveld hebben waarop ze kunnen terugvallen. Het Turkse licht ter plekke is warmer dan we in onze Europese vergaderzalen en redactieruimten inschatten. De Turkse staat mag dan al te kritische oppositiestemmen willen muilkorven, ze zijn er nog, krachtiger zelfs dan in onze ingedommelde democratieën.'

Op het moment dat ik dit schrijf is het Cumhuriyetproces nog steeds aan de gang. Wanneer wij onze Arkprijs voor het Vrije Woord ontvangen zal allicht het verdict zijn uitgesproken. Niemand kan voorspellen wat dat verdict zal zijn, omdat niets te voorspellen valt in het Turkije van vandaag, omdat de bodem van het fatsoen al lang geleden is verdwenen. Maar ik, die al die prachtige mensen in Turkije heb kunnen ontmoeten, maak me sterk dat uiteindelijk de verbeeldingskracht zal triomferen. En dan zal de Turkse civiele samenleving een *roadmap* hebben geschreven voor het overwinnen van een autoritair regime. Een *roadmap* die wij zelf misschien sneller zullen nodig hebben dan we nu beseffen.

Isabelle Rossaert

Wij hebben onze taal en ons land niet uitgekozen

Tot mijn zevende heb ik geprobeerd de wereld te begrijpen met de taal die mijn moeder me gegeven heeft.

Op straat waren we kinderen met vele talen en vele culturen. We praatten in kindertaal, begrepen elkaar in kindertaal. We luisterden naar hetzelfde verhaal in verschillende talen. We speelden dezelfde spelletjes, hadden dezelfde dromen.

Toen werden we op een dag allemaal ingeschreven voor de lagere school. Eerst maakten we kennis met een chagrijnige onderwijzer, toen met zijn houten lineaal. Onze kennismaking met het Turks volgde daarna.

Mijn vader had het Turks in het leger moeten leren, doortrokken van bevelen. Maar mijn moeder hield haar eigen taal warm en levend als een sintel onder een laag gloeiende as.

Turks was de taal van de staat.

De levende taal van mijn moeder was de taal van de wijk, van het dorp, van huis: Koerdisch, Armeens, Arabisch, Syrisch ...

Daarna groeiden we op. Zoals het in een liedje heet: 'We groeiden op en de wereld raakte bezoedeld'. Zo raakte naarmate wij ouder werden de wereld meer en meer bezoedeld en bedorven...

Of nee, eigenlijk raakte de wereld niet bezoedeld.

Hoe ouder wij werden, hoe meer we ons onze taal, onze identiteit bewust werden. Bewustzijn betekende je verzetten tegen wat verkeerd was. Weten was de handen ineenslaan. Was democratie, vrijheid, veelkleurigheid, multiculturaliteit uitschreeuwen. Was kennismaken met de universele waarden van de mensheid.

En dat is zonder twijfel wat we gedaan hebben.

Hoe meer we ons bewust werden, hoe meer we nadachten; hoe meer we nadachten, hoe meer we schreven. Een goed ingelichte burger wilden we worden, een wetenschapper, een journalist en schrijver, en de gegeven wereld veranderen, dat hebben we geprobeerd.

Deze keer was het onze kennis die ons lichaam liet gloeien van pijn! Weer voelden we in onze geest de klappen van de lineaal. Deze keer manifesteerde de staat zich in de vorm van hechtenis, gevangenis, berechting.

Maar we waren met zo velen, we pasten niet in rechtszalen en ge-

vangenissen. Hoe groter ons aantal, hoe lichter onze pijn. Hoe sterker onze solidariteit, hoe meer talen we hadden. We kwamen in de buurt van die pure rijkdom aan talen en culturen uit onze vroege jeugd.

Weer hielden we van ons land, onze grond. We beseften dat dit land, dit vaderland te waardevol is om het over te laten aan de genade van tirannen.

Dat is de reden van ons verzet...

Inderdaad, wij hebben onze taal en ons land niet uitgekozen, maar we kunnen ervoor kiezen het land waar we geboren zijn, onze grond en ons vaderland, deze wereld en dit leven met vrijheid en democratie tot iets moois te maken, daar moeten we voor kiezen.

Dat is de keus van ons allen, willens en wetens...

*Irfan Babaoğlu (Turkije),
uit 'Een meervoud aan stemmen voor Turkije'*

PEN Polyfoon

PEN International stimuleert vriendschap en intellectuele samenwerking onder schrijvers. In diezelfde geest is PEN Vlaanderen ervan overtuigd dat literaire ontmoetingen over talen en culturen heen de dynamiek van de literatuursector in Vlaanderen kan bevorderen. Om die reden lanceerde PEN Vlaanderen in samenwerking met het Vlaams Fonds voor de Letteren in 2015 het project PEN Polyfoon.

In België/Vlaanderen wonen en werken een groot aantal auteurs die elders een gevestigde reputatie hebben, maar hier tot nu toe onder de radar zijn gebleven zijn, vaak doordat ze in andere talen dan het Nederlands of Frans publiceren. Met PEN Polyfoon beogen we dat Vlaanderen kennismakt met een selectie auteurs uit andere culturen, door hun teksten in Nederlandse vertaling aan te bieden, door hun in contact te brengen met de Vlaamse pers en door samen te werken met bestaande literaire programma's. We willen een ruimte scheppen waar formele en informele samenwerkingsverbanden en ontmoetingen tot stand kunnen komen tussen schrijvers onderling en met Vlaamse auteurs, literaire organisaties, actoren en tijdschriften. Op die manier leren de auteurs het literaire landschap in Vlaanderen

Muzikale ondersteuning van Oorden & Woorden door Mario Paric.

kennen, waardoor ze er op termijn zelfstandig deel van kunnen uitmaken.

In oktober 2015 vond de officiële voorstelling van Oorden & Woorden plaats in Tutti Fratelli in Antwerpen. In dit literaire programma lezen door PEN geselecteerde schrijvers voor uit eigen werk, waarbij de vertaling wordt geprojecteerd of voorgelezen door PEN-bestuurders, die ook eigen teksten brengen. De auteurs die deel uitmaakten van de eerste editie van PEN Polyfoon waren Adnan Adil, Alhadi Agabaldour, Nisma Al Aklouk, Zuher Aljobory, Hazim Kamaladin, Abdualah Maksour en Majid Matrood. Bij uitgeverij P verscheen de bloemlezing *Aan de andere oever van het verlangen*, een

'bundel van tweelingen.' Deze omvat zeven kortverhalen of gedichten van de Pen Polyfoon-auteurs waarop reeds gevestigde auteurs en dichters in Vlaanderen een antwoord schreven, als een literaire dialoog die op papier vorm krijgt.

Sindsdien werd Oorden & Woorden meermaals gebracht doorheen Vlaanderen. In 2017 vroegen we Hosheng Ossi, Mario Paric, Alia Serouji en Refqa Shaqoor om een bijdrage te leveren aan Pen Polyfoon, en vandaag tonen steeds meer literaire festivals zich geïnteresseerd om Oorden & Woorden te programmeren. PEN Vlaanderen heeft een traditie van samenwerking met literaire instanties en organisatoren zoals Antwerpen Boekenstad, De Groene Waterman, Passa Porta, Mind the Book. Ook voor het project PEN Polyfoon zijn we altijd op zoek naar samenwerking met literaire of culturele organisaties die geloven in de kracht van literatuur in het hedendaagse tijdsgewricht van globalisering, migratie en meertaligheid.

PEN Polyfoon ambieert uitdrukkelijk een literair programma te zijn. Het is tenslotte literatuur die auteurs met elkaar verbindt, over talen en culturen heen, en bij uitbreiding ook met PEN-leden en met het brede publiek. We nemen hiermee uitdrukkelijk afstand van de antropologische blik op auteurs met een niet-Vlaamse achtergrond die nog al te vaak gangbaar is in Vlaanderen. Aan de grondslag hiervan ligt namelijk een al te gemakkelijk 'wij' versus 'zij' hokjesdenken, een tweedeling tussen 'Vlaamse' auteurs en 'allochtone' auteurs of 'nieuwkomers-auteurs' die de literaire rijkdom in Vlaanderen eenvoudiger voorstelt dan deze in werkelijkheid is. Deze denkwijze blijft bovendien de witte, in Vlaanderen geboren, auteur als norm en maatstaf nemen, terwijl de etnische minderhedenauteur voortdurend de uitzondering, de buitenstaander, de exotische andere blijft. In het publieke debat klinkt vandaag de dag steeds luider een pleidooi voor dekolonisatie van de kunst,- theater- en cultuurwereld. Zo wil ook PEN Polyfoon het gesprek over de witheid van de literaire wereld in Vlaanderen op gang brengen, en vastgeroeste ideeën en makkelijke vanzelfsprekendheden over de literatuur uit Vlaanderen mee helpen ter discussie te stellen.

De organisatie van PEN Polyfoon gaf ook bestuursleden veel stof tot nadenken, niet het minst over de witheid van het bestuur van PEN Vlaanderen zelf. En hoe doe je dat precies, auteurs uitnodigen om

hun werk onder de aandacht te brengen, zonder te vervallen in een betuttelende vorm van literair liefdadigheidswerk? Wat houdt samenwerking in die werkelijk een verschil kan maken en die verder gaat dan de gangbare goede bedoelingen? Het werk van welke auteurs zouden we onder de aandacht moeten brengen, en welke criteria hanteren we voor de selectie? In hoeverre is er sprake van 'censuur' in Vlaanderen en wat betekent dit dan? Welke machtsverhoudingen spelen er in het literaire veld in Vlaanderen en welke stemmen worden gemarginaliseerd? Hoe kunnen wij bijdragen aan een literair veld dat culturele meervoudigheid en literaire meerstemmigheid structureel gezien als uitgangspunt neemt? De vragen zijn moeilijk, de oplossingen liggen niet voor de hand. Maar ook: het gesprek is intussen gestart.

Sarah De Mul

In het duister van je hart

In het duister van je hart
Ontsteekt het vuur om het gezicht van je moordenaar te zien
Het licht en de moordenaar strijden om je te verbranden
Van de hoogste giftige ladder naar de laagste volkeren en geliefden
die voor je hebben getekend
Niemand antwoordt
Het leven de neus van een grote clown
Je hoeft alleen maar met grotere bewondering te klappen
Wat zou er gebeuren als we onszelf zouden bedriegen
Alsof we een trouwere geliefde vinden
Een land van minder bedrog
En leiders die onze lijken ontwijken in de zeeën van de nacht
Wat als we alleen brood zouden zaaien
En alleen water zouden dragen
Blinde, je hoeft je ogen niet te openen, het geluid van de vertrekkenden voldoet
En de geur van verbanning
Het gezelschap van de aarde voldoet

Voordat de aarde in lijken veranderde
Levende skeletten die op je dood lopen
Steek geen vuur aan in je duister
Wacht niet op de adder om te vervellen
Als je in je bed ligt
Oh kinderlijke geesten
Geloof je het geluk in de ogen van een slaaf?
Oh reis hef je anker op
En zwem in de zee
Gekleurd door de tranen van de hemel
De schadelijke stralen dringen onder onze huid
Richt je op de boot want het gif wekt
de ontheemden
Blijft doorgaan
Het vuur heeft onze schedels bereikt
En de zwarte vlag plant zich in onze hersenen
Wat is het verschil of we de hel of de hemel bereiken
Zolang de onbekenden ook met de afgrond heulen
Wat zullen we opnieuw aantreffen?

*Alia Serouji (Syrië),
PEN Polyfoonauteur*

Een beknopte geschiedenis van PEN Vlaanderen

De Britse auteur Catherine Dawson Scott richtte in 1921 PEN op. De naam verwijst naar Poets, Playwrights, Essayists, Novelists. Inmiddels staat de organisatie ook open voor andere scribenten, zoals journalisten en bloggers. In eerste instantie leek PEN vooral een 'dinners club', waarin auteurs elkaar konden ontmoeten, met aandacht voor internationale contacten. Er werd enige jaren later een PEN-charter opgesteld, dat de nadruk legde op internationale goede verstandhouding en wederzijds respect, vrije pers, recht op kritiek, en verzet tegen uitwassen als leugens en valse verklaringen. PEN is daarmee de oudste mensenrechtenorganisatie.

Een jaar later werd onder de naam 'Cercle des Écrivains Belges' een Belgische PEN-club opgericht, op initiatief van de letterkundige en volksvertegenwoordiger Louis Piérard. Men moest om lid te worden een boek hebben geschreven van literaire aard en blijk geven van een 'internationalen (niet politieken) geest, op het gebied van letterkunde en van betere verstandhouding onder de volkeren'.

In 1930 kwam er een aparte Vlaamse PEN, omdat de unitaire door Franstalige schrijvers werd gedomineerd en deze niet veel ruimte gaven aan de zich ook manifesterende Vlaamse schrijvers, alleen al omdat de meeste Franstalige schrijvers geen Nederlands spraken. In het bestuur zaten eerder verlichte auteurs, al dan niet vrijzinnig. Voorzitter werd F.V. Toussaint van Boelaere. De nadruk lag op het ontvangen van belangrijke buitenlandse confraters, liefst met een binnenlandse hoogwaardigheidsbekleder erbij. Het belang van de auteur bracht men tot uitdrukking door hem een diner of haar alleen een thee te serveren.

In de jaren dertig werd het in toenemende mate onmogelijk om de politieke situatie niet onder ogen te zien. In Duitsland werden boeken verbrand en de Duitse PEN sloot joodse en communistische leden buiten. In Italië werd een afdeling opgericht door fascist en futurist Filippo Marinetti.

Eerst wilde H.G.Wells, de nieuwe voorzitter van PEN International zijn vingers hier niet aan branden, maar een Belgische afgevaardigde op het jaarlijks internationaal congres kreeg er een resolutie door waarin de vervolging van Duitse auteurs scherp werd veroordeeld. De Duitse afdeling verliet de organisatie. In 1934 werd een Duitse PEN in ballingschap opgericht met Heinrich Mann als voorzitter.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vreesde Toussaint van Boelaere op een zwarte lijst te staan, omdat hij antifascistische en antiracistische uitspraken had gedaan en hulp aan joden had verleend. Dit bleek niet het geval.

Op 17 februari 1945 werd weer een eerste PEN-vergadering gehouden. Omdat verschillende Vlaamse auteurs hadden gecollaboreerd of hun werk waren blijven uitgeven met Duitse financiële steun,

wilde Toussaint hen royeren. Het kwam tot flinke conflicten, waarbij Toussaint 'klein-inquisiteur' werd genoemd. Hij stierf in 1947.

Tot de jaren '70 was PEN weinig actief. Daarna ging het weer bergopwaarts. Lange tijd, van 1987 tot 2001, was Monika Van Paemel voorzitter. Tijdens het eerste decennium van de 21^e eeuw waren dat Paul Koeck, Stefaan van den Breemt en Geert Van Istendael. Onder de vicevoorzitters vinden we Ingrid Vander Veken en Jeroen Theunissen. Er werden jaarlijkse disputen gehouden over actuele kwesties, en driemaandelijks verscheen het blad PEN-tijdingen.

Een doorlopende activiteit van PEN was en is het werk voor het Writers In Prison Committee. Vanuit alle deelnemende afdelingen wordt meteen gereageerd met brieven en mails naar betreffende regeringen en andere betrokkenen, als auteurs omwille van hun geschriften worden vervolgd en gevangengenomen, om op deze manier druk uit te oefenen. Een jaarlijkse groetactie steekt de vervolgte auteurs een hart onder de riem.

Elke afdeling stort trouwens een deel van de inkomsten naar PEN International, dat onder meer kan worden gebruikt voor het ondersteunen van armlastige afdelingen, waaronder toen en nu afdelingen in ballingschap.

Op 6 november 2002 werd met steun van de stad Antwerpen, de universiteit, de provincie Antwerpen en een donatie van het Vlaams Fonds voor de Letteren de PEN-flat opgericht. Het idee ontstond al toen Salman Rushdie moest onderduiken. De eerste flatgast was Tahar Ben Jelloun, die in het gastenboek schreef: 'Une maison est un livre ouvert; faisons de ce livre une maison d'hospitalité et de liberté'. En de eerste gevluchte schrijver die er verbleef was Rodaan Al Galidi, toen uitgeprocedeerd in Nederland. Hij zei: 'Voor het eerst in negen jaar voel ik mij als mens behandeld.' Al Galidi was ook een van de laureaten van de toen bestaande PEN-prijs. De PEN-flat is nu aan zijn derde locatie toe en werd achtereenvolgens draaiende gehouden door Ingrid Vander Veken, Sven Peeters en Dimitri Bontenakel. Momenteel is Ellen Van Pelt verantwoordelijk. In toenemende mate werd

samengewerkt met ICORN (International Cities of Refuge Network), en nu wordt de flat telkens voor een halfjaar opengesteld voor een gevluchte auteur, die ook financiële ondersteuning krijgt. Bij de viering van 15 jaar PEN-flat, in november 2017, werd Antwerpen officieel ICORN-stad, onderdeel van een wereldwijd netwerk van gaststeden voor vervolgte auteurs.

Het ledenaantal, rond de eeuwwisseling gestegen tot ongeveer honderd, stabiliseerde zich tot ongeveer honderdzeventig.

Ook de vrijheid van meningsuiting in eigen land werd en wordt op de voet gevolgd. Toen Ramsey Nasr in 2005 werd aangesteld als stadsdichter, kwamen er onder meer uit VLD-kringen negatieve reacties, omdat hij in een Nederlandse krant een opiniestuk had geschreven over het Midden-Oosten. PEN Vlaanderen reageerde meteen ter ondersteuning van Nasrs recht op vrije meningsuiting. Ook werd datzelfde jaar de juridische telefoontap bij journaliste Anne De Graaf aan de kaak gesteld. Tijdens het voorzitterschap van David Van Reybrouck (2011-2014) werd in samenwerking met universiteiten het Observatorium bedacht, om op binnenlandse censuur te letten. In het bestuur werd en wordt ieder mogelijk geval besproken. Zo koos PEN Vlaanderen er in 2017 voor om auteur en juriste Rachida Lamrabet uit te nodigen bestuurslid te worden, nadat ze, wegens een filmpje in opdracht, was ontslagen.

Tijdens het voorzitterschap van David Van Reybrouck werd de actie 'Koop Censuur' opgezet, waarbij onder meer, in samenwerking met boekhandels, in het Nederlands vertaalde literatuur werd aangeboden die in eigen land was gecensureerd. Annelies Verbeke werd vicevoorzitter, wat ze nog enige jaren bleef toen Joke van Leeuwen in 2014 het voorzitterschap overnam. Na Annelies Verbeke werd Isabelle Rossaert vicevoorzitter.

Acties in verband met Turkije, die al in 2006 werden gehouden, kregen een nieuwe boost na de poging tot staatsgreep en de massale arrestaties aldaar. Onder andere Isabelle Rossaert en Rachida Lamrabet woonden als waarnemer processen bij en berichtten daarover in de pers.

In eerdere jaren werd de focus ook gericht op Oost-Europa, Rusland en Midden-Afrika. Elk jaar leidde de Dag van de Persvrijheid (3 mei) en de Dag van de Gevangen Schrijver (15 november) tot extra acties, waarbij werd samengewerkt met theaters en andere instellingen. Ook werd er samengewerkt met het Passa Porta Festival en Mind the Book om auteurs te laten spreken. Een van de acties was gericht op de voorgenomen samenwerking tussen de Antwerpse haven en Saoedi-Arabië. PEN Vlaanderen vroeg aandacht voor vervolgd dichters en bloggers. In de aanloop naar een demonstratieve samenkomst voor de Saoedische Ambassade in mei 2017 publiceerde PEN een bundel met gedichten van Vlaamse dichters, speciaal voor vakgenoot Ashraf Fayadh, wiens doodstraf door grote internationale druk werd omgezet in gevangenisstraf en stokslagen.

Zo liet PEN wel meer uitgaven het licht zien. Vijf jaar PEN-flat werd gevierd met een boek waarin teksten van flatgasten stonden. En ook tijdens de viering van vijftien jaar PEN-flat werd een jubileumuitgave verzorgd. Voor het boek 'Aan de andere oever van het verlangen' schreven Vlaamse auteurs samen met nu in Vlaanderen en Brussel wonende auteurs 'tweeling'-proza en -poëzie. Het werd op de Antwerpse Boekenbeurs voorgesteld.

Nadat er al jaren was geijverd voor gevluchte auteurs, kwam er een nieuwe start met PEN Polyfoon, waarbij de nadruk werd gelegd op de literaire kwaliteiten van gevluchte auteurs en ze niet meer almaar 'gevlucht' werden genoemd, omdat ze liever 'auteur' heetten. De samenwerking bestond en bestaat uit het vertalen naar het Nederlands van een ruim fragment proza of enige gedichten, het benaderen van tijdschriften, wegwijs maken in het Vlaamse literaire veld en optredens van Vlaamse en ingeweken auteurs onder de titel Oorden en Woorden, in de hoop hun werk zichtbaarder te maken.

Sinds de Franstalige PEN in 2016 een heropleving kende, werd de samenwerking, die er in vroeger dagen ook wel was, hernieuwd. Nadat zij zich 'PEN Belgique' noemden, heet PEN Vlaanderen nu in het buitenland PEN Belgium/Flanders. Tien jaar eerder was dat Belgian Dutch speaking Center. Vooral na de Tweede Wereldoorlog was

er veel contact met de Nederlandse PEN, iets wat nog op tijd en stond het geval is.

De PR evolueerde. Na het tijdschrift PEN-tijdingen kwam er in 2007 een website. Ook verschenen er jaarboeken, die in 2015 werden vervangen door een vernieuwde website, regelmatige nieuwsbrieven per email, het toepassen van facebook en twitter, een jaarlijkse nieuwjaarsbrief van de voorzitter, en sinds 2017 de aanwezigheid van PEN op de Vlaamse Cultuurmarkt, die ieder jaar in augustus wordt georganiseerd.

Sinds 10 maart 2018 is Erik Vlamincx de nieuwe voorzitter van PEN Vlaanderen. Isabelle Rossaert blijft vicevoorzitter. Het bestuur, een actief vrijwilligersteam, gaat welgemoed door met het opkomen voor vervolgd auteurs, het samenwerken met gevluchte auteurs en het ijveren voor vrije meningsuiting, nu met de pluim van de Arkprijs op de hoed.

Joke van Leeuwen

Het PEN-bestuur in 2018: Dimitri Bontenakel, Sigrid Bousset, Annemarie Estor, Sarah De Mul, Rachida Lamrabet, Hazim Kamaledin, Carmien Michels, Filip Reyniers, Isabelle Rossaert, Annemarie Sauer, Maud Vanhauwaert, Ellen Van Pelt, Erik Vlamincx. Verlieten de ploeg in 2018, maar hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de PEN-werking: Sven Cooremans, Ides Debruyne, Sven Peeters en Joke van Leeuwen.

HET GEBROKEN POTLOOD

Het vrije woord is sterker dan het dodelijkste gif

LUKAS DE VOS

“Beneath the rule of men entirely great, the pen is mightier than the sword”. Edward Bulwer-Lytton legt deze woorden in de mond van de Franse kardinaal Richelieu, in zijn toneeltekst uit 1839. In zijn voorwoord wijst hij op het dilemma voor de machtige politicus: zijn godsdienst verbiedt hem een wapen te hanteren, zijn leven is in gevaar door een pas ontdekte samenzwering. Zijn privésekretaris François springt zoals Petrus op om zijn Heer te verdedigen. Maar Richelieu snijdt hem kort af: “Take away this word – States can be saved without it!”

Dat inzicht heeft de belangrijkste democratische bewegingen geïnspireerd, vooral toen het niet langer uit staatsraison werd ingegeven maar bewust op vredesstreven werd gestoeld. Geweld geëkscommuniceerd. Het was de verzuchting van de Vlaamse beweging na de Grote Oorlog. Het werd een internationaal gegeven toen in 1921 dienstweigering en gewetensbezwaren formeel erkenning kregen met de oprichting in Bilthoven van de War Resisters' International – vandaag telt WRI met zetel in Londen meer dan tachtig verenigingen in een veertigtal landen. Het uitgangspunt was ook dat van de vos in Vlaanderen, de Vredesvereniging van Ijzersoldaten die in 1919 werd opgericht: “Oorlog is een misdaad tegen de mensheid”. Het zijn de bekende maar vaak vergeten slagzinnen uit die tijd: Godsvrede. Nooit Meer Oorlog.

De Lage Landen hebben daarbij het voortouw genomen. Het antimilitarisme was een vergeefse poging om Frankrijk en Duitsland van een nieuwe oorlog te houden, na de vernederende Frans-Pruisische oorlog van 1870-1. Internationale vredeskonferenties in Den Haag in 1899 en 1907, de Stockholmkonferentie van de socialistische partijen die in 1917 door interne strubbelingen zal mislopen, het zijn maar enkele aanzetten tot meer vredesbesef. Op 10 september 1917 lanceert het Stockholmcomitee een *Manifest*, waarin de arbeidersbeweging

zichzelf op de borst klopt, maar ook het moeizaam verlenen van paspoorten aan de Russische afvaardiging aanklaagt: “C’est en somme la liberté de pensée qui a été mise en cause, une liberté qui est une des plus précieuses conquêtes de la Révolution française et à laquelle les travailleurs organisés, à moins de suicide moral, ne peuvent renoncer” (Wim Geldolf, *Stockholm 1917. Camille Huysmans in de Schaduw van Titanen*, 1996, blz. 320).

Vrijheid van meningsuiting hangt onverbrekkelijk samen met etische principes. In kristelijke kringen – er waren ook duidelijke vredes-pogingen van Benedictus xv, Kardinaal Von Gerlach, de Amerikaanse president Woodrow Wilson, maar ook van de Franse premier Aristide Briand die in 1906 uit de socialistische partij was gezet – heette dat het zedelijk ideaal. Een term die vrij snel in het Interbellum een verkrampte betekenis zou krijgen.

Als het gebroken geweer in 1931 het logo werd van WRI (dat overigens als naam het esperantowoord *Paco* koos, *Vrede*), en de organisatie een grote impuls kreeg toen ze zich verbond met het vreedzaam verzet van de beweging rond Mahatma Gandhi, lijkt het me logisch dat de zachte versie van antimilitarisme, de verdediging van vrijheid van denken, schrijven en vergaderen, best ook als logo het gebroken potlood zou gebruiken. Want toen PEN International in 1921 werd opgericht, in Londen, waren de aanspraken niet minder universeel dan die van de vredesbeweging. De drie krachtlijnen van toen zijn nog altijd die van vandaag: het bevorderen van intellectuele samenwerking en begrip tussen schrijvers; de uitbouw van een wereldwijde schrijversgemeenschap, die de letteren een kerntaak toebedeelt in de ontwikkeling van een wereldcultuur; en het schrijven beschermen tegen de druk van de moderne samenleving en het doen overleven.

In dit land werd de PEN-klub, zoals ze toen nog heette, al het jaar na de Britse lancering opgezet, en wel door socialistisch volksvertegenwoordiger (én schrijver, dat bestond toen nog) Louis Piérard. Piérard is de man die ook het wetsvoorstel indiende om de naamloze doden van de Eerste Wereldoorlog te vereeuwigen met herdenkingen voor “de Onbekende Soldaat” (wat in 1922 zijn beslag kreeg). Later stond

hij aan de wieg van het Nationaal Fonds voor de Letterkunde. In de oorlog zelf was Piérard naar Nederland gevlucht, leerde daar Nederlands, en vertaalde Arthur Van Schendel, met wie hij trouwens in Londen de vergadering bijwoonde de Belgische loges (1915). Beiden waren toen lid van de loge 'Nous Maintiendrons.' Vijf jaar na de Belgische stichting van PEN, volgde Vlaanderen, in 1927.

De Belgische afvaardiging van PEN weigerde in 1923 deel te nemen aan het eerste internationale PEN-kongres van de elf afdelingen in de Britse hoofdstad. Zij weigerde de aanvaarde richtlijnen te laten verwateren, toen bleek dat de Duitse afdeling geleid werd door Gerhart Hauptmann, een naturalistisch schrijver die onverbloemd in 1914 het 'Manifest der 93' had ondertekend, de 'Aufruf an die Kulturwelt'. Daarin onderschreven vooraanstaande hoogleraars, rechtsgeleerden, wetenschappers en kultuurdragers het recht van de keizerlijke troepen om oorlog te voeren.

Een gruwel voor de pacifistische PEN-leden, toen ze de tekst onder ogen kregen: "Wir als Vertreter deutscher Wissenschaft und Kultur erheben vor der gesamten Kulturwelt Protest gegen die Lügen und Verleumdungen, mit denen unsere Feinde Deutschlands reine Sache in dem ihm aufgezwungenen schweren Daseinskampfe zu beschmutzen trachten. (...) *Es ist nicht wahr*, daß der Kampf gegen unseren sogenannten Militarismus kein Kampf gegen unsere Kultur ist, wie unsere Feinde heuchlerisch vorgeben. Ohne den deutschen Militarismus wäre die deutsche Kultur längst vom Erdboden getilgt. (...) Glaubt uns! Glaubt, daß wir diesen Kampf zu Ende kämpfen werden als ein Kulturvolk, dem das Vermächtnis eines Goethe, eines Beethoven, eines Kant ebenso heilig ist wie sein Herd und seine Scholle. Dafür stehen wir Euch ein mit unserem Namen und mit unserer Ehre!" Ongelijk kregen de Belgen niet, in 1933 zou Hauptmann ongenoemd namens de Akademie der Dichtung de loyaleitsverklaring ondertekenen aan het nazibewind.

Zo'n vaart liep het dus niet in eigen land, maar het gezagsgevecht liet zich niet onbetuigd: voorstanders van de sterke staat, verdedigers van de onbetwistbare instellingen, morele zedenprekers, opportunistische

bedrijfsleiders, rechtskundigen én auteurs, schiepen een klimaat dat na de bevrijding nog lang zou nawerken. Het Arkkomitee van het Vrije Woord is uit die tweestrijd tussen autoritaire instellingen met hun bevoogding en censuur, en het streven naar democratie en vrijheidsbeleving ontstaan. De aanleiding is bekend. Ik put uit een onverdachte bron. Op 16 november 1950 schrijft het rechts-satirische blad 't *Pallierterke* een giftig stuk, "Marnix in en uit de Provincie". Onder de pen-naam Prof. Dr. Pol EEMOS (nomen est omen) valt het blad, zoals voorspelbaar, fel uit naar de socialistische *Volksgazet*. Maar de echte verontwaardiging geldt E.H. Joris Baers, lid van de commissie die de letterkundige prijs voor het proza van de Provincie Antwerpen unaniem toegekend had aan Marnix Gysen voor *Joachim van Babylon*. Dat Baers op zijn instemming terugkwam en de Bestendige Deputatie vroeg die bekroning ongedaan te maken, tot daar aan toe. Maar zijn schijnheiligheid van argumentatie én zijn onbeschaamdheid waren niet door te slikken voor 't *Pallierterke*. "Daarmee komt het dat Baers – tegen zijn zin, dat kunt ge toch wel pakken – een stuksken van het bedrag ontvangt, dat voor de romanprijs was weggelegd. En dan is er natuurlijk ambras van gekomen".

Dat vergt enige uitleg. Net zoals Walschap in 1929 met *Adelaïde* brak met het geloof en voortaan als afvallige werd beschouwd door de toen nog machtige kerk (overigens schreef hij in 1931 nog het pamflet *Nooit Meer Oorlog*), ruilde ook Gijsen zijn katolieke overtuiging in voor areligieus stoïcisme tijdens de oorlog. *Joachim van Babylon* (1947) was daar de eerste neerslag van, veel afstandelijker nog dan zijn later, expliciet werk (*De Afvallige, Biecht van een Heiden*, 1971). De officiële kerk heeft hem zijn apostasie nooit vergeven, en die lag nog erg vers kort na de oorlog. Het is dan ook stuitend de motivering van de jury te lezen, eerst bij de toekenning, dan bij de intrekking. Na ettelijke ziftingen blijven voor de prozaprijs drie kandidaten over: Piet Van Aken, *Alleen de Doden Ontkomen*, dat iets zwakker is dan vorig werk; de Vlaamsnationalist Valère Depauw met zijn Wieringertrilogie (*Het Lied van de Oude Getrouwen*, 1946; *Niet Versagen, Mathias*, 1948; *De Zege van het Verzaken*, 1949) over een weversfamilie, maar die stilistisch minderwaardig wordt bevonden, al is het "edele volksliteratuur"; en Marnix Gijsen.

De jury kwam woorden tekort voor zijn loftuitingen: “Dat werk is een stoute greep naar de symboliek, uitgewerkt in originele bijbelse tragiek. (...) De jury is niet blind voor het non-conformisme van de auteur en zijn bepaalde negativistische inslag die niet alle lezers zal bevredigen. Zij stelt echter vast (dat) de hoge volgehouden stylistische kwaliteiten en de pregna(n)te kracht der volzinnen van dit prozawerk een literair kleinood maken, hetwelk de tand des tijds ongetwijfeld zal trotseren en een blijvende verrijking van de Nederlandse woordkunst zal uitmaken. Gijsen’s werk na grondige bespreking won dan ook het pleit voor de toekenning van de premie van het beste boek” (*Vertrouwelijke Mededeling van Prijzen*, 21 september 1950, PAA 305). Niet alle lezers, dat was Joris Baers, stichter van het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen ASKB, van *Boekengids* en van het *Lectuur-Repertorium*. Hij kampt ongetwijfeld met zijn geweten en hij stuurt een brief (16 oktober 1950) met zijn bedenkingen naar de voorzitter van de Kommissie, uiteraard heeft het niets met pornografie te maken, maar wel met “de gevoelens, het aanvoelen van het grootste gedeelte van de bevolking in de Provincie Antwerpen” én met de houding van de heer Gijsen die, aldus nog ’t *Pallietierke*, “geen proper ventje is”, erger, “hij zit in Amerika en laat ginder wel eens horen dat wij hier in ’t Belgiëkske kaffers zijn. Marnix moet dat niet zeggen, hij moet ons prestige even een beetje hoog houden. Marnix vertikt het, (...) straffe koffie om die man die zo af en toe eens op ons, dus ook op de provincie Antwerpen, spuwt, om die dan daar een beloning voor uit te reiken”.

De Kommissie gaat overstag, en trekt haar beslissing in met tien tegen twee stemmen. De bestendige Deputatie neemt klakkeloos die aanbeveling over, dan maar geen prijs voor proza. Ary Delen, Ger Schmook en Lode Baekelmans zijn ziedend. Delen richt zich tot gouverneur Richard Declerck (18 oktober 1950), en neemt ontslag na deze “schandelijke sectarische houding”. Ger Schmook perst een getikte brief van drie volle bladzijden uit zijn Underwood (16 oktober 1950), en weerlegt alle aantijgingen van Baers. Dat die dwaze beslissing valt op 21 september vindt hij heel symbolisch: “Herfstdag, voorbode van de nakende winter”. Hij stelt vast dat het punt niet eens op de agenda stond, en dat Baers zijn overtuiging misbruikt als hij beweert

dat Gijsens boek op de kerkelijke index staat. *Boekengids* weet maar al te goed dat er een onderscheid is tussen de kerkelijke index (waarop ooit alleen Walschap heeft gestaan) en de “algemene regels van de kerkelijke wet”. Toch grijpt Baers die bewuste verwarring aan om Gijsen in diskrediet te brengen. Lode Baekelmans vraagt op 7 november in naam van de vvl (Vereniging van Vlaamse Letterkundigen) dat de gouverneur de prijs wél toekent. Tevergeefs.

Het komt tot hitsige debatten in de provincieraad van 17 oktober. “Scherpe Critiek van de Socialistische Oppositie in zake de Letterkundige Prijzen en de Bouwpremiën”, kopt *Volksgazet* de dag erna. Het gaat om “literaire Inquisitie”, juryvoorzitter Spillemaeckers voelt dat “een onverkwikkelijke zaak” in de maak is en wil een grondig debat ontlopen. Hij wil “deze voor de clericalen rotte vis verdrinken in een woordenvloed”. De zaak sleept aan. In 1951 is het weer dan dattum.

De Standaard en *Volksgazet* staan met getrokken messen tegenover elkaar. Op 24 mei trekt L. Nauwelaerts van leer tegen de verdedigers van Gijsen, onder wie de onbesproken Leuvense hoogleraar Albert Westerlinck, die de heisa “nadelig voor onze cultuur” vindt. Dat Baers gauwgauw de criteria heeft laten veranderen na de woordentwist is logisch, want de jury heeft een verantwoordelijkheid tegenover de openbare bibliotheken (Nauwelaerts veralgemeent de katolieke boekeries tot alle uitleenbibliotheken). Er is namelijk een paragraaf toegevoegd aan het reglement, zeggende: “Komt alleszins niet in aanmerking voor bekroning: een werk waarin op ergerlijke wijze de morele gaafheid en de traditionele principes van ons volk worden aangetast”. Het zal tot Jef Geeraerts’ *Gangreen* duren voor soortgelijke uitsluiting opnieuw wordt opgediept. En Nauwelaerts haalt dan zijn slotargument boven: “Deze grondstof, hoe schitterend hoe mooi van kleur en vorm ook, moet in (de lezer) grote en edele gevoelens opwekken die volgens Jean de la Bruyère de echte waarde moeten uitmaken van een meesterwerk”.

Daar heeft Kamiel Huysmans op 24 november alleen maar hoon voor over. In “Nog eens *Joachim van Babylon*: de Nieuwe Bijdrage tot de Ontwikkeling van Clericale Hypocrisie” graaft hij het ergste verwijt opnieuw op dat Baers kan aangedaan worden. “Men had gerekend

zonder de waard. En de waard was een geestelijke. (...) Hij was (op 21 september) aanwezig in de commissie, hoewel hij zelf in aanmerking wilde komen voor een premie". Die hij overigens kreeg, 10.000 frank voor zijn oeuvre, net als André De Ridder. Alleen kregen zij er elk nog 5.000 frank bij, die van Gijsen (bekrachtigd in document *Aanmerkingen en Voorstel* van 17 november 1950, PAA 1518/304); "De eerwaarde candidaat beneficiarius ging nog veel verder dan onbescheidenheid". Dat hij het geld ook aanvaardde (als jurylid en bekroonde) maakt hem tot een judas. "Was dit als beloning voor zijn inmenging, ofwel omdat hij belast is met de profijtelijke vrijwaring van de zedelijkheid in Vlaanderen? Ik dacht aan Racine (...): 'd'ou vous vient, cher Monsieur, cette impudence audace?'"

Ik zou graag geweten hebben hoe PEN Vlaanderen daar toen op reageerde. Bestaat daar een archief over? In december 1949 sprak Franz De Backer, toenmalig voorzitter van PEN Vlaanderen, in elk geval op een vredesmeeting in de Amsterdamse Diamantbeurs. In 1950 maakt de Nederlandse krant *De Tijd* van 19 december 1950 op bladzijde 3 melding van protest tegen de gang van zaken in de affaire Gijsen ("De Prijs van Antwerpen") en tegen de wijziging van artikel 8 bis in het reglement *post quem*. Op dezelfde dag verschijnt hetzelfde (agentschaps)bericht in het *Algemeen Handelsblad*. In enkele lijntjes maakt ook *De Gooi- en Eemlander* summier melding van het protest. In 1951 gaat alle aandacht naar de scheuring van de Duitse PEN-Club.

Wel trekt *De Telegraaf* de aandacht op een nieuw initiatief van PEN International (5 februari 1951): "Schrijvers Steunen Uitgeweken Collega's". Er is een komitee gevormd voor gevluchte intellectuelen, net zoals in 1933 en 1940 het geval was. En in New York is een fonds gesticht voor de intellectuele vrijheid. Niet door de minsten: Graham Greene, Aldous Huxley, John dos Passos, James Farrell en Arthur Koestler. Zij staan allen een vast percentage van hun inkomen af om schrijvers die het kommunistisch blok ontvluchten bij te staan. Maar waarom alleen schrijvers? "De PEN-Club houdt een slag om de arm door te spreken van uitingen 'in artistieke zin', maar waar ligt de grens in een tijd, waarin bijna iedere schrijver zich gedwongen voelt een standpunt in te nemen en daaraan uitdrukking te geven? Waar de

grens ligt tussen de artistieke en de alleen maar menselijke getuigenis zal, om een sprekend voorbeeld te geven, zeker voor een figuur als Koestler moeilijk zijn vast te stellen”.

De bewogen levensgeschiedenis van de auteur van *Darkness at Noon* (1940) heeft inderdaad de uitdaging van PEN scherpgesteld, en geldt met dezelfde kracht vandaag als toen. Heeft elke schrijver, ook als hij uit besmukte kontreien vlucht of een bedenkelijk verleden heeft maar tot inkeer komt, zoals Koestler of de Roemeen Constantin Gheorghiu (*Ora 25* of *Het 25e Uur*, 1949) recht op opvang? Gheorghiu viel de gevoelloosheid aan van de Westerse beschaving, hij was wel tot de nek in kollaboratie verzeild met het nazigezinde bewind van generaal Antonescu, als propagandist, als matroos bij de blokkade van de Krim, als soldaat bij de verovering van Bessarabië. Hij ging op de loop voor de Sovjets, en werd uiteindelijk orthodox priester in 1963. Koestler was bolsjeviëk, maakte de Witte Terreur mee in Boedapest, werkte in een Palestijnse kibboetz, steunde de revisionistische partij in Berlijn, ging undercover bij de nationalistes in de Spaanse burgeroorlog, schreef een seksencyclopedie, vocht in het Vreemdelingenlegioen, deed vergeefse vredespogingen in Palestina, werd antikommunist, maar keerde zich wel tegen de doodstraf in Engeland. Kan politieke korrektheid voorgaan op nood? Ik denk dat niet. Daarom geloof ik ook dat de opvang in de schrijversflat door PEN-Vlaanderen op die twijfel een gedegen antwoord geeft. In die zin liggen door haar internationale doelstellingen de initiatieven van PEN rechtstreeks in het verlengde van de binnenlandse opdracht die het Arkkomitee zich sinds 1951 toeschrijft.

Lukas De Vos: Senior journalist, docent, columnist Het Vrije Woord, erevoorzitter Arkkomitee van het Vrije Woord. Voorzitter van de beroepsbond van filmjournalisten vvf. Hoofdredakteur Snapshots. Auteur van o.m. Doek.Erflaters van de Film in Vlaanderen (2009); Land! Land! (2011); Heen (2012); Ivo Michiels: Poortwachter Wordwachter (2013); Met Thrillend Oog (2016).

CENSUUR IN ZUID-AFRIKA
Verzoekschrift aan PEN Vlaanderen
YVES T'SJOEN (UNIVERSITEIT GENT /
UNIVERSITEIT STELLENBOSCH)

De voorbije maanden, nog voor het gedwongen aftreden van president Jacob Zuma en diens vervanging door Cyril Ramaphosa, bestond in Zuid-Afrika veel ophef over een onthullend boek van de journalist Jacques Pauw. In *The President's Keepers* is de stuitende graaicultuur van toenmalig regeringsleider Zuma en diens ANC-entourage van de happy few aan de kaak gesteld. Pauws onthullende boek is verschenen in het fonds van NB Uitgevers. Begin november 2017 ontvingen uitgeverij en auteur een brief van de Zuid-Afrikaanse Staatsveiligheid met het dringende verzoek het boek uit de handel te nemen. NB Uitgevers liet zich daardoor echter niet vermurwen en bracht terstond een tweede druk op de markt.

Nieuwe censuurraden na apartheid

In Zuid-Afrikaanse media is over de zaak om evidente redenen veel ophef ontstaan. De censuur van staatswege werd door tal van media en ook door verontruste schrijvers onder wie Breyten Breytenbach op de korrel genomen. Het voorspelbare gevolg van de heisa is ontzettend veel aandacht voor Jacques Pauws onderzoeksjournalistiek en de moedige beslissing van de Zuid-Afrikaanse uitgeverij. Helaas is de censuur van Jacques Pauws boek geen alleenstaand geval.

Nog niet zo lang geleden besliste de Universiteit van Kaapstad om kunstwerken in het patrimonium vanwege “campussemiotiek” niet langer uit te stallen in publieke ruimten, zoals leslokalen en vergaderzalen. Diezelfde universiteit hanteert sinds enige tijd ook nog eens een discriminerend beleid ten aanzien van eigen personeelsleden. Onderzoekers die in geaccrediteerde tijdschriften publiceren en daarvoor onderzoeksfondsen verwerven, ontvangen op grond van etnisch-politieke overwegingen niet langer reis- en onderzoekskrediet. Voor het colloquium van de onderzoeksgroep Gents centrum voor het

Afrikaans en de studie van Zuid-Afrika (UGent, 11 oktober 2017), zo kan ik getuigen, diende schrijfster en wetenschappelijk onderzoeker Sonja Loots af te zeggen. Te elfder ure bereikte haar en andere collega's in Kaapstad het bericht dat onderzoeksgeld alleen nog is weggelegd voor 'niet-wittes'. Een demarche bij de toenmalige vicerector van de Universiteit Gent heeft er toe bijgedragen dat de universiteit alsnog reis- en verblijfskosten van de Zuid-Afrikaanse academica heeft vergoed. Bij wijze van kritisch standpunt van mijn alma mater ten opzichte van het UCT-beleid kon dit besluit gelden. UGent en UCT hebben op het gebied van de geesteswetenschappen geen bilateraal raamakkoord. Het voorval had een aanleiding kunnen zijn om het universiteitsbestuur in Kaapstad te confronteren met die wijze van handelen. Sonja Loots hield dus alsnog een lezing tijdens de Gentse studiedag. PEN Afrikaans heeft zich naar aanleiding van die onverkwikkelijke zaak ferm uitgesproken tegen het onderzoeksbeleid van UCT dat op discriminatie en een laakbare wispelturigheid berust. Het statement van de UGent is door de Afrikaanse zusterorganisatie van PEN Vlaanderen ten zeerste gewaardeerd.

De berichten die mij vanuit Zuid-Afrika ter ore komen, zijn verbijsterend. Kritische stemmen zoals die van de gezaghebbende Jacques Pauw worden gemuilkorfd, wetenschappers is verhinderd over onderzoeksresultaten te rapporteren aan buitenlandse universiteiten en kunstwerken worden in depots weggestopt omdat ze "semiotisch" onaanangepast zijn aan de universiteitscampus, omdat (politiek gestuurde) studentenverenigingen aanstoot nemen aan beelden die niet passen in hun activistisch discours. Dat laatste gebeurt in casu aan de universiteit waar vooraanstaande Zuid-Afrikaanse schrijvers, onder wie Etienne van Heerden en John M. Coetzee, een academische aanstelling hadden.

Leerstoel als kritisch Zuid-Afrikaplatform

De opeenstapeling van vergrijpen en pogingen tot het botweg beknotten van vrije meningsuiting in een democratisch staatsbestel hebben mij eind 2017 aangezet PEN Vlaanderen te contacteren. Per mail stelde ik toenmalig voorzitter Joke van Leeuwen voor de kwestie bij het PEN-bestuur aan te kaarten en vanuit Vlaanderen de stem

te verheffen. Mijn oproep, vooraf overlegd met het bestuur van de zusterorganisatie PEN Afrikaans, was soortgelijke ontoelaatbare beslissingen van politieke overheden en universiteitsbesturen met klem te contesteren. Dat de Universiteit Gent in vermelde gevallen het voortouw kon nemen, heeft alles te maken met de Leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij die sinds het academiejaar 2017-2018 operationeel is. In de faculteit Letteren en Wijsbegeerte was professor Willemse (Universiteit van Pretoria) de eerste leerstoelbekleder. De aanstelling van Hein Willemse (oktober-december 2017), een krachtige stem in de Zuid-Afrikaanse academische wereld en pleitbezorger van de in apartheidsjaren aan banden gelegde zwarte stem in de Afrikaanse letteren, heeft de waarde van een statement. Ook de Sarton Medaille voor professor Steward van Wyk (Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville-Kaapstad), vorig jaar namens de faculteit L&W en het Sarton-comité uitgereikt, past in het kritisch beleid van de onderzoeksgroep Gents centrum voor Afrikaans tegenover Zuid-Afrika. Niet op basis van etnische, politieke of religieuze criteria worden Zuid-Afrikaanse academici uitgenodigd naar de UGent. Hoogstaand wetenschappelijk onderzoek, aandacht voor meertaligheid en multiculturaliteit in Zuid-Afrika, eerbied voor mensenrechten zoals *freedom of speech* zijn maatstaven die worden gehanteerd door de faculteit en de bevoegde adviesraad in de aanstellingsprocedure voor leerstoelbekleders.

Writer in Residence aan de UGent

Het is dan ook met afschuw dat de UGent in het najaar van 2017 akte nam van velerlei censuurmaatregelen, het spreekverbod en de brute verwijdering van kunstwerken in de publieke ruimte. De oprichting van de Leerstoel Zuid-Afrika past in het internationaliseringsbeleid van de universiteit. Daarnaast gaat de UGent dit jaar van start met de aanstelling van een Writer in Residence. Een internationaal gereputeerde schrijver kan ieder jaar gedurende enkele maanden als gastauteur verblijven en werken in Gent. In samenwerking met Bibliotheek De Krook wordt de residentieschrijver uitgenodigd voor publieksevenementen, workshops met onderzoekers en studenten,

voordrachten en voorleessessies. De instelling van de Leerstoel is aanleiding om het internationaal literatuurprogramma van start te laten gaan met een gezaghebbend Zuid-Afrikaans schrijver. Contacten worden gelegd, onderhandelingen hebben thans plaats. De naam wordt binnenkort bekend gemaakt. De aanstelling van een in de wereld gerenommeerd auteur betekent niet alleen de start van een internationaal auteursprogramma aan de UGent. Daarenboven profileert de UGent zich als academische instelling waar literatuur een prominente plaats heeft, onder meer als openbaar platform waar schrijvers en kunstenaars creatief kunnen zijn en een eigen spreekplatform krijgen.

De onthutsende inperking van vrije meningsuiting in Zuid-Afrika, met name het verbod op de verkoop van een kritisch journalistiek boek over het corrupte regime van Jacob Zuma en zijn trawanten, is in de Lage Landen verafschuwd. Het *Maandblad Zuid-Afrika* heeft erover bericht, op *Knack* website verscheen een opiniestuk.

De uitreiking van de eredoctorstitel aan Breyten Breytenbach, op 3 december 2014, was een eerste bestuurlijke beslissing van de UGent die getuigt van maatschappelijk engagement. Met vereende krachten kan de universitaire gemeenschap een stem laten horen en politieke inmenging in journalistiek, literatuur en het academische bedrijf met klem afkeuren. De Leerstoel Zuid-Afrika, de onderzoeksgroep Gents centrum voor Afrikaans en Zuid-Afrikastudie en voortaan ook de Writer in Residence, in 2018 zoals gezegd een literaire stem uit Zuid-Afrika, tekenen protest aan tegen de gang van zaken in Zuid-Afrika. De alma mater afficheert zich op deze wijze als geëngageerd academisch instituut waar professoren en studenten zich kritisch uitspreken, onder de slogan "Durf denken". UGent heeft steun uitgesproken voor de kritische onderzoeksjournalistiek van onder anderen Jacques Pauw en NB Uitgevers. Het bericht dat naar de voorzitter van PEN Vlaanderen is verstuurd, bleef echter onbeantwoord. Er zullen zonder twijfel gegronde redenen zijn, bijvoorbeeld de bestuurswissel die in die periode plaats had. Het is jammer dat ik de collega-bestuursleden van PEN Afrikaans geen boodschap kon brengen waarin steun vanuit Vlaanderen is uitgesproken. Naar aanleiding van de waardering namens het Arkcomité voor PEN Vlaanderen herhaal ik mijn vraag

de politieke situatie in Zuid-Afrika op de voet te volgen en te protesteren tegen elke vorm van inperking van vrije meningsuiting.

Zie ook: 'Censuur in Zuid-Afrika: een fraai schouwspel is het niet', *Knack Magazine* (www.knack.be, 11 december 2017).

Ter informatie herneem ik hier het opiniestuk naar aanleiding van de censuurmaatregelen van de University of Cape Town. Vijfenzeventig kunstwerken, eigendom van UCT, zijn uit vergaderruimten en op openbare plaatsen van de universiteit geweerd. Onder andere drie schilderijen van Breyten Breytenbach. Ook tegen die inbreuk op het principe van artistieke vrije meningsuiting had PEN Vlaanderen een stem kunnen vertolken.

Eredoctoer van UGent gecensureerd

Schokkend is het nieuws over de verbanning van vijfenzeventig kunstwerken uit het patrimonium van University of Cape Town (UCT). Op basis van een rapport van het adviesorgaan Art Task Team, verschenen in februari 2017, hebben het Works of Art Committee en het universiteitsbestuur geoordeeld dat intussen weggehaald beeldend werk niet langer kan worden geëxposeerd. De nieuwssite GroundUp meldt dat drie schilderijen van Breyten Breytenbach deel uitmaken van de zwarte lijst. De Zuid-Afrikaanse schilder en schrijver spreekt over “the inherently South African expression of fascism” en in een opiniestuk in de Kaaps-Afrikaanse krant *Die Burger* over “klassiek fascisme”. UCT verdedigt zich door het uitgekauwde begrip “diversiteit” op tafel te gooien, zodat het als vergoelijkende passe-partout voortaan dienst doet. De verwijderde kunst zou niet stroken met de “campussemiotiek” in Kaapstad. Criticasters gewagen van het misbruik van deze concepten (“diversiteit”, “campussemiotiek”, “inclusiveness”) om excessen van een stilaan destructief geworden “dekolonisering” te legitimeren. Een frase zoals “while there is ongoing dialogue and debates over creating an institution that is inclusive and reflective of the diversity of the country” verhuult dat al te kritische stemmen in debat en dialoog worden geweerd.

Zuivering en Entartete Kunst

De kunstcollectie van UCT kwam bijna anderhalf jaar geleden in het nieuws tijdens de Shackville-opstand. Toen zijn drieëntwintig kunstwerken door opstandige studentengroeperingen vernietigd. Deze dagen gaat het over een aanbeveling om kunstwerken niet langer te conserveren. Het diffuse argument is dat de kunst controversieel is en wordt gecontesteerd. Enkele artefacten zijn vorig jaar al weggenomen om politieke redenen, zogezegd omdat ze niet langer zouden passen in het transformatiebeleid dat de universiteit doorvoert na gewelddadige studentenprotesten en vernielingen op de campus. Bij die gelegenheid publiceerde Breytenbach in *Daily Maverick* op 5 april 2016 een open brief waarin Max Price, rector van de Universiteit van Kaapstad, ter verantwoording is geroepen (<https://www.dailymaverick.co.za/article/2016-04-05-letter-to-the-editor-breyten-breytenbachs-anger-with-uct/#.WQWfxWe3wkI>).

Omdat niet publiek wordt gecommuniceerd over de achterliggende beweegreden is in Zuid-Afrikaanse media sprake van censuur. De wijze waarop met artistieke vrijheid wordt omgesprongen in de democratische republiek heeft een alarmerend dieptepunt bereikt. Universiteitsbestuurders spreken ter verdediging van de uitgevaardigde banvloek over het “ongunstige effect” van bepaalde kunst. Ze zou een “onveilige en oncomfortabele sfeer” scheppen op de Kaapse campus. Het officiële communiqué luidt als volgt: “In our deliberations we found that while there may not be a problem with individual artworks, their cumulative effect, coupled with the lack of a considered curatorial policy, creates a negative feeling amongst some students and staff. We found that currently, UCT does not have a curatorial policy and would need to develop one that is transformation sensitive.”

Het is duidelijk dat kunstenaars die met hun expressiemiddelen de pijlen richten op het “transformatiebeleid” in Kaapstad kop van Jut zijn. Diane Victor, Edward Tsumele, Breyten Breytenbach en vele anderen staan gebrandmerkt als ongewenste sujetten.

Breyten als barometer

Niet alleen is dat onvoorstelbaar. De censuur van kunstwerken is onaanvaardbaar. Breyten Breytenbach kwam al eerder in aanraking met de Zuid-Afrikaanse Censuurraad tijdens de apartheidsjaren. Toen hij gevangene van de regering in Pretoria was, zijn voor de Afrikaanse editie passages in het autofictionele boek *'n Seisoen in die paradys* (1976) weggehaald. Ook na de gevangenisperiode heeft Breytenbach de kritiek op machthebbers niet geschuwd. Ten tijde van de anti-apartheidsboycot kreeg hij dan ook veel steun vanuit Europa. Ook na apartheid (officieel opgeheven in 1990) was hij niet mals voor de zogeheten Regenboognatie. Het boek *Dog Heart. A Travel Memoir* (1998) is een beklijvende literaire getuigenis waarin het nieuwe Zuid-Afrika kritisch tegen het licht wordt gehouden.

Breytenbachs kritische aanwezigheid in de Zuid-Afrikaanse media en de niet aflatende stroom van standpunten tegen het universiteitsbeleid over de voertaal (Afrikaans als gedooftaal ten gunste van het Engels), zowel in Kaapstad als in Stellenbosch, wordt de auteur niet in dank afgenomen. Dat een internationaal hooggewaardeerde universiteit nu beslist de kunstenaar de mond te snoeren, kunnen en mogen we vanuit Vlaanderen niet accepteren.

Oproep aan de UGent

De Universiteit Gent onderhoudt contacten met UCT in Kaapstad hoewel er geen bilateraal institutioneel raamakkoord is. Sinds december 2014 draagt Breytenbach de titel van doctor honoris causa van mijn alma mater. De vrijheid van spreken gebiedt de academische gemeenschap samen met organisaties zoals auteursverenigingen nadrukkelijk protest aan te tekenen tegen elke vorm van censuur en artistieke vrijheidsberoving. Het is van belang in de bres te springen voor een gerenommeerd dubbeltalent en alle betrokken kunstenaars die vanwege niet geëxpliciteerde overwegingen nu in de ban zijn gedaan. Ik vang op dat het een doorgeschoten vorm van “dekolonisatie” is en geen enkele expressie nu nog veilig kan zijn in Zuid-Afrika. Dat het standbeeld van de Britse kolonisator en megalomane impe-

rialist Cecil Rhodes in Kaapstad is weggehaald, is een goede zaak. De locus verwees immers naar een mensonterende koloniale geschiedenis waarmee men in Zuid-Afrika dezer dagen komaf maakt. Kunstenaars kunnen om al even evidente redenen niet hetzelfde lot van een standbeeld beschoren te zijn. UCT hanteert vandaag een weinig doordachte strategie en bant op grond van een zeer betwistbare retoriek kunstwerken uit de campuscollectie.

Breytenbach is niet alleen een wereldwijd gereputeerd schrijver, laureaat van de literaire onderscheiding genoemd naar de Poolse Nobelprijswinnaar Zbigniew Herbert. Hij geniet ook brede waardering voor zijn schilderkunstige oeuvre. In 1995 ontving hij de vijfjaarlijkse Jacobus van Looyprijs voor schilder-schrijvers, na Armando en Lucebert.

Zoals onze maatschappij niet zou aanvaarden dat deze kunstenaars vanwege hun kritische stem monddood worden gemaakt, zo moet de universitaire instelling in Europa waar Breyten Breytenbach het ambt van eredoctor bekleedt alles in het werk stellen om de vrijheid van expressie te vrijwaren.

Mijn voorstel is alle kunstwerken die bij UCT ongewenst zijn, en waarvan Breytenbach nu oppert dat ze dan maar vernietigd moeten worden, op te nemen in de collectie van de UGent. Breytenbach schreef op 27 april 2017 op de website GroundUp: "I hereby declare my willingness to publicly put to the torch the three paintings that I had produced during the years of political blindness when I did not know what I was doing. I shall be naked, as behooves a penitent. I'm willing to grovel and kiss the smartphones of the revolutionaries. (I can't promise to flagellate myself, being somewhat of a coward.) The only favour I ask is that such a ceremony should take place in the presence of Dr. Max Price and his cohort of professors and other flunkies."

Misschien kunnen de schilderijen met als titel 'FG' [Francisco Goya], 'Hovering Dog' en 'SA Angel Black/White' bij wijze van morele steun en academisch statement worden uitgesteld in het Gentse Universiteitsforum naast *De laatste dag, als het heidens oog vol is* van Camiel van Breedam. Van Breedams environment is een aanklacht tegen de genocide op het Indianenvolk. Breytenbachs kunst heeft een al even sterk gearticuleerde politiek-ideologische laag. Op die manier

kan de alma mater een gebaar stellen dat wereldwijd respons krijgt en een hart onder de riem betekent voor de vrijheid van (kunst)uiting.

De lijst met verboden en verbannen kunstwerken kan hier worden geraadpleegd: <http://www.groundup.org.za/article/probably-list-artworks-uct-has-removed/#letter-1011>

Zie: 'Eredoctoer van UGent gecensureerd', *LitNet NeerlandiNet* (www.litnet.co.za, 4 mei 2017). Ook op website *Knack Magazine* (www.knack.be, 17 mei 2017) en website *Arkprijs* (www.arkprijs.be). Over deze kwestie interview in het Gentse studententijdschrift *Schamper* (42 (581), 22 mei 2017), p. 12-13.

*Yves T'Sjoen: Hoogleraar Nederlandse Moderne Letterkunde Ugent, gastdocent Stellenbosch Universiteit, en Masaryk Universiteit Brno. Bestuurslid van het Arkcomité. Voorzitter van de onderzoeksgroep Gents Centrum voor het Afrikaans en de Studie van Zuid-Afrika (www.afrikaans.ugent.be), promotor van de academische leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij. Recentste publicatie; *Rakelings* (2017).*

HERMAN TEIRLINCK

Vorig jaar was het een halve eeuw geleden dat de stichter van de Arkprijs van het Vrije Woord ons verliet. Volgend jaar vieren we zijn 140e geboortedag. Er zijn elk jaar wel herdenkingsmogelijkheden voor Herman Teirlinck. Een man van vele, soms onverwachte mogelijkheden.

Zes keer genomineerd voor de Nobelprijs van de Letterkunde. Schrijver, toneelacteur, teatervernieuwer, oprichter van de later naar hem genoemde Studio van het Nationaal Toneel in Antwerpen (nu DE Studio), lid van wat nu KANTL is en van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden, hoveling en eredoctor, stichter in 1912 van de Mijol (Magna Carta, of Marie Jolles Club) met niet de minste leden: August Vermeylen, Alfred Hegenscheidt, Toussaint van Boelare, Jan Grauls, Julien Kuypers, Libera Carlier, Jan Poot, Maurice Roelants, Raymond Herreman, Willem Pée, Bert Decorte, Karel Jonckheere, en de “buitenlandsche leden” Gerard Walschap (Londerzeel), Marc Galle (Aalst), Isidoor Opsomer (Lier) en natuurlijk Stijn Streuvels (Ingooigem). Ze kwamen bijeen in de Drie Fonteinen in Beersel, om geuze te drinken en platte kaas te eten. En wip te schieten. Het zou hem verblijd hebben als hij nog geweten had dat het Arkkomitee in groot ornaat daar in 1982 de 32e Arkprijs vierde met laureaat Maurice De Wilde, de onverzettelijke journalist die gehakt maakte van al wie voorwendde niet te weten wat in de oorlog gebeurd was – of erger: zich daarvoor trachtte te verontschuldigen.

Het Arkkomitee vindt het gepast nu hulde te brengen aan de man die de droom van August Vermeylen, de stichting van het tijdschrift *Diogenes*, uiteindelijk als *Nieuw Vlaams Tijdschrift* in 1945 in de vitrine zette (42 jaar na *Vlaanderen*, de opvolger van *Van Nu en Straks*). Zes jaar later was Teirlinck boos genoeg om te verzaken aan de pomperijen van de ouwerwets achtergebleven enggeestige klerikalen, Joris Baers van *Boekengids* op kop. Dat Marnix Gijsen in de ban werd geslagen om niet-letterkundige redenen was een brug te ver. Daaraan dankt de Arkprijs zijn bestaan.

Het geeft ons de gelegenheid om ook aandacht te trekken op minder bekende aspecten van Teirlincks veelzijdigheid. Hij heeft zijn eigen kunsthuis vandaag, met eigen ontwerpen – hij was ook directeur van een meubelmakerij –, met eigen kulturele kruisbestuiving, met eigen bouwkundig ontwerp en inplanting. Hij was toneelakteur, liefst als vrouw. Hij was gefascineerd door film, hoewel niet altijd aangepast aan zijn tijd. Hij was krantenkorrespondent in Nederland. Hij won drie staatsprijzen en de Prijs der Nederlandse Letteren. En vooral: hij hield van de gewone man. de boer, de brouwer. Als dat geen ikoon is.

EEN ODE AAN DE UNIVERSELE LIEFDE
EN VRIJHEID

Over Herman Teirlincks 'Monoloog bij nacht'

STEFAN VAN DEN BOSSCHE

In 1956 publiceert de 77-jarige Teirlinck in het tijdschrift *De Vlaamse Gids* een van zijn ondergesneeuwde, maar misschien wel belangrijkste teksten: 'Monoloog bij nacht', geschreven in augustus van dat jaar. Het stuk is vreemd genoeg bij de meeste literatuurhistorici onder de radar gebleven. In een soort humanistische beginselverklaring presenteert de auteur een expliciete visie op zijn leven en schrijverschap. Het essay/stuk is tegelijk poëtica en credo, getuigenis en toekomstvisie. De aanduiding 'monoloog' wijst op theatrale preoccupaties, maar het geheel laat zich ook als getuigenis *an sich* lezen. Het begint zo: 'Ik schrijf omdat ik mens ben. Ik kan niet zo denken of doen dat ik geen mens zou zijn. Ik ben een mens als alle andere mensen. Als alle andere ben ik bewogen door de drift te peilen naar mijn oorzaken, te zoeken naar mijn betekenis, – en ik houd niet op het noodlot te ondervragen.' En wat zijn persoonlijke kunstopvatting betreft:

Het is een normale daad van menselijke solidariteit, mededeling te doen van wat ik mag hebben ontdekt, gevonden, geraden. Elk kunstwerk is die mededeling. Om waarneembare mededeling te worden, moet zij vormen bekleden. De vormbekleding is het geheim van de kunstenaar. Mijn vormen zijn volstrekt van de mens die ik ben.

Of hoe Teirlincks poëtica zonder meer hoogst persoonlijke, organische en natuurlijke ambities incorporeert. Dat wordt verderop in het essay bevestigd: die vormen zijn immers 'de vormen van de levende natuur'. De bron daarvan ligt voor de hand: door toedoen van zijn vader (de auteur, volkskundige, folklorist en selfmade natuurkundige Isidoor Teirlinck) voelde de jonge Herman zich van kindsbeen af innig verbonden met de meest uiteenlopende gedaanten van de natuur. Dat heeft geleid tot 'een totale verbondenheid' die wellicht aangeboren is en nadien wordt verinnigd en onderhouden.

Kiezen voor een taal

In 1898 verschijnen Teirlincks eerste gedichten in het avant-gardetijdschrift *Van Nu en Straks*: ze springen in het oog door hun gezelliaanse natuurbeelden, doorspekt met flarden van een Zuid-Oost-Vlaams taalparticularisme. De Franstalige gedichten van 'Airs de clavecin' uit mei 1899 in de *Almanach de l'Université de Gand* vormen een reeks waarbij het eerste gedicht als 'Envoi' fungeert. Net als zijn Nederlandstalige poëzie, tonen Teirlincks Franse gedichten een gebrek aan persoonlijkheid. Ze bevatten archaische strofen zonder eigen toets. Het blijven louter stilistische oefeningen. De jonge dichter is geïnspireerd door de poëzie van Pierre de Ronsard en François Villon en door de Vlaamse minnezangers. Zijn keuze om spoedig in het Nederlands te schrijven is voor hem blijkbaar geen innerlijke worsteling geweest, zoals dat meer het geval was bij collega's en tijdgenoten als Karel van de Woestijne. In een vergeten stuk, 'Monoloog bij nacht', heeft Teirlinck het daar heel even over, zonder daarbij zijn keuze te motiveren:

Onze Nederlandse taal [...] heeft een vrij beperkt afzetgebied. [...] Ik geloof dat ik even gemakkelijk (ik zeg niet even goed) als de Vlaming Verhaeren, Van Lerberghe of Maeterlinck in het Frans zou hebben kunnen schrijven. Ik werd in een overwegend Franse en Latijnse scholing opgeleid, en mijn litterair inzicht gaat voorzeker van de Franse letteren uit. Ik heb daarover geen spijt. Maar ik ben mijn vader in de hoogste mate verplicht, dat hij ervoor zorgde, mij in levendig contact te houden met het Vlaamse volk, het mijne, en de Vlaamse volkstaal, mijn moederspraak.

Het eerste resultaat van die keuze is onder meer het fantasierijke sprookje 'Van Manke-Piet die zijn moederken geerne ziet', een van Teirlincks allereerste prozaïsche pennenvruchten. Ook de sfeerscheping is opmerkelijk en het sprookjesgenre lijkt de jonge schrijver goed te liggen, zo zal het ook later uitvoerig blijken.

Spelonken van mijn wezen

Maar met 'Monoloog bij nacht' mag geen literatuurbeschouwer zich zomaar gewonnen geven. Teirlinck zelf heeft de tekst een bepaald, maar enigszins ondefinieerbaar statuut aangemeten door publicatie in het *De Vlaamse Gids* – dus niet in zijn eigen *Nieuw Vlaams Tijdschrift* – en opname in zijn verzameld werk. Dat tweede lijkt logisch, het eerste minder. 'Monoloog bij nacht' zou een soort credo van het *NVT* kunnen geweest zijn, hoewel erg persoonlijk van aard.

Het stuk valt in tijd en ruimte nagenoeg samen met de onvolprezen roman *Zelfportret of het galgemaal* (1955). Die finale roman – 'een gemaskeerde autobiografie' – is opgedragen aan Willem Pée. Het is Pée die een aantal van Teirlincks uitlatingen over deze roman heeft opgetekend. Zo vertelt Teirlinck hem onder meer: 'Alles zeggen – dat kan niet. Er is een *kuisheid* die belet cynisch te zijn. Er is een *schaamte* (schande) die voor zeker exhibitionisme doet walgen. Beide gevoelens [kuisheid en schaamte, svdb] zijn niet te onderdrukken.' En nog een andere uitspraak: 'De meeste zelfportretten zijn tóch een uitzicht van 't geen men zou willen zijn of schijnen.' En: 'Er is bij een romancier altijd iets van zichzelf in de uitbeelding van zijn personages.' Minstens even belangrijk is deze: 'Ik ben bang voor het woord *ik* zo gauw het neergeschreven is. Ik verschans mij achter het woord *gij*.' Bovendien is Teirlinck van oordeel dat subject en object zich nooit met elkaar zullen vereenzelvigen. Dat alles zorgt voor een zeker auteurscomfort. Teirlinck vertelt zelf, weliswaar met wat theatraal gevoel voor overdrijving:

Ik heb mijn *Zelfportret* in enkele dagen tijds geschreven, en haast in opdracht. Toen het eerste deel van mijn Verzamelde Werken moest verschijnen, vroeg mevrouw Manteau Willem Pée om een levensbeschrijving. Willem Pée antwoordde: maar Teirlinck leeft nog! Ik heb dan voorgesteld dat ik zelf mijn levensbeschrijving zou maken. Ik heb het in één geut gedaan, en enkele weken later was ze opgestuurd. Het kan wel eens gebeuren dat een schrijver onder de genade komt van een geïnspireerde drang. Ik heb mijzelf altijd nauwkeurig, als een object buiten mijzelf, bekeken. Ik heb mijzelf dikwijls veracht en een enkele keer gelukgewenst.

Overigens vindt de auteur al jaren dat het er niet toe doet of een biecht op realiteit berust of niet. De werkelijkheid van de romancier is immers van een andere orde dan die van de historicus, en kunst blijft boven alles een spel van verbeelding. Nochtans is men het er doorgaans over eens dat Teirlinck nooit een meer confidentiële roman heeft geschreven dan dit *Zelfportret*. In zijn opdracht vooraf verklaart hij dat het boek niets met een geromantiseerde autobiografie van doen heeft en de feiten verzonnen zijn. De kracht van deze roman ligt in de mate van introspectie, zelfanalyse en zelfkritiek. Dat alles verzonnen is, is onjuist. In de roman werden tal van autobiografische elementen verwerkt.

Maar intrigerend is zeker wat Teirlinck rond die tijd in zijn 'Monoloog bij nacht' optekent:

Ik heb in spelonken van mijn wezen een toenemende voorraad opgedaan, waaruit ik meen te mogen putten aan de hand van mijn geheugen. Ik kan er lange ketens herinneringen bovenhalen, een automatische ontschakeling van associaties, die mij tot in het diepste onderbewuste leeg maakt. Niets is zaliger dan de bedwelming, die telkens op deze leegheid volgt en de geboorte belooft van nieuwe vormen. De weelde van mijn beeldende wereld maakt de andere volkomen bespottelijk. [...] Maar misschien leid ik een dubbel leven? Want ik ben voor de andere wereld niet ongevoelig. Alleen weet ik dat mijn wereld van vormen, ten aanzien van de andere, geen de minste afstand doet, terwijl zij aan die andere haar eigen suggestieve kracht, haar beeldende kracht ontleent.

De schrijver is er niet op uit zichzelf bloot te geven en zijn ware identiteit is een persoonlijke zaak. Zijn hele leven lang, zijn hele oeuvre door is het probleem van *Wahrheit* en *Dichtung* blijven opduiken. De schrijver doet er zelf weinig aan om die tweespalt uit te klaren. Een getuige die op dat vlak ook boter op het hoofd heeft, is Karel Jonckheere. Die stelt vast dat er minstens drie Teirlincks bestaan:

Een die zich zelden blootgaf omdat hij bijna niemand vertrouwde daar hij om niets anders dan vertrouwen vroeg. Een tweede, vernuftige, die hij tot lijfwacht van de eerste had weten op te leiden en die zelden te vloeren was. Een derde, die deze lijfwacht evenmin vertrouwde maar hem in zijn vermomming voor Teirlinck deed doorgaan, zijn rol van beschermer overnam, hem beschaduwde, aan zijn touwtjes trok, hem liet zeggen wat hij, Teirlinck, wilde en het zover dreef, hij de extra-lucide nochtans, erin te gaan geloven als was hij zijn ware figuur. Ik kan mij vergissen dat Teirlinck zich in zijn dubbelganger vergiste en ik toch de dupe ben van een vierde Teirlinck, die in avonden van eenzaamheid, ik zeg niet van verlatenheid, koeltjes zat te glimlachen, in alle eenvoud, als hij ontdekte dat hij de kunst verstond zich te maskeren tot in de derde graad.

Zelfportret of het galgemaal is een vrij omvangrijke roman, volgens sommigen Teirlincks persoonlijkste en meest authentieke werk: 'Nu scheen hij zich plotseling bloot te geven. Maar hij deed het weer op een eigen manier en dat bracht sommigen in verwarring,' schrijft Gaston Durnez. Teirlinck van zijn kant vindt dat hij het over zichzelf bezwaarlijk in de ik-vorm kan hebben: 'Ik heb mij achter een masker verborgen ten einde vrijuit te kunnen spreken.' Hugo Bousset typeert de roman als 'een meesterlijke impliciete afrekening met zichzelf'. Ofwel richt Teirlinck zich in de tweede persoon tot Henri die een soort alter ego is, ofwel realiseert Henri zich aan de hand van zijn spiegelbeeld dat het tijd is om voorgoed zijn masker af te leggen. Ook de combinatie is mogelijk. Volgens Bousset wil de schrijver 'zich opnieuw van zijn geestelijk strabisme bewust worden door zich tot zijn masker, Henri M., te richten in de gij-vorm'. De relatie tussen de 'ik' en de 'gij' weerspiegelt zich in die tussen Henri en zijn spiegelbeeld. In de mate dat Henri zich van zijn gij-masker ontdoet, kan ook Herman Teirlinck zijn alter ego Henri vernietigen.

Universele liefde

In het schitterende 'Monoloog bij nacht' staat onder meer dit: 'Ik voelde mij zalig voorbestemd voor een universele liefde. Het oorzakelijk verband tussen die behoefte en mijn literaire neigingen is in mijn ogen duidelijk. [...] De liefde, die mij mededeelzaam maakt, maakt mij telkens weer gelukkig. Ik schrijf omdat ik gelukkig ben.' En wat verder:

Het zijn mijn verschillen die ik waag mee te delen. Want het wonder ligt immers niet aan de gelijkvormigheid, maar aan de verschillen en accidenten. Alleen de verschillen kunnen verrassen. [...] Mijn moraliteit is van mij. Ik heb ze van mijn alomvattende verbondenheid geleerd. [...] Misschien laad ik te veel op mijn geweten, dat mij wel eens in onvoorziene omstandigheden in de steek kan laten. Maar waar ik het kwaad onderscheid zal ik het niet bedrijven. Dat doet ook niet het primairste wezen ter wereld. En het kwaad dat ik niet onderscheid, bestaat niet. Ik ben maar ik. Maar ik ben ik.

Misschien zijn dat wel de mooiste zinnen die Teirlinck ooit geschreven heeft. Het kwaad dat hij niet kan onderscheiden, bestaat niet. Zijn ethiek is nu eenmaal zijn eigen creatie. Als mens is hij *slechts* zichzelf, feilbaar, maar is hij tegelijk zijn *onverwisselbare* zelf, trots en niet vals bescheiden.

Aan zijn universele beleving en verbondenheid ontluikt voor Teirlinck naar eigen zeggen 'een religieus klimaat, subliemer dan het andere' dat volgens hem meer nabij is en vooral 'onmiddellijk' van aard:

Ik voel mijn menselijkheid worden opgetild tot aan de kimmen waar het mensdom eindigt. Dan wordt mijn tijdelijkheid in harmonische verhouding gebracht tot de eeuwigheid die mij opslorpt. Mijn religieusheid heeft geen godsdienst nodig en mijn verhouding tot de eeuwigheid, zij moge ontstellend zijn, schrikt mij niet af. Ik trek mij terug op de schansen van mijn geluk, dat de afmetingen van de oneindigheid niet behoeft.

En dan grijpt de auteur in zijn 'Monoloog' even terug naar zijn roman *Zelfportret of het galgemaal*, het boek van pantheïsme, maskerades, glurende spionnen en tormenterende herinneringen, maar met slechts de waarheid (ondanks de maskerade), de vrijheid (die in wezen niet utilitair is) en de schoonheid als basisbeginselen: 'De oneindige natuur krioelt van omwegen, die zij zich oplegt om spionnen te verschalken, en mooi te doen. Het is geen overbodige fantasie. Het is de taak der schoonheid. Het is de nood der schoonheid, en die nood spot met het nut.'

Niettemin blijft het erg moeilijk om, ook als schrijver, te spreken zonder te liegen. En Teirlinck weet: 'Ik ben geen heilige.' Hij wil trouwens 'niet ophouden een voorzichtig, want kwetsbaar mens te zijn'. Daar zijn compromissen voor nodig, alles in functie van een zoektocht naar evenwicht en 'labiel geluk' en in de wetenschap van 'een fatale onvolmaaktheid'.

Stefan van den Bossche (1962) is als literatuurhistoricus en cultuurwetenschapper verbonden aan de KU Leuven en de UC Leuven-Limburg. In 2005 promoveerde hij tot doctor in de Letteren aan de VU Amsterdam. Recent verscheen zijn biografie Ge zijt zoveel mensen geweest over Herman Teirlinck. Eerder publiceerde hij onder meer Een kortstondige kolonie (1997), De adem van Mistral (1999) en een uitvoerige academische studie over prerafaëlitische sporen in de Belgische kunst en literatuur.

De Mijolclub op de Kluisberg in 1923, met o.m. Stijn Streuvels,
Wies Moens, Jan Poot, Herman Teirlinck, Julien Kuypers
en Toussaint van Boelare.

DE BELAAGDE FILM, EEN BRUG TE VER

Herman Teirlinck en de Kinematografie

LUKAS DE VOS

De kwadratuur van de cirkel, die heeft Herman Teirlinck gezocht toen hij trachtte de stilaan verstikte “dramatiek” te verzoenen met de “kinematografie”. De onmisbare bijdrage van de film is, in navolging en opvolging van de dans, beweging. “Kinematographie zal ons nader hebben gebracht bij het ‘absolute *Spel*’ en zal ons gewezen hebben op de noodzakelijkheid om thans voorgoed met een hoop conventiën af te breken, die inderdaad bij den huidige tijdgeest niet aan te passen zijn”, schrijft hij in *Over het Wezen van de Dramatik* (1924).

Die konventies heeft hij zelf op het toneel krachtig bestreden door een koppig verzet tegen het individualisme in de samenleving, wat zich zou ontwikkelen tot een scenografisch leerplan dat stoelde op vier ‘kulturen’: algemene cultuur, cultuur van het lichaam, cultuur van de stem, en cultuur van het spel. Een logische ontwikkeling uit de inzichten die hij in de jaren twintig ontwikkelde, en al uitprobeerde in zijn toneelstuk *De Vertraagde Film* (1922). “Ik heb het al in *De Vertraagde Film* over de noodzaak gehad om de kunsten te doen vervloeien. Het was dan ook een gedanst, gezongen en gesproken drama in drie bedrijven. Gemeenschapskunst”. De tegenhanger van de individualistische prestatie.

In 1927 verfijnt hij die visie nog. Bij de (Franstalige) opvoering van *De Man zonder Lijf*, die overigens vorm werd gegeven in kostumering en decor door Frans Masereel, verklaarde Teirlinck in een interview met *Le Soir*: “Mijne theorieën zijn doodeenvoudig. Ik zou tot de oorspronkelijke elementen van het tooneel willen terugkeeren: ik bedoel de Dionysosfeesten in de oudheid, de opvoering der mysteriespelen in de kerken tijdens de Middeleeuwen en de tooneelstukken der negers. Het drama is in de eerste plaats het spel. Door het individualisme is dat alles gedood” (*Den Gulden Winckel*). De verwijzing naar de authentieke kunst van de *Negerplastik*, van “den Senegaalneger roffelend op benzienblikken”, met wie de landman kennis had gemaakt

in de Grootte Oorlog, is niet vrijblijvend. Teirlinck ziet er vooral de spontaneïteit in, het gedeelde volkse karakter van geritualiseerd groepsgevoel, “cathedralisme” als volksbijbel: “Tooneel moet monumentaal zijn”, dat wil zeggen: aansluitend bij het Getal, op de massa gericht zijn. “Het theater moet zijn een grandioos spel uit een gemeenschappelijke inspiratie opgerezen; stralend teken en monumentaal gebaar van een universele belijdenis in aantocht”.

In datzelfde interview pleit hij voor tekstinkorting, gebaldheid, en vooral voor suggestief vermogen in het toneel. “Het ideaal zou zijn, dat de dichter den tekst onvoorbereid uitsprak en dien bij den gedachtengang der toeschouwers aanpaste, opdat er tusschen hem en ’t publiek wisselwerking zij”. Niettemin beseft hij zelf waar hij te kort schiet: hij blijft te abstrakt in zijn stuk, “maar door het zinnebeeldige, waarvan het uitgaat, zal het grootte publiek het begrijpen”.

Het is wat hem obsedeert en frustreert, en hem voor een dilemma stelt. De akteur zo kneden dat hij zijn maakbaarheid tot abstraktie, tot metafoor, tot sjamaan, ja zelfs tot poesjenel verheft. Maar net daarvoor is zoveel individuele discipline en soepelheid nodig dat de opleiding in tegenspraak komt met de beoogde kollektieve deelname. Gemeenschapskunst. Het mag daarom geen verwondering wekken dat zijn fascinatie voor de filmkunst hem op een gegeven ogenblik in een impasse brengt. Teirlinck zoekt aansluiting bij de grootste vormvernieuwers van de nieuwe kunsttak. Het is opvallend dat hij niettemin maar tweemaal in filmprojecten participeert: de verfilming van *De Vertraagde Film* (1936) en een tv-film over zichzelf (1953). Beide keren was hij scenarist, beide keren werkte hij met de avantgardistische pioniers in de nationale filmgeschiedenis, eerst met Karel De Keukeleire, later met Henri Storck.

Dat lijkt vreemd want De Keukeleire had vooral naam gemaakt met eksperimentele kortfilms in de jaren twintig, *Combat de Boxe* (1927), *Impatience* (1928), *Histoire de Détective* (1929) en *Witte Vlam* (1930). Vier films die als hoofdkenmerk hadden dat ze drastisch ingingen tegen de bestaande tradities, zoals Kristin Thompson terecht vaststelt in *Millennium Film Journal* (1980-1). De Keukeleire had zich technisch bevoorrad in surrealistische ontregeling van de zakelijke

werkelijkheid, speelde op ritme en (abstrakte) herhaling, en onderging duidelijk invloeden van Eisenstein en de agitprop van de Sovjet-Unie. Het eerste komt nadrukkelijk tot uiting in *Impatience*, dat maar vier onderdelen, “geantropomorfiseerde personages” heeft: een berg, een moto, een vrouw, blokken. Een film zonder verhaal, maar met een hoge (erotiserende) suggestieve nawerking. Het vierslagstelsel en geestelijke beïnvloeding, het zijn maar karige raakpunten met Teirlincks werk.

Tenzij men ook de ontwikkelingsgang van de “gemeenschapskunst” onder ogen neemt. De Keukeleire had met *Witte Vlag* een duidelijk politiek statement gemaakt. Het draait om een vreedzame betoger die bij een Vlaamse meeting in Diksmuide gewond raakt als de bereiden ordediensten de menigte chargeren, en hij uiteindelijk wordt opgebracht. “Het poëtisch ekwivalent van pure opstand”, noemde de regisseur dat. Beide kunstenaars stonden midden jaren dertig op een omslag in hun aanpak. De Keukeleire was ontgoocheld over het gebrek aan belangstelling in eigen land, hij wendde zich naar nieuwsverslagen (bij Germaine Dulac, 1932-1934) en documentaires. Zijn *Terres Brûlées*, een opdrachtfilm in Kongo, verlegde zijn revolutionaire kijk naar een grootmenselijke: “He changed into a liberal humanist”, maar die verandering “is a depressing one” en heeft “none of the fascination imparted by a Resnais or a Marker”. Maakwerk zonder bezieling, zegt Thompson, “well-made, reasonably interesting, unexceptional in both senses of that word”. Op dat scharnierjaar was ook de twijfel bij Teirlinck gerezen: “In denzelfden intiemen kring waar hij over zijn filmexperiment met enthousiasme sprak, verklaarde Herman Teirlinck, dat hij den laatsten tijd het tooneel heeft leeren haten en verafschuwen”, besloot *Het Vaderland* (15 augustus 1936) tijdens de opnamen van *Het Boze Oog*, de verfilming van *De Vertraagde Film*.

Toch bleef het water en vuur verzoenen. Oppervlakkig was een samenwerking best denkbaar, want Teirlinck had uit behoudsgezinde, katholieke hoek bakken kritiek over zich heen gekregen toen zijn tooneelstuk in première ging. “Deze perverse historie van een man en eene vrouw die, wars van het leven, zelfmoord gaan plegen door zich in het kanaal te werpen” kreeg van de morele waakhond der kristene

boekeringen, *Boekengids*, in 1923 (oogst) meteen de zedelijke beoordeling II opgeplakt – “Deze boeken mogen slechts bij uitzondering, om gegronde redenen, door welgevormde lezers worden gelezen”. A. Van den Dries spaart de roede niet: “Teirlinck heeft hiermede een poging willen maken tot nieuwe tooneelkunst : de gemeenschapskunst. ’t Is hem niet gelukt. Dat kan hij niet met enkele cynisch-koude spotterijen en vage, symbolische beelden, — zijn jongste manie. Ondanks zijn stijlgeschitter en fijn-zinnige beeldenskunst, gaf hij niet meer dan een spektakelstuk, waarin gespuwd wordt op het leven met goedkoop pessimisme te midden dans en zang. Verbazen en verbijsteren, is dat de groote wet van de jongste tooneelkunst? Dit stuk wil ons de overtuiging inscherpen dat het leven een doelloos en twijfelziek strompelen is naar het uiteinde toe, waarin alles vergaat en verrot. Wij, katholieken, weten beters. Wij verwerpen dit stuk om zijn perversen geest en rangschikken het, met Pieter van der Meer te Walcheren, bij ‘de rottende literatuur’ en ‘ontaarde kunst”.

Nochtans was Teirlinck alles behalve een radikale kwerulant. Op een vergeefse poging bij de verkiezingen in 1925 na, op de lijst van de Brusselse Liberale Volksbond, gedroeg Teirlinck zich, naar het woord van Jaak Van Schoor, als een “opportunist, in de positieve zin van het woord”. Dat wil zeggen: hij schakelde licht zijn netwerk van politieke vrienden in (van Kamiel Huysmans tot August Vermeylen) om culturele initiatieven te realiseren. Hij vergat daarbij zichzelf niet. Hij had dan wel in 1917 het manifest van de “77 Vlaamsche notabelen” ondertekend tegen de *Flamenpolitik* van de Duitse bezetter (Stefan Van den Bossche, *Ge Zijt Zoveel Menschen Geweest. Herman Teirlinck 1879-1967*, blz. 319-320; “Ze wijzen alle gunsten af die niet in overeenstemming zijn met de Belgische wetgeving”, schrijft Peter Theuninck in zijn biografie van *Karel van de Woestijne*, blz. 279), het belet niet dat hij al in januari 1916 is ingegaan op een (propagandistisch bedoeld) kontrakt met Insel Verlag, kort daarop gevolgd door Karel van de Woestijne. August Vermeylen, de geestelijke vader van het *NVT*, zal onwrikbaar blijven weigeren te praten met “den Duitsch”.

In linkse kringen komt Teirlincks gedrag hem te staan op smalende verwerping. De sovjetkommunistische pacifist Jef Van Extergem zal

hem ongezouten die dubbelzinnige houding voor de voeten werpen, als hij op de ochtendzitting van 14 juni 1920 – twee dagen later veroordeelt het Assisenhof in Antwerpen hem tot 20 jaar hechtenis en 927 frank proceskosten – met klem betoogt dat hij nooit voor den Duits heeft gewerkt, soms wel met “toelating van den Duits”. Hij spuwt op de weifelaars. “Het ‘Nationaal Comiteit’ moest óók met ‘den Duits’ werken voor de bevoorrading van de bevolking, doch dit was niet voor ‘den Duits’! Ik ken echter mannen, die niet met, maar óók voor ‘den Duits’ gewerkt hebben en die nu vrij lopen, ja zelfs geridderd werden en hoge posten bekleden. Herman Teirlinck liet éérst zijn *Johan Doxa* in ’t Duits en daarna in ’t Vlaams verschijnen, daarvoor honderden marken trekkende. Dát was met èn voor ‘den Duits’. Herman Teirlinck is nu leraar aan het Koninklijk Hof!” Ter verdediging van Teirlinck dient gezegd dat hij wel degelijk konsekvent was toen hij een grafelijke titel weigerde na jaren aan het Hof Rode Elizabeth, de kroonprins en de vorst te hebben onderhouden.

Het eerbetoon dat na de oorlog aan Teirlinck wordt toegezwaaid versnelt zijn onwankelbare status. “Een litterator, die op het oogenblik tot de groote invloedrijke mannen van België gerekend wordt”, laat *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch Indië* (22 juni 1938) niet na te vermelden, niet alleen om zijn schrijverschap en zijn toneel, maar ook “als directeur van het Hooger Instituut voor Ambachts- en Nijverheidskunsten en last but not least als kamerheer van den Koning. Hij was al vertrouwensman van Koning Albert en heeft den tegenwoordigen koning de Vlaamsche taal geleerd”. Maar ondanks deze adoratie is de krant toch snijdend voor *Het Boze Oog*. Het succes bij de officiële première was geheel en al toe te schrijven aan De Keukeleire. “Over het scenario was eigenlijk niemand erg te spreken”. De kloof tussen houterige dialoog en spreektaal was onoverbrugbaar, een euvel dat ook de posthume verfilming van *Rolande met de Bles* moest inkasseren (1972). Dat melodrama in veertig brieven, met degelijke acteursprestaties en fijnzinnige fotografie van Herman Wuyts, vergaloppeert zich in het verhaal zelf. “Het omwerken van Teirlincks hoogst litteraire brieven tot een filmscenario en tot normale spreektaal bleek een taak die scenaristen Yannick Bruynoghe en Rafael Cluzel niet aankonden”, mede door de voortdurende omwisseling

Frans-Nederlands (NRC, 16 maart 1972). Harold Polis was op zijn blog destijds nog kassanter: “Rolande is zelfs prehistorisch slecht. Toen Teirlinck haar bedacht, werd hij ‘door de sappen der aarde met kracht aangegrepen.’ Geheel in de sfeer van de late jaren dertig verheerlijkte Teirlinck de levenslust en de onoverwinnelijke natuur. Terwijl er toch bijzonder weinig te bejubelen was en vitalisten niet zelden warmliepen voor Hitler. Maar Teirlinck was nu eenmaal een onvoorspelbare man van ‘twaalf ambachten en dertien overwinningen’ (dixit August Vermeulen)”.

Als er dus één veld is waar Teirlinck en De Keukeleire – en later ook Storck – elkaar konden terugvinden, dan was het net op het decor, op de landschappen en de rituele feesten. *Het Boze Oog* had, net zoals de personages in *Impatience*, geen menselijkheid – alleen functionaliteit. *De Tijd* schreef in 1936 dat “Herman Teirlinck volgens de impressionistische methoden een scenario gebouwd” heeft “met als inhoud een gevoelsgamma, die hij echter uit het leven zelf wil halen. ’t Is te zeggen, er spelen geen acteurs mee, tenminste niet als hoofdpersonages”. *De Telegraaf* (21 juli 1937) werd ronduit lyrisch: “Een orphische lofzang op het Vlaamsche landschap”, partikularistisch dat zeker, op het folkloristische af, maar “met een ruimeren lof op het goede, voortschrijdende leven”, “op een breed rythme, een bijna religieus rythme, een liturgisch rythme”. In één woord: “Een filmcarnatie, eenvoudiger zelfs: een filmcantate”. Het vitalisme van Felix Timmermans’ *Pallieter* was nog lang niet weggdeemsterd. En daar reikt de avantgardist De Keukeleire voluit de hand aan de improvisator: “Rival liked the film fairly well, especially the beautifully photographed landscapes”, stipt Thompson aan, en zij citeert desondanks de auteur uit *Film-Revue*: “De Keukeleire does not seem to love virgin Nature much and he prefers a factory creating fumes, misery, pollution, ugliness. He hates trees but cherishes concrete poles”.

Het kon dus niet uitblijven dat de kritiek de tweespalt tussen de kern van de *Großstadtroman* en de absolute vormgeving als onoverbrugbaar herkende. De radicale abstraktie van De Keukeleire vloekte met de hybridische stijl van Teirlinck, en het oorspronkelijke succes van de film was te wijten aan het onaantastbare prestige van Teirlinck, die

trouwens, naar herkenbare gewoonte, dubbelhartig kon zijn. Een anekdote bewijst dat. Bij de opname van de film was een scene voorzien met een instortende molen. Liever dan een studio-opname verkoos De Keukeleire een levensechte versie. Alle opnames gebeurden in Zuid-Oost-Vlaanderen. In Tiegem stond nog een vervallen molen uit de 13e eeuw. Die Belzebubmolen of, naar de familie die hem al twee eeuwen had uitgebaat, de Vindevogelmolen, was in 1918 compleet doorzeefd en ampele herstellingen brachten geen baat meer, ondanks de vraag tot klassering. Vooral Stijn Streuvels, die uitkeek op de heuvel, was een groot verdediger van het behoud. De laatste eigenaar, Hector Vindevogel, schreef met Lieven Denewet dat “Valerius De Saedeleer en Stijn Streuvels protesteerden tegen deze sloop” voor *Het Kwade Oog*.

Kop van jut was Teirlinck, die nochtans met zijn vriend opgeroepen had tot een “kruistocht van 10.000 Vlamingen voor (het behoud van) vijftig windmolens, een typisch teken van het Vlaamse landschap en tevens een ontroerende herinnering aan het landelijk leven van vroeger tijden” (geciteerd door Raymond Vervliet in Ludo Simons, *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1998, blz. 3051). Alleen was Teirlinck niet te beroerd de molen om te laten leggen, in aanwezigheid van drie kameramensen, omdat hij “anders toch had moeten afgebroken worden”. Dat gebeurde “slechts na herhaalde inspanningen van de zijde zijner vernielers, want tot driemaal toe braken de touwen door, waarmee men hem tegen de grond moest trekken” (*Haagsche Courant*, 4 september 1935). Waarop het satirische blad *Reinaert* zijn gal spuwde: “In Hollywood kletsen de kronieken slechts taarten van zeepsop naar mekaar en doen de tragedie spelers kathedralen van plaaster ineensstorten. Teirlinck velt het echte neer om het valse van zijn scenario toch door iets levensecht te stofferen”.

De bedoeling om het grote publiek te bereiken door het zinnebeeld aan te prijzen dat het platteland deugden en waarden als vanzelfsprekend bewaart, de traditie handhaaft, waar de stad met haar modernisering, haar wuftheid, haar ongeordend individualisme die ziel van het volk vergooit, rijdt zich natuurlijk te pletter op het niet herkende individualisme van de auteur-scenarist. Natuurlijk leggen

verstilde landschappen, boerenbals en processies, eeuwenoude rituelen vast die als herkenbaar teken de mens zekerheid geven, maar het is een fatalistische zekerheid, die zoals bij het boogschieten opfladdert (de buizerd, de oppergaai), maar onbestemd neerstort, moet neerstorten. Niemand weet waar de pijl valt, maar aan het lot is niet te ontkomen. Het leven is immers een onverbidelijke, onontwijkbare dodendans. Zelfs al krijgt de man vergeving na zijn bekentenis tegen de begripvolle echtgenoot van de vrouw die geen zelfmoord wou plegen, hij sterft er niet minder om. Misschien alleen zonder het onvoorspelbare geweld van de stad. “Het leven van de stadsbewoners is vervalst. Ze leven in een onverschillige wereld en hebben geen idealen meer. (...) De wijk waar het leven ordelijker is, is net een dorp. De enige oplossing (...) is de gang naar het platteland” (Liesbeth Vantorre, “*Het Kwade Oog: een ‘Verheerlijking van het Vlaamsche Boerenleven?’*”, *Zacht Lawijd*, 2009, blz. 16). Een “huldegedicht aan de handenarbeid en een evocatie van mystiek en bijgeloof”, zoals in *The Wicker Man*? Of een mislukt heimwee naar de onschuldig geachte tijden van vaste zekerheden, met andere woorden, een vergruizelde proletarische droom van de maakbare mens en de maakbare maatschappij? Nuchter stelt Ronny De Schepper vast in zijn in memoriam voor Clemens de Landtsheer (*Dagelijks Iets Degelijks*, 4 april 2014) dat *Het Kwade Oog* uitkwam in het jaar dat “ons land een handelsverdrag tekende met de Verenigde Staten, waarbij deze beloofden hier fabrieken van Ford en General Motors te bouwen op voorwaarde dat de Belgische overheid de eigen filmindustrie niet zou subsidiëren”.

Gewin en individualisme, ze zijn twee kanten van dezelfde medaille. Teirlinck heeft helaas nooit beseft dat het ultieme individualisme niet bij de acteur of de toeschouwer lag, maar bij de schepper-schrijver zelf. Dat bezegelt *Herman Teirlinck: Portret van een Schrijver*, de enige andere film waarin Teirlinck aktiever was dan vermoed. Henri Storck maakte hem in opdracht van het ministerie van openbaar onderwijs, net in het jaar dat de Vlaamse televisie werd gelanceerd, 1953. Teirlinck was jarenlang verbonden aan dat ministerie en al ettelijke malen bekroond. Het werd, zoals Maurice Roelants enigszins ongemakkelijk zei, “een film over Herman Teirlinck, naar het scena-

rio van Herman Teirlinck, met Herman Teirlinck in de hoofdrol” (in: *Van en over Herman Teirlinck*, 1954, blz. 43). Niet uit hoogmoed, maar vanuit de pure drang om volledig meesterschap te houden over de eigen beeldvorming. Opvallend: ook deze film valt in vier episoden uit elkaar. De wandelende man en zijn grondgebondenheid. De schrijver en zijn sukses. De openbare figuur en teateropleider. De redenaar, als verdediger van het vrije woord binnen het Arkkomitee en als erevoorzitter van het PEN-Centrum.

Dat uitgerekend Oostendenaar Henri Storck gevraagd werd, was al even vreemd als de samenwerking met De Keukeleire. Ook Storck was sociaal erg geëngageerd, zoals zijn klassiekers *L'Histoire d'un Soldat Inconnu* (1932, in Frankrijk vanwege legerschennis verboden) en *Misère au Borinage* (1933) duidelijk aangeven. Maar in 1941 tekende ook hij een kontrakt met de Duitse bezetter, met het verdelershuis Tobis Brüssel. Drie jaar lang zou hij ongehinderd door de nazicensuur aanvaardbare films maken, hoewel hij nadrukkelijk apolitek blijft. Niettemin ligt de verbinding met De Keukeleire en Teirlinck ook in die periode: omdat de nazi's fiktiefilms stilaan verboden, draaide hij toen *Symphonie Paysanne*, een vijfdelig dokumentair jaarsnoer op het ritme van de jaargetijden, die de “gezondheid” van het boerenleven stug maar onmiskenbaar ophemelt, geestelijk, zedelijk en lichamelijk (1942-1944). Het was een moeizame arbeid, geeft hij toe aan Lily Baron (‘Je ne suis pas très Tenace’, Ciné Bulles, 1997, blz. 23): “Pour le ravitaillement, on avait créé une corporation agricole, et des amis qui y travaillaient s'étaient rappelé qu'en 1936 il y avait eu un grand projet sur la vie des paysans. Comme je connaissais bien la vie des pêcheurs et des mineurs mais pas du tout celle des paysans, ça m'a passionné. J'étais à la campagne, je ne voyais pas les Allemands et nous avions une toute petite équipe. En fait, nous n'étions que trois, il n'y avait pas d'essence et on ne pouvait pas se déplacer”. Na de oorlog werd Storck, ondanks zijn functies in het filmbeheer, gerustgelaten. Hij nam al snel weer zijn voortrekkersrol in het medium op.

In elk geval is zijn film een zorgvuldig uitgetekend teaterstuk, rationeel uitgebalanceerd, en tot in de perfectie doordrongen van Teirlincks meesterschap en zelfbeheersing. Teirlinck was alleen bang dat de

inmiddels veel ingewikkelder techniek (*L'Avenir* sprak van “un quintette de techniciens, le metteur en scène, les assistants Parlongue et Wyseur, l'opérateur Maurice Delattre et le photographe Ubach” – en ook nog “madame Julia, qui est à la fois l'ange gardien et la providence de nos cinéastes”) de spontaneïteit zou bederven. Want de kinematografie “gehoorzaamt aan technische wetten, waarbij ook de meest gevoelige kunstaanleg noodgedwongen aanpassingen moet zoeken” (in: Raoul Maelstaf, *Henri Storck, Mens en Kunstenaar*, 1971, blz. 79). Het “wantrouwen” dat Ronald Geerts meent te onderkennen in Teirlinck “tegenover film als artistiek medium” (in Johan Swinnen & Luc Deneulin, *Henri Storck Memoreren*, 2007, blz. 169) is niettemin goeddeels te verwasemen, als je zijn entoesiasme van een kwarteeuw eerder nagaat. Teirlincks verdediging van Storcks aanpak blijft niettemin geldig, ook in zijn opleiding, ook in de soms *schwärmerische* eigendunk: “Kunst is een beeld van het leven, niet een beeld van de werkelijkheid”. Teirlinck trachtte te bewegen in het leven, niet in de inperkingen die de maatschappij opdringt. Pas zo kan de vrije mens tot stand komen.

Summiere Filmografie als schrijver/scenarist:

- 1936: Het Kwade Oog (The Evil Eye, L'Oeil Maudit)
(Karel De Keukeleire)
- 1953: Herman Teirlinck, Portret van een Schrijver (Henri Storck).
Met Willem Pée.
- 1967: Mijnheer Serjanszoon. Driedelige mini-tv-reeks.
- 1971: El Hombre sin Cuerpo. Episode in de tv-reeks ‘Teatro de Siempre’.
- 1973: Rolande met de Bles (Roland Verhavert)
- 1979: Maria Speermalie. Zesdelige Tv-reeks. Dialogen:
Johan Boonen.

HERMAN TEIRLINCK EN ZIJN HUIS
OP DE UWENBERG
SIGRID BOUSSET & HUGO DE GREEF

Onze kunstgeschiedenis staat bol van bijzondere talenten. Daar horen nogal wat schrijvers bij. Zij verdwijnen in de plooiën van het geheugen. De één na de andere wordt geschrapt uit lespakketten, opleidingen en bloemlezingen, tot de 'canon' toe. Tegen de dagelijkse overvloed van boeken met telkens weer nieuwe, sterke werken kunnen de meesters uit net voorbijgane tijden niet opboksen. Het lijkt haast onmogelijk om groot werk permanent levendig te houden. Met uitzondering van hier en daar een bezeten specialist verliezen we met zijn allen de kennis van de grote teksten uit onze cultuur, en haar auteurs. Vaagweg klinkt hier en daar nog een naam bij nieuwe generaties literatuurgeïnteresseerden. Wellicht kan je nog een boek of, zeldzaam, een verzameld werk in de lokale bibliotheek terugvinden. Dan moet het nog uitgeleend worden én gelezen.

Eigenaardig genoeg helpen tastbare dingen en plekken de grote momenten uit het verleden toch een beetje levendig te houden. Een atelier van een schilder, of een huis van een schrijver bijvoorbeeld. Wie zou zich Felix De Boeck of Roger Raveel nog herinneren mocht hun museum, woonhuis, of atelier er niet zijn? In Ingooigem is er het huis van Stijn Streuvels, in Zichem het huis van Ernest Claes.

En zo is er dus ook het huis van Herman Teirlinck in Beersel. Deze ietwat autoritaire, streng kijkende, voorname heer was één van onze grote schrijvers en toneelvernieuwers. Decennialang was hij alomtegenwoordig in kunstkringen, adviesraden tot bij het koninklijke hof toe. Zijn huis bewaren en er een cultureel aanbod presenteren in de geest van de auteur, houdt hem een beetje in leven.

Doch dit is slechts één reden waarom wij nogal koppig het Herman Teirlinckhuis wilden behouden en het een nieuwe culturele bestemming geven. Er is meer. We blijven dicht bij de figuur van Teirlinck. Zijn maatschappelijke rol zag hij als een verlengde van zijn kunstenaarschap, in een cruciale periode van onze recente cultuurgeschiedenis. Vanuit zijn geliefde biotoop op de Uwenberg, aan de rand van de dorpskom van Beersel, krijgen we de gelegenheid om deze perio-

Het huis van Herman Teirlinck. © Maarten Vanden Abeele

de te belichten, te onderzoeken, ernaar te verwijzen én te actualiseren. Van het begin van de vorige eeuw tot diep in de jaren zestig maakten we grote golven mee in de literaire bedrijvigheid van Vlaanderen en België. Teirlinck was er altijd en overal bij. In diezelfde periode werd het theater in Vlaanderen volwassen. Teirlinck was òf in de buurt, òf hij was er de aanstoker van. Ons land scheerde toen al internationaal hoge toppen in de architectuur: Teirlinck volgde zijn goede vriend Henry Vandevelde op als directeur van de architectuurschool La Cambre. Het maatschappelijk belang van literatuur en kunst verankerde zich door subsidies, ministeriële programma's, koninklijke aandacht, organisatie van prijzen en eretekens. Teirlinck lag òf aan de basis òf was er nauw bij betrokken. Het waren ook de decennia van het gevecht om de vrijheid in denken en kunst. Om die evidentie publiek duidelijk te maken richtte hij mee de Arkprijs van het Vrije Woord op.

Herman Teirlinck werd groot in Brussel. Hij werd geboren in de vierwindenstraat in Molenbeek. Een plek die inmiddels een beeld oproept van de complexe en vooral bestuurlijk ogenschijnlijk onvatbare omgeving waarin wij nu leven. Voor hem en zijn tijdgenoten bestond er geen gebetonneerde Brusselse grens: in goed gezelschap vertoefden ze regelmatig in het nabije landschap dat als van nature deel was van Brussel. Van hun land.

Teirlinck ging er bouwen en wonen. Eerst in Linkebeek en vervolgens in Beersel. Nu: een stukje gecrispeerde rand van Brussel. Hoe sloganesk deze rand ook beweert een identiteit te kennen, het blijft plonzen in ondiep, moerassig water. Terwijl men vergeet, zoals Teirlinck deed, naar het landschap te kijken. Hij wist dat daar de antwoorden lagen van wie we werkelijk zijn en waar onze thuis is. De Zenne vloeit voorbij.

'De Zenne zal vroeger wel een allerliefste rivier geweest zijn. Men kan het haar nog aanzien aan de sierlijke en grillige zwier van haar loop, en aan de muzikale modelering van haar bekken. Langs de twee Henegouwse armen, die zij te Tweebeke samenvoegt leent zij aan het landschap een bescheiden karakter, dat nauwelijks het gezag laat vermoeden, dat zij van daaraf over Brabant gaat voeren. Maar eens Halle nabij imponeert zij haar stijl tot ver over de heuvelingen die aan beide flanken haar brede vallei beheersen. Dan wordt, in haar koers

naar het Noorden, een der drie aders waar de levenspols slaat van de Brabantse eigenheid.

Het ís in de bocht van de Zenne, op een eilandje dat te midden van haar bed is ontstaan, dat Brussel werd geboren. Gelijk een koekoeksjong in een vinkenest, is de stad de randen van haar wieg ontgroeid. Zij heeft zich zonder genade ten koste van haar bakermat ontwikkeld. Tot zij de wateren die haar zoogden onder haar gewicht heeft verstikt. De moederlijke Zenne, die naar men zo aardig leert, België's hoofdstad 'besproeit' wordt inderdaad, door die hoofdstad ongegeneerdheid die het primitiefste gevoel van kinderbijde beschaamt, in één slok opgezwolgen.' (uit Brabants Brueghelreservaat bedreigd – Herman Teirlinck – 1967?).

Herman Teirlinck lezend, kijken we mee door het venster in zijn woning op de Uwenberg. Samen met hem zien we de kerktorens van de omliggende dorpen, de boomgaarden en bosranden, de meanderende Zenne, maar ook de industrialisering, de windmolens en de blinkende stroom auto's van de Ring, die Herman Teirlinck zelf gelukkig nooit vanuit zijn venster heeft moeten zien.

Met één figuur én met zijn huis vat je veel uit het recente culturele verleden van ons land. Een verleden, het mag dan grotendeels vergeten zijn, dat ons vormde en bracht waar we nu zijn. Als ons theater, onze literatuur, onze kunsten vandaag al overvloedig en internationaal erkend zijn, dan ligt een stuk van 'het waarom' in dat recente verleden en deze meesterlijke generatie doorheen die woelige tijden in de zoste eeuw. En dan vat je dat landschap dat om herstelling smeekt, en verwijst naar wie we zijn, in die ene figuur van Teirlinck.

In zijn woning aan de Uwenberg bracht Herman Teirlinck de langste en meest productieve tijd van zijn leven door. Hij had de plek zelf zorgvuldig uitgekozen, nadat hij er reeds vele wandelingen had gemaakt: schitterend gelegen op een hoogte aan de rand van de pittoreske dorpskom, kilometers ver uitkijkend over zijn geliefde Zennevallei. De grond voor het huis werd hem door de kunstminnende bankier en mecenas Alexander Hess de Lilez ter beschikking gesteld. Ook het woonhuis werd door hem gefinancierd.

Teirlinck schreef er het mooiste wat ooit over de streek tussen Zenne en Zoniën verschenen is en heeft hiermee de meest zuidelijke strook van Vlaanderen vereeuwigd in de Nederlandse literatuur.

'Ik heb het voorrecht een dak te bewonen dat op de hoogste Beerselse kim het dal overblijkt. Ik doe mijn dagelijkse wandeling langs de goddank nog woeste oevers. De Zenne spreekt me telkens aan, met dezelfde kracht als ze Bruegel heeft aangesproken.'

Na zijn overlijden werd het huis nog enige tijd door de familie Hess de Lilez verhuurd, vanaf 1979 aan de gemeente Beersel, die het in 1981 aankocht en er een Herman Teirlinckmuseum in onderbracht.

Een nieuwe toekomst voor het huis van Herman Teirlinck

Het huis van Herman Teirlinck kreeg in 2017, samen met een nieuwe eigenaar, de cultuurminnaar Gino Coorevits, een nieuwe culturele bestemming. De zorg voor het huis en voor een hoogstaande culturele werking vertrouwt hij middels een erfpacht toe aan de nieuw opgerichte vzw 'Het huis van Herman Teirlinck'. Het huis wordt, na een grondige restauratie, een residentie en een ontmoetingsplek voor schrijvers en artiesten. Een gastvrije plek voor artistieke uitwisseling waar ook lezers, wandelaars, liefhebbers en al dan niet toevallige bezoekers welkom zijn.

Onze drijfveer: Herman Teirlincks vernieuwende kracht, zijn inzet voor kunst en cultuur, zijn sociaal engagement en zijn aandacht voor de gemeenschap. De bijdrage van deze unieke figuur aan een levendig intellectueel en cultureel klimaat in Vlaanderen zullen we op bevlogen wijze verderzetten en een eigen, nieuw verhaal schrijven, geïnspireerd door en geworteld in een tijd, een figuur en een plek.

In de figuur, in de plek, in de periode en in het landschap liggen alle thema's voor vandaag voor het grijpen. Vooral dat motiveert ons. Dit alles geeft ons, meer dan we wellicht aankunnen, een overvloed aan inhoudelijk materiaal om actueel te zijn.

De omgeving maakt niet alleen deel uit van het verhaal, het is mede zorg, thema en gesprek. Het enorme culturele aanbod dat we vandaag kennen is uiteraard onvergelykbaar met dat van haast de hele vorige eeuw. Mede door deze fascinerende dynamiek, die vooral sinds de

Bestuur vzw Het huis van Herman Teirlinck, vlnr: Hugo De Greef, Sigrid Bousset, Eddy Deknopper, Johnny Maeschalck, Lieve Verplancke, Herman Van Rompuy, Saida Sakali. Ontbreekt: David Van Reybrouck. © Maarten Vanden Abele

jaren 80 in versnelling kwam, geraakt de herinnering van en de kennis over vroeger in verdrukking. Maar ook de thema's en gek genoeg de verscheidenheid. Binnen die enorme hoeveelheid is er teveel van hetzelfde. Met het huis van Herman Teirlinck zullen we daarom zeer specifiek zijn. Allerm minst bescheiden, wel specifiek. Zo was hij wel!

In de geest van Herman Teirlinck betrekken we een 'gemeenschap' van vrienden bij een nieuwe, duurzame toekomst voor het huis. De hartverwarmende en overweldigende belangstelling die we sinds de lancering op 11 november 2017 mochten ervaren om deze inspirerende plek te ondersteunen, geeft alleen maar aan hoe groot de nood is aan kwaliteitsvolle momenten van reflectie, schoonheid en ontmoeting. Het verheugt ons deze momenten te kunnen aanbieden, op een magische en betekenisvolle plek als het huis van Herman Teirlinck.

Door op regelmatige wijze te verwijzen naar Teirlinck en zijn tijdgenoten geven we misschien een houvast aan de herinnering, maar we grijpen deze aanleiding welteverstaan aan om het vooral over vandaag te hebben. Het kan er nogal waaien op die berg in Beersel, die Uwenberg. Het huis, de tuin zijn charmant. De ideeën om er dingen te doen zijn scherp. Op die bijzondere plek grote talenten, de acteur en de schrijver en de denker, het woord geven. Over vandaag.

www.huisvanhermanteirlinck.be

Hugo De Greef: oprichter en oud-directeur Kaaithheater, mede-oprichter Etcetera, intendant Brugge 2002 Culturele hoofdstad van Europa. Secretaris-generaal EFA (European Festival Association, 2004-2008), directeur Flagey Art Centre (2007-2010). Voorzitter dansschool PARTS, literatuurhuis Passa Porta en het Huis van Herman Teirlinck.

Sigrid Bousset: curator literatuur: Winternachten, Den Haag (2016); Brutaal, Brugge (2017); Het Betere Boek, Gent (2018). Organisatie filosofische ontmoetingen Spreek/Tijd (Flagey, Brussel). Samen met Hugo De Greef initiatiefnemer van een nieuwe toekomst voor Het huis van Herman Teirlinck. Recente publicatie: Meer dan ik mij herinner. Gesprekken met Ivo Michiels (2013).

Ontvangst van Arthur Van Schendel door vvl in Brussel 1932.
Staand v.l.n.r.: Louis Piérard, Urbain Van de Voorde, Fernand V. Toussaint
van Boelare, Arthur Van Schendel, Maurits Roelants, Ernest Claes,
Herman Teirlinck. Zittend: August Vermeylen, onbekend,
Stéphanie Claes-Vetter. © Photo Acta

IN DEN BEGINNE WAS HET WOORD

ZO VRIJ NIET

Van Joachim tot de Ark

LUDO STYNEN

Dr. Jan Albert Goris (1899-1984), ambtenaar, journalist, hoogleraar, tijdens de Tweede Wereldoorlog directeur van het Belgian Government Information Center in New York, enzovoort, is in de literatuur gekend als Marnix Gijsen, en heeft al een hele reputatie als dichter, criticus en voordrachtgever wanneer hij zijn eerste roman vanuit New York naar het net opgerichte *Nieuw Vlaams Tijdschrift* stuurt. Voor deze nieuwe stap in zijn creatieve carrière is hij nogal gehecht aan zijn anonimiteit en hij signeert *Het Boek van Joachim van Babylon* als 'Een liefhebber der Oudheid'. In een erg vrije interpretatie van het bijbelse verhaal van de kuise Suzanna en de glurende grijsaards is de roman het relaas van een mislukt huwelijk en van de evolutie van een man die de waarden en idealen van een ooit strijdbare katholieke jeugd achter zich heeft gelaten. Mogelijk, wellicht zelfs, omdat hij de nodige controversie verwacht en omdat hij als ambtenaar niet meteen in het centrum van een conflict wil belanden, hecht hij eraan zijn naam onvermeld te laten. Hij is zich er tevens bewust van dat de redactie bezwaren zou kunnen hebben en dus de publicatie weigeren. Herman Teirlinck, directeur van het *NVT*, denkt daar anders over: "De literaire en geestelijke houding van uw werk zal ongetwijfeld het kunstpeil van het tijdschrift verhoogen, en wat voor andere zorgen kunnen wij ooit hebben?". Een andere zorg volgt niettemin al in de volgende alinea. Bij de stichting van het tijdschrift werden immers twee zaken afgesproken: enerzijds onderlinge verdraagzaamheid en dus geen collectieve verantwoordelijkheid, anderzijds geen anonieme bijdragen. Teirlinck vraagt dan ook 'Liefhebber der Oudheid' te vervangen door Marnix Gijsen (Brief van Teirlinck aan Gijsen, 14 oktober 1946, Letterenhuis T176/B₁).

Op 25 december reageert Gijsen vanuit New York. Hij blijft bij zijn standpunt. Teirlinck doet een tweede poging en verwijst naar Gerard Walschap die stelt dat het werk best in het *NVT* verschijnt en naar Raymond Herreman, die ten zeerste betreurt dat *Joachim* mis-

schien zou worden begraven (Brief van Teirlinck aan Gijsen, 14 oktober 1946, Letterenhuis T176/B₁I). Gijsen gaat overstag en *Het Boek van Joachim van Babylon* verschijnt in het voorjaar van 1947 in de eerste jaargang van het *NVT*, en nog datzelfde jaar als boek bij Stols in Den Haag.

De intellectualistische, vaak ook cynische roman wordt in vrijzinnige kringen meteen onthaald als een meesterwerk. Gedurende enkele jaren verschijnen er tientallen recensies en commentaren in een opvallend groot aantal bladen en tijdschriften, niet alleen in Vlaanderen en Nederland, maar ook in de andere buurlanden, de Scandinavische landen, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten. Een gevoelig, want bijbels, onderwerp zorgt voor een scherpe ideologische scheiding van de critici. In zijn bijzonder invloedrijke *Boekengids* geeft kanunnik Joris Baers de roman de quoterings I² mee. Voor katholieken verboden lectuur want 'door de Algemene Regelen der Kerkelijke Wet verboden.' Niet alleen het boek, maar ook de schrijver wordt voor katholieken de deur gewezen in Baers' *Lectuurrepertorium* (1952², deel 1, p. 1044):

Na zich volledig te hebben afgekeerd van zijn vroegere levensbeschouwing schreef hij, in de jongste jaren, vooral korte romans in een hevig, emotioneel, doorgaans psychologisch-penetrerend proza, waarin hij, klaarblijkelijk gedreven door ressentiment, de grondslagen van de katholieke levensbeschouwing tracht aan te tasten.

In *Streven* (1/10, juli 1948, p. 1115) kon de jezuïet Emiel Janssen, niet om enkele kwaliteiten heen, maar hij aarzelt geen ogenblik om het boek om ethische en religieuze redenen te veroordelen als te zwoel, te uitdagend sceptisch, te ontgoocheld, te veel een aanval op de godsdienst en de goede zeden. 'Stellig moet het, voor de meeste lezers, gevaarlijk genoemd worden.'

Een apostaat dient verketterd, en dat gaat soms nog een heel eind verder dan aanvallen in literaire kronieken. Gijsens culturele werking in de Verenigde Staten wordt het doelwit van de katholieke pers, van *De Standaard* en van *Gazet van Antwerpen*. Zijn eigen publicaties en die van zijn medewerkers worden gevisieerd omdat Luikse kunstenaars er niet als Fransen in worden aangeduid, omdat Beethoven niet als

een loepzuivere Vlaming wordt voorgesteld, omdat niet alle Vlaamse toondichters als genieën ten tonele worden gevoerd, omdat in de brochure *Belgian Letters* Vlaamse en Franstalige geschriften niet strikt gescheiden worden behandeld. Een Mechelse volksvertegenwoordiger is zodanig vergramd omdat de Doornikse tapijtweverij enkele regels meer krijgt dan de Mechelse, dat hij besluit het budget voor Buitenlandse Zaken niet meer goed te keuren. Samen met enkele knipsels stuurt Gijsen deze klacht naar zijn vriend, minister Camille Huysmans in de hoop dat die het kabaal tot de juiste proporties zou kunnen terugbrengen (Gijsen aan Huysmans, 20 juni 1950, Letterenhuis, G994/B1II).

Niet alle katholieken zijn even negatief. Al vroeg velt de katholieke criticus Clem Bittremieux in het weekblad *De Spectator* een heel wat genuanceerder oordeel. Omdat hij de roman een der merkwaardigste boeken vindt ooit in Vlaanderen gepubliceerd, omdat hij wel begrijpt dat gelovigen er wellicht aanstoot aan zullen nemen, maar vooral omdat hij ook tracht om de atmosfeer te zuiveren en poogt beide kampen tot de gewenste en nodige eerbied te brengen voor de verdiensten van andersdenkenden, krijgt hij van Raymond Herreman heel wat lof toegezwaaid (*Vooruit*, 11 juni 1947). Maar Bittremieux is een uitzondering.

Niet de enige evenwel, want een in meerderheid katholieke jury wil de roman in 1950 de literaire prijs van de provincie Antwerpen toekennen. Behalve Ger Schmook zijn alle juryleden – Jozef Muls, Louis Nauwelaerts, de leden van de deputatie Constant Spillemaeckers en Alfons de Vos – van katholieken huize. De heren willen de 12.500 frank van de prijs toekennen aan Gijsen en gezien het kabaal rond de afvallige auteur, verdienen de katholieke juryleden volgens Herreman, die een hele reeks ‘Boekuitjes’ aan de zaak wijdt, alle lof. Aangezien het maar om ‘onze geestelijke vrijheid’ gaat, zo geeft hij nog mee, verwacht hij niet dat de zaak veel ophef zal maken (*Vooruit*, 25 oktober en 1 november 1950). De jury zelf had wel wat deining voorzien, maar dat hield hen niet tegen Gijsen te bekronen, zoals blijkt uit hun verslag:

De jury is niet blind voor het non-conformisme van de auteur en een bepaalde negativistische inslag die niet alle lezers zal bevredigen. Zij stelt echter vast dat de hoge volgehouden stylistische kwaliteiten en de pregnante kracht der volzinnen, van dit

prozawerk een literair kleinood maken hetwelk de tand des tijds ongetwijfeld zal trotseren en een blijvende verrijking van de Nederlandse woordkunst zal uitmaken.

Het oordeel van de jury wordt vervolgens van tafel geveegd. De beslissing moest het fiat krijgen van de Provinciale Commissie voor Openbare Bibliotheken en Vlaamse Letterkunde vooraleer de Bestendige Deputatie de prijs ook effectief kon toekennen. Die provinciale commissie bestaat voor het overgrote deel uit katholieken en onder hen bevindt zich ook de eerwaarde Joris Baers, de man die, naar het woord van Herreman “onverbiddeijk alle boeken verkettert en verbrandt, waarin een blote arm voorkomt” (*Vooruit*, 21 oktober 1950). Baers is de drijvende kracht achter *Boekengids* en *Lectuurrepertorium*, de man die boeken een zedelijke waarderingcijfer geeft en daarmee beslist hoeveel kansen ze zullen krijgen in de katholieke bibliotheken en bij de gelovige lezer; de man die mee het commerciële succes van een literair werk bepaalt dus.

Bij een eerdere gelegenheid had Baers als eens geprobeerd de socialistische schrijver Lode Zielens een bekroning te ontfutselen, maar toen hield August Van Cauwelaert voet bij stuk en Zielens kreeg zijn prijs (Ger Schmook, *Stap voor Stap langs Kronkelwegen. Gedenkschriften*, Kapellen 1975, blz. 236). Deze keer haalt hij zijn slag thuis. Hij vindt de roman aanstootgevend en het lukt hem in laatste instantie het reglement nog te laten aanpassen met de toevoeging van een artikel 8bis: “Komt alleszins niet in aanmerking voor bekroning, een werk waarin op ergerlijke wijze de morele gaafheid en traditionele principes van ons volk worden aangetast”. De commissie volgt Baers en weigert in te gaan op het voorstel van de jury. De Bestendige Deputatie volgt de redenering en de aanbeveling van de commissie. Geen prijs dus voor Gijsen. Ook niet voor iemand anders en dus wordt het prijzengeld, 12.500 frank, verdeeld over de laureaten van andere prijzen, waaronder Baers die daarmee twee keer wint. *Faut le faire*. Een rel was geboren, katholieken en vrijzinnigen stonden met getrokken messen tegenover elkaar. De kunsthistoricus en conservator Ary Delen, lid van de Provinciale Commissie, is allerminst opgezet met de gang van zaken. Hij schrijft er de gouverneur over aan en bezorgt Ger Schmook een anti-Baersgedicht voor zijn archief. Marc

Galle publiceerde de tekst in zijn artikel 'Over het ontstaan van de Ark van het Vrije Woord' (in: Lukas de Vos, *Een Onberaamd Verbond*. Antwerpen 2000, blz. 10-32).

In de loop van de in vele bladen gevoerde polemiek geeft Herremann een tien jaar oude Amerikaanse zaak ter overweging. Een professor aan het New Yorkse City College werd er aangeklaagd vanwege ontuchtig, libertijns, ongodsdienstig, enggeestig, onverdraagzaam en leugenachtig gedrag, alsmede pogingen om het volk "in dwaling" te brengen. Een 17 bladzijden tellend vonnis leidde tot het ontslag van de man die de gezondheid, de veiligheid en de zeden van het Amerikaanse volk schaadde. Klager en rechter zijn ondertussen vergeten, de veroordeelde, Bertrand Russell, kreeg in 1950 de Nobelprijs voor literatuur (*Vooruit*, 28 november 1950).

Naar aanleiding van het nieuws van de niet-toekenning en de reglementswijziging met toevoeging van artikel 8bis sturen de vereniging van Vlaamse Letterkundigen en de op het omslag van deze brochure vermelde Vlaamse PEN-Club via de *Mededelingen van de VVL* een protestnota de wereld in. "Buiten en boven alle wijsgerige of politieke bekommelingen, enkel denkende aan de vrijheid van de schrijver, die naam waardig, en aan het gevaar van willekeur en dirigisme" vragen ze de aandacht van het publiek voor de schandalige gang van zaken en ze roepen hun leden op geen deel meer uit te maken van jury's die verplicht worden extra-literaire criteria te volgen (*De Nieuwe Gazet*, 21 december 1950). Een half jaar later krijgen de verenigingen in het Nederlandse, katholieke *De Linie* (22 juni 1951) zwaar lik op stuk vanwege hun hatelijke houding en hun weigering te willen nadenken over het wezen en de functie van literatuur.

Niet alleen Marnix Gijsen voelt zich tekortgedaan en belaagd, ook de redactie van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* waarin de roman het eerst gepubliceerd werd, voelt zich aangesproken. Herman Teirlinck, directeur van het tijdschrift, die eerder in 1950 de Vijfjaarlijkse Prijs voor Vlaamse Letterkunde had ontvangen, en die in 1956 met de Prijs der Nederlandse Letteren zou worden bekroond, is allerminst opgezet met de gang van zaken. Als het polemische stof is gaan liggen, publiceert de redactie van het *NVT* in het februarinumnummer een plechtigtige, misschien wat hoogdravende, maar niet mis te verstane beginselverklaring.

Wij heiligen het Vrije Woord.

Het vrije woord binnen de perken van de menselijke waardigheid en het wederkerig hulpbetoon.

Wij aanvaarden elke discussie, maar weren elke dwang.

Wij eerbiedigen elke gezindheid, maar weigeren de aanmatiging van elke opgedrongen leer, – van elke politieke leer, elke esthetische leer, elke zedeleer.

De waarheid zoeken wij in ons, – in het licht van ons geweten, in een harmonische betrachtning van rechten en plichten, in onze liefde voor alle mensen, in onze moedige aanvaarding van het leven.

Een geboeide waarheid erkennen wij niet.

Daarom zijn alle geknevelden en ontaarden onze vijand.

Een vrij mens is onze vriend

Het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* besluit tot de instelling van de Arkprijs, aanvankelijk een letterkundige prijs, later een algemeen-culturele met een expliciet vrij-denkend karakter. Het Letterenhuis, het geheugen van de Vlaamse literatuur, bezit een schier eindeloze collectie Teirlinck (T176) en Gijsen (G994) en een opvallend beperkte Arkprijs van het Vrije Woord (AA21), maar over het ontstaan van de prijs is er nauwelijks wat te vinden. De belangrijkste bron voor de toekenning/niet toekenning van de provinciale prijs aan Gijsen blijft het al genoemde, rijkelijk met officiële rapporten geïllustreerde artikel 'Over het ontstaan van de Ark van het Vrije Woord' van Marc Galle, waarbij ik slechts een vrij willekeurige greep uit de decorstukken van het drama aanbied.

Het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* had niet op de zaak-Gijsen gewacht om de vrijheid van meningsuiting te verdedigen. Gerard Walschap – volgens de afspraken binnen de redactie slechts in eigen naam, maar ongetwijfeld als tolk van de meerderheid van die redactie – schreef een kort stukje onder de titel 'Verdraagzaam', waarin hij stelt dat zijn verdraagzaamheid, en impliciet ook die van de redactie, niet ontstaan is uit scepticisme tegenover de eigen overtuiging, noch uit medelijden met of misprijzen voor die van anderen, maar berust op de overtuiging dat ideeën noch onveranderlijk, noch ooit volledig kunnen zijn. "Wij zijn verdraagzaam", zo beklemtoont hij, "Uit kracht van een ideaal

dat in West-Europa sedert enkele eeuwen langzaam daagt: éénwording der menschheid door tolerantie uit eerbied voor den mensch” (NVT III, juli 1948, blz. 108).

Met verwijzingen naar Albert Camus gaat ook Albert van Hoogenbempt in op het Vrije Woord, op het wezen van de vrijheid en de relatie tussen de schrijver en de vrijheid. Terwijl hij zich afvraagt of de mens wel naar vrijheid verlangt en constateert dat de grote meerderheid zich perfect gelukkig voelt bij het in de pas lopen – het lijkt wel of hij net Dostojevski’s parabel van de Grootinquisiteur heeft gelezen – stelt hij dat “zonder verlangen naar vrijheid, blinde gehoorzaamheid [...] onvermijdelijk [moet leiden] naar tirannie”. In de geschiedenis ziet hij echter “een onverminderde strijd tegen de godsdienstige, staatkundige en gewoon bekrompen tirannen. En in die strijd stonden de schrijvers vooraan”. Hij voegt er nog aan toe: “Zonder onbeperkte openbare discussie, die een gesprek moet zijn van innerlijk vrije mensen, zal de waarheid nooit groeien zullen wij nooit de cultuur bereiken die de mens vrij maken kan” (NVT, v, juli 1951, blz. 1175-1176).

Een opvallende katholieke stem in het debat is die van Albert Westerlinck. In *Dietsche Warande & Belfort* (maart-april 1951, blz. 186-189) streeft de belangrijke katholieke criticus naar toenadering tussen katholieken en vrijzinnigen. Hij wil conflicten als dat rond Gijsen in de toekomst vermijden en onder de titel ‘Pijnlijk en nefast clericalisme’ looft hij de onbetwistbare superieure kwaliteiten van Gijsens “markante” boek, “dat uiting geeft aan een volslagen ongelooft”, aan scepticisme en aan nihilistische vertwijfeling. Desondanks noemt hij het een meesterwerk en hij vindt het hoog tijd dat vrijzinnigen en katholieken alle sektarisme afzweren als het over kunst gaat. Het spreekt voor hem immers vanzelf dat grote kunst en wetenschap kunnen bestaan buiten het geloof, net zoals het geloof niemand zo maar tot een groot wetenschapper of kunstenaar maakt. Tevens wijst hij de gedachte af dat kunst en wetenschap slechts bestaansrecht hebben als ze de belangen van de kerk dienen. Wat de Antwerpse beslissing betreft is Westerlinck erg scherp: de Bestendige Deputatie had niet het recht, laat staan de verplichting, zich tegen de bekroning te verzetten. Dergelijke beslissing

is een vergrijp tegen de eerlijke erkenning en de loyale beoordeling der culturele waarden, zij is ook een aanslag op de vrije consciëntie. Zij getuigt van verregaande onbevoegdheid op het gebied der cultuur, zij het de wetenschap of de kunst. Zij roept de lamentabele methodes der Inquisitie in het geheugen.

Dergelijke praktijk maakt het onmogelijk een werk te bekronen dat niet door de meest achterop gebleven lezer zonder gevaar kan worden gelezen. En dan nog “zou het door een aartsverfoeilijk en fanatiek clericalisme worden genegeerd en voor bekroning voorbijgezien. Lamentabele mentaliteit, die ons als katholieken in de cultuur moet beschamen en als Vlamingen evenzeer”. Westerlinck neemt afstand van de katholieken die met “ergerlijk, dom en soms gewetenloos clericalisme” de cultuur enorm veel schade berokkenen en de traditie van het christelijk humanisme belachelijk maken. Hij besluit:

Wie niet inziet dat hij als priester of geus [...] in de cultuur alle partijzucht moet weren, hoort niet thuis in de literatuur, de wetenschap en het onderwijs. Hij moet naar de politiek gaan, of in zijn syndicaat blijven, of zich totaal schenken aan het strict-godsdienstig apostolaat. Daar is hij op zijn plaats.

En met die woorden stuurt hij kanunnik Baers in zijn mand; gewogen er te licht bevonden.

De ‘vrije consciëntie’. Het lijkt wel wat op een pleidooi voor het Vrije Woord. In *Vooruit* (4 mei 1951) looft Herreman Westerlinck omdat die “de eerste katholiek [is] die in het openbaar en in de scherpst zowel als waardigste bewoordingen de houding van de Antwerpse Bestendige Deputatie betreurt”. Andere katholieken, de katholieke autoriteit, zijn niet zo opgezet met het artikel van Westerlinck. In *De Vlaamse Linie* (11 mei 1951) reageert Emiel Janssen dat de stelling dat de godsdienstige bezorgdheid op het vlak van cultuur verderfelijker zou zijn, onhoudbaar is. Het Nederlandse blad *De Linie* (25 mei 1951) gaat na een inleiding over een analoog geval in Nederland in op de verschillende visies van Westerlinck en Janssen en geeft de laatste gelijk: morele normen staan boven artistieke criteria; er dient gewaakt over de ‘zuiverende, verheffende en lichtende functie’ van de literatuur.

De gerenommeerde kenner van de Middelnederlandse literatuur, de jezuïet Jan van Mierlo verdedigt de beslissing van de Bestendige Deputatie. “In een geest van ruime tegemoetkoming en vrije discussie”, noteert de redactie van *Dietsche Warande en Belfort*, verschijnt Van Mierlo’s bijdrage ‘Over katholieke kritiek’ (juli-aug 1951, p. 367-372). Eerder (*DW&B*, okt. 1950) had Van Mierlo al eens gefulmineerd tegen ongelovige schrijvers, met uitspraken over moraal die zonder god onbestaanbaar zou zijn en over artistiek werk van een ongelovige dat nooit een bijdrage tot de menselijke beschaving kon leveren en door de tijd vergeten wordt. Walschap had daarop met verbijstering gereageerd en vroeg zich af waar elders in Europa een katholiek priester een podium zou krijgen voor dergelijke uitlatingen (*NVT* v, jan. 1951, p. 558-560).

Naar aanleiding van de Antwerpse prijs beklemtoont Van Mierlo de katholieke verdraagzaamheid. Hij constateert dat de tijd voorbij is dat katholieken alleen deugdzaam en verheffende literatuur verlangden waardoor de doorsnee-lezer zich niet geërgerd kon voelen, maar dat ze daarom nog niet zo ver zijn een kunstwerk alleen met artistieke maatstaven te beoordelen. Vervolgens definieert hij cultuur in eng christelijke zin: het doel van de kunst kan slechts de meerdere eer en glorie van God zijn, buiten God is geen cultuur mogelijk, slechts wancultuur. Katholieken moeten wat volstrekt niet deugt, wat op de index staat, afkeuren, wat ook de artistieke verdiensten mogen zijn. Als katholieken zitting hebben in jury’s, met andersdenkenden, moeten ze zich als katholieken gedragen. Een werk dat het katholicisme bespot, mogen zij niet bekronen, evenmin als de staat een werk van een inciviek bekrond wil zien. Impliciet worden vrijzinnigen en incivieken haast gelijkgeschakeld – niet niets, zo kort na de oorlog. Expliciet wordt het land christelijk genoemd. Van Mierlo steunt de Antwerpse Bestendige Deputatie omdat Gijsens roman “op ergerlijke wijze de cultuurwaarden van het Vlaamse volk ondermijnt”, zedelijk slecht is en dus wel wancultuur moet zijn. De staat mag geen werk bekronen dat van zo weinig cultuur en verdraagzaamheid getuigt dat het eerbiedwaardige overtuigingen bespot of verguist; ter wille van de verdraagzaamheid moet de staat dus met andere dan artistieke criteria rekening houden. En onverdraagzaam zijn.

Een parel van redeneerkunst, gelardeerd met foute premissen,

cirkelredeneringen, generalisering en andere sofismen. En dus makkelijk op de korrel te nemen. Bijvoorbeeld, alweer, in *Vooruit* (14 sept. 1951). In ‘Vrijzinnigen, Let op uw zaak!... De pater en de letterkunde’ maakt de mij verder niet bekende Saturnus brandhout van Van Mierlo’s artikel dat er vooral op gericht is “die revolutionnair [sic] van een Westerlinck eraan te herinneren dat er slechts één waarheid bestaat, met automatische uitschakeling van allen, die deze waarheid niet belijden”. Het incident-Gijsen en de hele polemieker rond vindt Saturnus niet echt verrassend, maar het noopt hem wel tot een waarschuwing aan het vrijzinnige Vlaanderen want de tekst van Van Mierlo bewijst de klerikale bedoelingen:

de vervolging te vuur en te zwaard van het vrijzinnige intellect en de vrijzinnige kunst, die voor de katholieke smaak reeds te lang op artistiek gebied de clericale mediocriteit en meer nog minderwaardigheid in dit land overheerst, dit natuurlijk als onderdeel van een nog veel grootser opzet, dat neerkomt op de volstreekte kneveling der vrije gedachte.

In 1951 duidt de redactie van het *NVT* de eerste laureaat aan. Christine D’Haen haalt het met acht tegen vijf stemmen. (*Het Laatste Nieuws*, 9 juli 1951). Zij wint van Hugo Claus, die in 1952 bekroond zal worden. Naar aanleiding van de uitreiking van de eerste Arkprijs, en vóór de weergave van de niet zonder meer lovende laudatio van Raymond Herreman, verwijst de redactie van het *NVT* nog even naar het haast vergeten incident van “onbeduidende betekenis” dat achteraf bekeken niet meer zin had dan dat het de aanleiding was tot een plechtige verdediging van het vrije woord. Uit de beschrijving van de Ark blijkt duidelijk de bijbelse inspiratie van de ornamentiek van het zilveren schrijven, en verder wordt nog eens duidelijk de bedoeling van de prijs geformuleerd:

Ieder jaar op O.H. Hemelvaartsdag, zal onze redactie, in plenvergadering opgeroepen, het beste Vlaamse dicht- of prozawerk aanduiden in de laatste vier en twintig maanden voortgebracht. De naam van de uitverkoren schrijver zal in de flanken van het schrijven worden gegrift, zodat aldus een kronisch beeld wordt

geboden van wat Vlaanderen – althans naar het criterium van N. v. T. – aan de huldiging van het Vrije Woord verschuldigd is. (NVT, september 1951, p. 85-86)

De Ark is ondertussen al enkele keren vergroot, de prijs is al lang niet meer louter literair.

Wie zijn/haar oorspronkelijke ideologische biotoop verlaat, wordt daar in Vlaanderen in de decennia halverwege de twintigste eeuw zwaar op afgerekend. Dat weet Gerard Walschap als geen ander en het Vrije Woord komt dan ook geregeld ter sprake in zijn brieven. In een brief over een NVT-bijdrage van Leopold Flam aan redactie-secretaris Hubert Lampo zingt hij de lof van “het denken van de vrije rede met niet meer en niet anders dan haar eigen middelen” (6/9/1951, *Brieven*, Antwerpen/Amsterdam 2002, deel 2, blz. 181) en Ger Schmook feliciteert hij voor diens net gepubliceerde pleidooi *Ges- telijke Vrijheid in Vlaanderen* (6/9/1951, *Brieven* 2, blz. 183). Walschaps houding tegenover prijzen na het geval Gijsen is overigens erg principieel, hij wil geen prijzen meer die aan Gijsen geweigerd werden (cf. brief aan Raymond Herreman, 24/1/1952, *Brieven* 3, blz. 201-203).

In de vroege jaren 1960 werkt Gijsen aan zijn *Zelfportret, Gevleid, Natuurlijk* (1965) en daarin herinnert hij zich ook de heisa rond de toegekende en vervolgens geweigerde prijs van de provincie voor zijn boek dat “niet strookte met de opvattingen van de meerderheid der bewoners van de provincie”. Hij kan er niet omheen dat die uitspraak klopte, hoe potsierlijk hij ze ook vindt als criterium ter beoordeling van een literair werk. Daarenboven verwijt hij de Bestendige Deputatie banale electorale overwegingen te hanteren in een louter literaire kwestie. In het vervolg van zijn korte aantekening heeft hij het nog over de functie van de schrijver, “moet hij de spreekbuis van de gemeenschap zijn of spreekt hij uitsluitend voor zichzelf?”. In Gijsens visie is hij “slechts verantwoordelijk tegenover zijn geweten. Het is zijn plicht eerlijk te zijn, ook al blijkt hij in de contramine, want een boek is niets anders dan een getuigenis”. Na de bedenking dat een boek blijkbaar slechts gevaarlijk is in zaken van zeden en godsdienst besluit hij dat ieder auteur “het recht [heeft] eerlijk voor zijn twijfel of zijn ongeloof uit te komen. Zijn non-conformisme komt hem soms duur te staan, maar zijn zwijgen zou een lafheid zijn” (Marnix Gijsen,

Verzameld Werk, deel 5, Amsterdam/Den Haag/Rotterdam 1977, blz. 18-19). Een open doekje voor het vrije denken en het vrije woord.

Ceterum censeo Carthaginem esse delendam... Latijnse citaten, zelfs al zijn het misschien mystificaties, zijn te mooi om ze in handen te laten van rechts-conservatieve scherpshijpers. Als je maar lang genoeg op dezelfde spijker blijft timmeren, zo moet Cicero gedacht hebben, bereik je je doel wel. Carthago werd uiteindelijk door de Romeinen verwoest. Herhalingen kunnen nuttig, soms zelfs noodzakelijk zijn. In tijden van toenemend democratisch deficit staat het vrije woord, het woord van schrijvers, journalisten, wetenschappers en anderen almaar meer onder druk. Het is dan ook nooit een slecht moment om aan dat vrije woord aandacht te besteden, telkens opnieuw, om de machinaties bloot te leggen die de vrijheid van meningsuiting of de verspreiding van meningen onderdrukken. Wat Gijsen overkwam is niet alleen maar geschiedenis.

Dat wist ook Herman Teirlinck toen hij in 1963, in *Ode aan mijn Hand*, terugkeek op de beginselverklaring van de *NVT*-redactie:

Voor wie [...] inschikkelijk of lankmoedig genoeg is geworden om er thans de mening op na te houden dat een herhaling van zulke plechtige woorden misschien als overbodig en romantisch kan worden beschouwd, beweert steller dezès [...] dat de gevaren die een vrij mens loopt, onder welke hemelen ook, altijd actueel zullen blijven. De vrijheid is een nood, een weldaad in alarmtoestand. Het langzaam afgruizelen van haar wallen is dodelijker dan een open stormloop. (geciteerd door Galle, o.c., blz. 32)

En ten slotte, In de jaren tachtig, is het eens zo gewraakte ongelooft, nihilisme en scepticisme van Jan Albert Goris geen obstakel voor een katholieke uitvaart. De eredienst in de Antwerpse kathedraal wordt gecoccelebreerd door historicus en jezuïet Karel Van Isacker.

Ludo Stynen: literatuurhistoricus en biograaf van Anton Bergmann, Jan Frans Willems, Lode Zielens, de gezusters Loveling en Pol de Mont. Mede-uitgever van Virginie Loveling, Oorlogsdagboeken 1914-1918 (2013).

DE ARKPRIJS
EEN TRADITIE VAN VRIJHEID

1951	Christine D'Haen	Gedichten
1952	Hugo Claus	De Metsiers
1953	Maurice D'Haese	De Heilige Gramschap
1954	Frans Goddemaere	Nola
1955	Jos de Haes	Gedaanten
1956	Frans De Bruyn	Tekens in Steen
1957	Albert Bontridder	Dood Hout
1958	Ivo Michiels	Het Afscheid
1959	Libera Carlier	Action Station – Go!
1960	Ward Ruyslinck	De Madonna met de Bul
1961	Hugues C. Pernath	Het Masker Man
1962	Georges Hebbelinck	De Journalist
1963	Paul Snoek	Richelieu
1964	Daniël Robberechts	Zesmaal
1965	Willy Roggeman	Blues voor Glazen Blazers
1966	Astère M. Dhondt	God in Vlaanderen
1967	Jef Geeraerts	De Troglodieten
1968	C.C. Krijgelmans	Homunculi
1969	Patrick Conrad	Mercantile Marine Engineering
1970	Roger Van de Velde	Recht op Antwoord
1971	Eddy van Vliet	Columbus Tevergeefs
1972	Marcel van Maele	Ik Ruik Mensenvlees Zei de Reus
1973	Rob Goswin	Vanitas Vanitas
1974	Fernand Auwera	Zelfportret met Gesloten Ogen
1975	Intern. Nieuwe Scène	Mistero Buffo
1976	Leonard Nolens	Twee Vormen van Zwijgen
1977	Freddy de Vree	Steden en Sentimenten
1978	Roger M.J. de Neef	Gestorven Getal
1979	Frans Boenders	Denken in Tweespraak
1980	Lucienne Stassaert	Parfait Amour
1981	Robbe De Hert	Filmoeuvre
1982	Maurice De Wilde	De Nieuwe Orde
1983	Bert Van Hoorick	In Tegenstroom

1984	Leo Pleysier	Kop in Kas
1985	Daniel Buyle	BRT-journalistiek
1986	Tone Brulin	Toneelwerk
1987	De Morgen / Paul Goossens	Journalistiek
1988	Leo Apostel	Wijsgerig werk
1989	Stefaan Hertmans	Poëtisch werk
1990	André De Beul	Politieke Moed
1991	Frie Leysen	Tien jaar deSingel
1992	Paula d'Hondt	Migrantenbeleid
1993	Jan Blommaert & Jef Verschueren	Het Belgische Migrantendebat
1994	Gal	Grafisch werk
1995	Tom Lanoye	Maten en Gewichten
1996	Gie van den Berghe	Getuigen
1997	Wannes Van de Velde	Muzikaal oeuvre
1998	Pjeroo Roobjee	Artistiek oeuvre
1999	Sophie De Schaepdrijver	De Grootte Oorlog
2000	Zak	Cartoons
2001	Ludo Abicht	Intelligente Emotie
2002	Pol Hoste	De Lucht naar Mirabel
2003	Wim Distelmans	Euthanasiewet
2004	Rik Pinxten	De Artistieke Samenleving
2005	Christine Van Broeckhoven	Verdediging van de Rede
2006	Marleen Temmerman	Onrust in de Onderbuik
2007	vzw Roma	Sociaal-Kultureel Veldwerk
2008	David Van Reybrouck	Missie
2009	Luc Huyse	Politieke Sociologie
2010	Geert Buelens	Europa! Europa!
2011	Philippe Van Parijs	Politieke Filosofie
2012	Peter Holvoet-Hanssen	De Reis naar Inframundo
2013	Paul De Grauwe	Economics of Monetary Union
2014	Jeroen Olyslaegers	Winst
2015	Fikry El Azzouzi	Drarrie in de nacht en Reizen Jihad
2016	Reinhilde Declair	Tutti Fratelli
2017	Apache	kritische onderzoeks- journalistiek
2018	PEN Vlaanderen	Schrijversbescherming

STICHTING
ARKCOMITÉ VAN HET VRIJE WOORD

STICHTER VAN HET NIEUW VLAAMS TIJDSCHRIFT

EN STICHTER VAN DE ARKPRIJS

Herman Teirlinck (1879-1967)

LEDEN-STICHTERS VAN HET GENOOTSCHAP

Lukas De Vos, Julien Weverbergh, Willy Calewaert (†),
Walter Debrock (†), Marc Galle (†), Henri-Floris Jespers (†),
Herman Liebaers (†), Maurits Naessens (†), Hugo Raes (†)
Willy Vaerewijck (†), Karel Van Miert (†), Eddy van Vliet (†)

DIRECTEURS VAN HET NIEUW VLAAMS TIJDSCHRIFT

Herman Teirlinck (1946-1967), Julien Kuypers (1967), Willy
Vaerewijck (bestuurder, 1968-1978), Ivo Michiels (1979-1983)

EREVOORZITTERS

Walter Debrock (†), Michel Oukhow (†), Raymond Detrez,
Lukas De Vos

DAGELIJKS BESTUUR

Joseph Asselbergh, voorzitter; Daniël Buyle, ondervoorzitter;
Adriaan Raemdonck, secretaris; Roger de Neef, hofmeester;
Yves T'Sjoen, bestuurslid; Raymond Detrez, erevoorzitter;
Lukas De Vos, hoofdredakteur-erevoorzitter.

WERKENDE LEDEN

Eddy Borms, Herman De Prins, Bruno De Wever, Jan De
Zutter, Clara Haesaert, Pol Hoste, Luc Huyse, Bernard Insel,
Betty Mellaerts, Jeroen Olyslaegers, Rik Pinxten, Jean-Pierre
Rondas, Pjeroo Roobjee, Marc Ruyters, Ludo Stynen, Ernest
Van Buynder, Claire Van Damme, Johan Vandenbroucke,
Ingrid Vander Veken, Leen Van Dijck, Kurt Van Eeghem,
David van Reybrouck, Flip Voets, Liesbet Walckiers, Sami
Zemni

Met dank aan het Letterenhuis Antwerpen, het Rijksarchief
Beveren-Antwerpen, het Herman Teirlinckhuis Beersel,
Natalie Ariën, Ann Bylé, Peter De Greef,
Ronny De Schepper, Merle Hansenne,
Jacques Moeraert en Sofie Roebben.

COPYRIGHT ILLUSTRATIES

De tekeningen van ZAK verschenen in De Morgen,
de foto's komen uit het archief van het AMVC Letterenhuis
en het Herman Teirlinckhuis.

ZETEL EN SECRETARIAAT
Hoogstraat 70-72, 2000 Antwerpen
© 03 233 13 45 | FAX 03 231 38 12
galerie@dezwartepanter.be

www.arkprijs.be

D 2018 2330 2

